

Національний екологічний центр України
Чорноморський національний університет імені Петра Могили
Регіональний ландшафтний парк «Тилігульський»
Національний природний парк «Бузький Гард»
Національний природний парк «Білобережжя Святослава»

Матеріали V Наукових читань пам'яті Сергія Таращука

м. Миколаїв, 21 квітня 2017 року

Київ 2017

Матеріали V Наукових читань пам'яті Сергія Таращука

м. Миколаїв, 21 квітня 2017 року

Київ 2017

УДК: 502.14:061(477)

ББК: 20.1(4Укр)

П 70

Матеріали V Наукових читань пам'яті Сергія Тарашука (м. Миколаїв, 21 квітня 2017 року) / Серія: «Conservation Biology in Ukraine». – Вип. 3, – Київ, 2017. – 86 с.

ISBN 978-617-7061-45-7

Під редакцією к.б.н. Г. Коломієць

До збірки включено праці учасників V Наукових читань пам'яті Сергія Тарашука, що присвячені збереженню Бузького Гарду, дослідженню екологічного стану р. Південний Буг у зв'язку з розбудовою Південноукраїнського енергокомплексу, формуванню регіональних екомереж, створенню регіональних «червоних» списків флори і фауни, історичній спадщині та практичним аспектам управління територіями екомережі.

Видання буде корисне особам, що приймають рішення у сфері управління об'єктами підвищеної екологічної небезпеки, зоологам, ботанікам, історикам і краєзнавцям, працівникам установ природно-заповідного фонду, спеціалістам у галузі туризму та рекреації, викладачам, студентам, громадським діячам.

Рецензенти:

доктор біологічних наук, професор Д.В. Дубина
доктор біологічних наук, професор Ю.Г. Масікевич
доктор біологічних наук, професор О.Ф. Рильський
доктор географічних наук, професор Ю.С. Ющенко

Фото на обкладинці: О. Деркач, залишки острова Гардового, 2016 р.

Макет: Н. Антонова.

ЗМІСТ

Розділ 1. Природна та культурна спадщина Бузького Гарду, шляхи її збереження

Артамонов В.А., Коломієць Г.В. Сергій Таращук та його внесок у збереження Бузького Гарду	7
Біляшівський М.М. Історичний ландшафт центру Буго-Гардівської паланки Війська Запорозького, його значення для історії України та загроза знищення	9
Товкайло М.Т. Як намагаються знищити останні історичні ландшафти Запорозької Січі	13
Бойченко С.Г., Гаврилюк Р.Б., Савченко С.А., Шаравара В.В., Мовчан Я.І., Мельничук В.П. Тенденції зміни стоку Південного Бугу – вплив кліматичних факторів та зарегулювання	17
Патрушева Л.І., Сербулова Н.А. Щодо гідрологічного аспекту підняття рівня Олександрівського водосховища до проектно́ї відмітки 20,7 м.	20
Веремійчик Г.К., Гай А.Є., Мовчан Я.І., Ніколаєв К.Д., Журбас К.В. Основні фактори впливу Південноукраїнського енергокомплексу на поверхневі води Південного Бугу.	22
Гаврилюк Р.Б., Горобцов І.В., Тарасова О.Г., Цокур В.В., Козловська М.В. Стратегічна довкілля оцінка програми розвитку гідроенергетики до 2026 року згідно методології Світового банку.	24
Куцоконь Ю.К., Паньков А.В., Романь А.М. Про втрати цінних видів риб внаслідок неможливості проходу риб на нерест в обхід Олександрівської греблі на р. Південний Буг (Миколаївська область, с. Олександрівка).	27
Некрасова О.Д., Оскирко О.С. Щодо моніторингових досліджень і охорони герпетофауни та батрахофауни району Олександрівського водосховища (р. Південний Буг, Україна).	29

Розділ 2. Формування регіональних екомереж

Титар В.М., Кобеньок Г.В. Критерії природоохоронної оцінки територій за складом безхребетних тварин	33
Ходосовцев О.Є., Мойсієнко І.І., Клименко В.М., Пилипенко І.О., Мальчикова Д.С., Захарова М.Я., Пономарьова А.А., Дармостук В.В. Концепція створення першого регіонального ландшафтного парку «Гілея» на Херсонщині	36
Кривульченко А.І. Ключові проблеми збереження ландшафтного різноманіття Кінбурнського півострова	39
Чаус В.Б. Щодо знаходження місць військових поховань 1855-1856 років на території Кінбурнської стрілки	41
Деркач О.М., Ковтун О.О. Про сучасний стан водно-болотного угіддя міжнародного значення «Тилігульський лиман» та негативні фактори впливу на його екосистему.	44
Деркач О.М. Природоохоронний статус парку «Дружба» у місті Миколаєві та перспективи створення на його базі ботанічного саду.	46
Марущак О.Ю., Некрасова О.Д., Оскирко О.С. Долини річок Боберка та Суходілка як перспективний об'єкт Смарагдової мережі.	48

Ярема Ю.М., Дербак М.І., Нанинець М.В., Субота Г.М. Особливості формування екологічної мережі національного природного парку «Синевир», природоохоронна і наукова цінність	50
Лисак Ю.С., Василюк О.В. Степові угруповання Харківської області, які потребують охорони	53
Василюк О.В. Перші ініціативи заповідання на Миколаївщині	56
Кущенко С.В. Становлення ключової території екомережі – регіонального ландшафтного парку «Приінгульський»	59
Романенко М.М., Патрушева Л.І., Дернач О.М., Коломієць Г.В. Досвід укладання Переліку територій та об'єктів екомережі на прикладі Миколаївської області	61
Розділ 3. Створення регіональних охоронних списків видів флори та фауни	
Куземко А.А., Шевчик В.Л., Чорна Г.А., Спрягайло О.В. Список видів рослин, що потребують регіональної охорони на території Черкаської області: сучасний стан та перспективи	65
Коломійчук В.П. Список регіонально рідкісних судинних рослин Запорізької області: зміни та доповнення.	68
Редінов К.О., Петрович З.О. Пропозиції до укладання регіонального червоного списку Миколаївської області: земноводні та плазуни.	71
Петрович З.О., Редінов К.О. Пропозиції до укладання регіонального червоного списку Миколаївської області: птахи	74
Редінов К.О., Петрович З.О. Пропозиції до укладання регіонального червоного списку Миколаївської області: ссавці	76
Драбинюк Г.В. До питання охорони <i>Cotoneaster melanocarpus</i> Fisch. ex Blytt. (Rosaceae) . . .	79
Тюх Ю.Ю., Нірода Т.М. Деякі підходи у формуванні регіональної охорони біорізноманіття національного природного парку «Синевир»	81
Контактні адреси авторів	83
Показчик установ природно-заповідного фонду	85

Розділ 1
Природна та культурна
спадщина Бузького Гарду,
шляхи її збереження

В.А. Артамонов,

Г.В. Коломієць

Національний природний парк «Бузький Гард»

СЕРГІЙ ТАРАЩУК ТА ЙОГО ВНЕСОК У ЗБЕРЕЖЕННЯ БУЗЬКОГО ГАРДУ

Роботу С. Тарашука зі збереження Бузького Гарду складно переоцінити. Протягом 20 років він був організатором і двигуном кампанії з охорони бузьких порогів. Об'єднавши багатьох людей у всіх сферах суспільства, Сергій провів низку заходів, завдяки яким ще одне покоління українців змогло побачити Бузький Гард на власні очі. А також заклав фундамент для подальших дій.

Народився 6 квітня 1955 р. у родині відомого вченого-зоолога Володимира Тарашука та вчительки хімії Алли Медушевської, яскравой і мудрої жінки. Сергій казав, що саме мамі, її вихованню належать усі його досягнення. Знайомство з південнобузькими порогами почалося під час роботи над кандидатською дисертацією «Герпетофауна Північно-Західного Причорномор'я та її зміни під впливом антропогенних факторів», яку захистив у 1987 р. Успішний вчений-систематик добровольцем їде в Чорнобиль одразу після катастрофи, щоб дослідити радіаційний вплив на живі істоти. І повертається звідити іншою людиною. Із завмиранням серця слухали ми його розповіді про людей, яких він там зустрів. Про те, як Чорнобильська катастрофа стала особистою трагедією багатьох пересічних громадян. І про те, як безсилі були фахівці-атомники перед потужністю ядерних процесів, що вийшли з-під контролю.

Після Чорнобильської катастрофи основною справою С. Тарашука став захист Побужжя від затоплення водосховищами Южно-Українського енергокомплексу. Саме Сергій надав назву «Гранітно-степове Побужжя» цим прекрасним землям. На той час, в 1987 р., завершувалося будівництво 3-го енергоблоку Южно-Української АЕС (ЮУАЕС), тривали роботи по спорудженню 4-го реактора, Костянтинівської ГЕС-ГАЕС (гідроелектростанції та гідроакumuлюючої електростанції), Ташлицької ГАЕС, Олександрівської ГЕС, Олександрівського та Костянтинівського руслових водосховищ [1]. Останнє передбачало підняття рівня води у верхньому б'єфі на 40 м і затоплення долини Південного Бугу аж до м. Первомайськ.

С.Тарашук долучається до роботи Миколаївської обласної екологічної асоціації «Зелений Світ», яка збирає 200 тис. підписів та передає їх до Москви, що змусило СРСР призначити державну екологічну експертизу проекту енергокомплексу. За її результатами були припинені будівництво 4-го реактора ЮУАЕС, спорудження Костянтинівського водосховища та передбачено перероблення проекту ТГАЕС з 10 на 3 агрегати (які згодом розрослися до 6). Тоді ж вперше застосовується назва Гранітно-степове Побужжя у пропозиції створити заповідний об'єкт республіканського значення – заказник. Спільні експедиції 1988-1990 рр. Миколаївського державного педагогічного інституту, інститутів зоології і ботаніки АН УРСР довели величезну цінність Гранітно-степового Побужжя. Виникає ідея організації державного національного природного парку, який був створений майже через двадцять років.

У 1993 р. С.Тарашук, як член Миколаївського «Зеленого світу» та Національного екологічного центру України (НЕЦУ), бере участь в експертизі Уточненого проекту ТГАЕС, який Мінприроди України знову оцінює негативно. Разом з О. Деркачем та колегами розробляє проект створення регіонального ландшафтного парку (РЛП) «Гранітно-степове Побужжя» як альтернативу затопленню порогів, островів та прибережної частини бузького каньйону. Обласна рада за активної роботи голови екологічної комісії С. Шаповалова створює РЛП у 1994 р. та кілька

разів розширює його в подальші роки. Будучи радником з екологічних питань Миколаївської обласної ради І-го скликання, Сергій працює над зміцненням природно-заповідного фонду Миколаївщини: організовує і веде роботи зі створення РЛП «Кінбурнська коса», «Тилігульський», природного заповідника «Єланецький степ», низки заказників. Обласна рада затверджує перший регіональний «червоний» список.

Суспільство забуває уроки Чорнобиля. Відбувається Додаткова державна екологічна експертиза Уточненого проекту ТГАЕС, в якій Сергій бере участь. Він і колеги з НЕЦУ ініціювали звернення до Президента України 41 депутата Верховної Ради України, діячів науки і культури. В той час на захист історичних святинь Бузького Гарду виступили майже всі обласні партійні осередки, навіть антагоністичні [1].

У 1997 р. обласна адміністрація вперше в Україні застосувала процедуру громадських слухань, які негативно оцінили проект. Проте на межі 1990-х – 2000-х рр. економічні питання стали першочерговими для громадян. Як наслідок, змінився склад обласної ради. Побачивши нерозуміння з боку суспільства, покинув екологічну діяльність голова Миколаївського «Зеленого світу» А. Золотухін. Пішли з життя активні діячі зеленого руху – Л. Сулова та С. Шаповалов, історик і краєзнавець В.Холипенко та інші. Знято мораторій на добудову Ташлицької ГАЕС, завершено будівництво Олександрівської греблі, розпочато поетапне заповнення Олександрівського водосховища. З того часу все більше бузьких порогів та островів зникає під водою, а позеленілі плеса на місці козацьких гардів стирають історичну пам'ять.

В цих умовах С.Таращуку довелося взяти на себе лідерство у протистоянні атомному відомству. Протягом наступних 10 років він організовував наукові дослідження та громадські кампанії, писав наукові та популярні статті, виступав на наукових конференціях, радіо і телебаченні. Обґрунтував створення водно-болотного угіддя міжнародного значення «Бузькі брояки», на жаль, Мінприроди України не подало відповідну заявку до Рамсарського комітету. Допоміг М. Біляшівському внести до Державного реєстру пам'ятку «Історичний ландшафт Буго-Гардівської паланки Війська Запорозького».

Зусилля С.Таращука та Я.Мовчана включили створення національного природного парку (НПП) «Гранітно-степове Побужжя» у Загальнодержавну програму формування екологічної мережі України, дозволили виготовити картографічні матеріали в рамках міжнародного проекту «Збереження біорізноманіття в Азово-Чорноморському коридорі». Сергій Володимирович очолив розроблення проекту створення НПП і довів його до погодження обласною державною адміністрацією у 2005 р.

В 2005 р. С.Таращук став радником Міністра охорони довкілля. Неодноразово довелося йому виступати як в екологічному комітеті Верховної Ради України, так і з її головної трибуни. На цей час припадає кульмінація протистояння з «Енергоатомом». Незважаючи на протест Мінприроди України та Мінкультури України, уряд дозволяє затопити нижню частину урочища Гард. Вже сильно хворий, у червні 2007 р. Сергій їде в Миколаїв, щоб бути ведучим на заходах зі збереження Південного Бугу. І востаннє відвідує Гард 21 жовтня 2007 р.

У 2008 р. загальнодержавний конкурс визнав Гранітно-степове Побужжя одним з «Семи природних чудес України», а 30 квітня 2009 р. Президент України підписав Указ №279/2009 про створення НПП «Бузький Гард».

Експедиція Сергія Таращука на Землю закінчилась 21 січня 2008 р. Але твори і справи його надихають, і є нам що робити на нашій красивій планеті.

Список використаних джерел:

1. *Таращук С., Деркач О.* Ташлицька ГАЕС як дзеркало стану суспільства//Світ у долонях, 1(6) 1999. – К., Національний екологічний центр України. – С.14–18.

М.М. Біляшівський

*Зоологічний музей Київського національного університету імені Тараса Шевченка,
Українське товариство охорони пам'яток історії та культури*

ІСТОРИЧНИЙ ЛАНДШАФТ ЦЕНТРУ БУГО-ГАРДІВСЬКОЇ ПАЛАНКИ ВІЙСЬКА ЗАПОРОЗЬКОГО, ЙОГО ЗНАЧЕННЯ ДЛЯ ІСТОРІЇ УКРАЇНИ ТА ЗАГРОЗА ЗНИЩЕННЯ

Пам'ятка культури «Історичний ландшафт центру Буго-Гардівської паланки Війська Запорозького» внесена за №140001-Н до Державного реєстру нерухомих пам'яток України Постановою Кабінету Міністрів України від 3 вересня 2009 року №928 [1]. Вона є пам'яткою ландшафту, визначним місцем, яке донесло до нашого часу цінність з археологічного, естетичного, етнологічного та історичного погляду і зберігає ті частини рельєфу України, які свідчать про заселення краю українцями – запорозькими козаками у XVI–XVIII ст.ст.

Історизм згаданого, нині природного ландшафту полягає у тому, що він існує на місці одного з найдавніших, із XVI ст., запорозьких поселень Гард (Запорозький Гард), яке упродовж XVIII ст. до знищення Січі 1775 р. було центром найбільшої адміністративно-територіальної одиниці Запорозжя – Буго-Гардівської паланки, містом, відомим в усій Україні і за її межами як піонерський центр освоєння ресурсів Степової зони, видатний центр рибальського промислу та рибопереробної промисловості, а також міжнародної торгівлі [1, 2, 4, 5, 6]. Останнє неспростовно свідчить про те, що на землях Північно-Західного Причорномор'я українська державність у формі Запорозької Січі існувала ще за три століття до переходу цих земель під владу Росії. І саме згаданий ландшафт свідчить про історичні права українців на володіння землями Північно-Західного Причорномор'я нині.

Історичним ядром пам'ятки є урочище Гард, з островом Гардовим і Гардовим порогом, каміння якого три століття служило природним фундаментом для встановлення гарду – риболовецької споруди, яку козаки закладали тут ще із XVI ст. Саме коло Гардового острова русло Бугу перегороджував найдавніший з відомих, козацький гард [6]. Від назви цієї споруди одержали імена згадані й урочище, і острів, і поріг, і поселення, і паланка. Гард був видатним сакральним центром Запорозжя: тут, на острові Гардовому, стояли не тільки рибопереробні заводи, а й знана і глибоко шанована в усій Україні Покровська церква.

Однак сьогодні керівництво Південноукраїнського енергокомплексу і всієї енергетичної галузі України намагається затопити ці унікальні для української історії місця: і острів Гардовий, і увесь Гардовий поріг, і вузькі береги каньйону Південного Бугу, нижні частини скель в урочищі Гард, – підняттям рівня вод руслового Олександрівського водосховища до позначки 20,7 м. Останнє впливає з документа «Оцінка впливів на навколишнє середовище (ОВНС). Підняття рівня Олександрівського водосховища до проектної відмітки 20,7 м», оприлюдненого на веб-сторінці Южноукраїнської АЕС (доступ: www.sunpp.mk.ua/sites/default/files/documents/ovsn2017.pdf). Таким чином, буде знищено історичне ядро пам'ятки загальнонаціонального значення, і її доведеться знімати з державного обліку, бо після затоплення згаданих вище частин рельєфу нічого, що нагадувало б про назву пам'ятки, у ландшафті не залишиться.

А в Україні після цього не залишиться вже жодного зразка автентичного ландшафту часів Запорозжя, яке виплекало і наше повернення у сім'ю європейських народів у XVII-ому ст., і незалежність у XX ст. [1, 3].

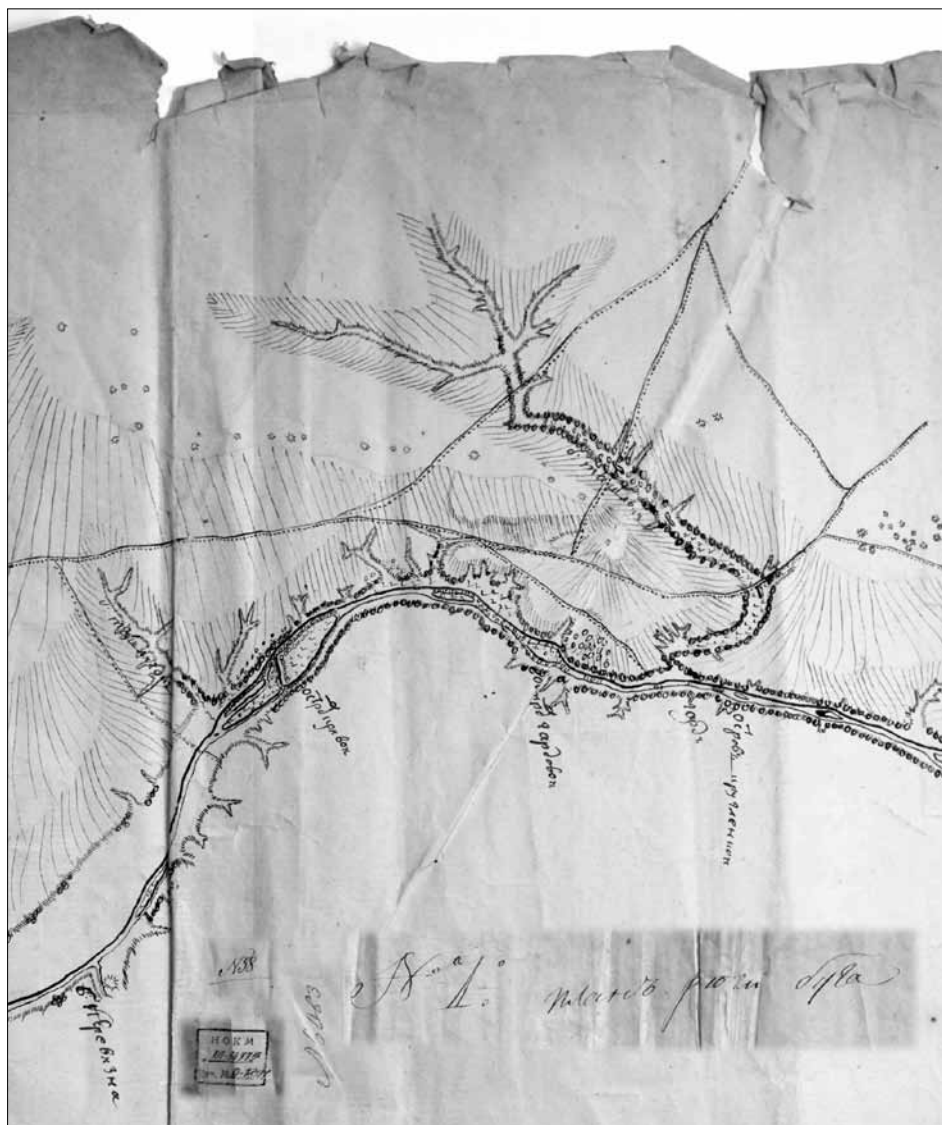
На порогах Дніпра й Бугу, як співається у Державному Гімні України, стали ми всі козацького роду. Після затоплення цих місць пам'ять про початки козацької доби української державності буде знищено. Стане незрозумілою і символіка Великого Державного Герба України, бо ніхто не знатиме походження слова Запорозжя, не уявляючи, де воно стояло, адже всі пороги на Дніпрі затоплено ще у першій половині XX ст.

Окрім знищення головної пам'ятки української державності у Північно-Західному Причорномор'ї, доведеться позбавити статусу пам'ятки і місце розстрілу євреїв у часи Голокосту під час німецької окупації на околиці села Богданівки, бо його виявлено і взято під державну охорону як частину пам'ятки «Історичний ландшафт центру Бугу-Гардівської паланки Війська Запорозького» [1]. Гіршого приводу для міжнаціонального розбрату в нашій країні тяжко уявити.

Уже чверть століття виступає на захист Гарду уся українська пам'ятко- та природоохоронна громадськість, завжди підтримувана великою частиною депутатів Верховної Ради від різних політичних сил у минулих скликаннях парламенту, установами НАН України. За цей час урочище Гард як ядро історичного ландшафту стало центром пам'ятки національного значення. Та тільки нічого не змінилось у підходах до розвитку Південноукраїнського енергокомплексу у керівництві енергетичною галуззю України. Це випливає з того, що автори ОБНС підняли рівня води в Олександрівському водосховищі до 20,7 м, оприлюдненої вже цього року, свавільно переносять центр паланки до горішньої частини пам'ятки, нехтуючи всіма свідченнями історичних джерел від часів Запорозької Січі, О. Скальковського, Д. Яворницького і аж до наших днів. У своїх висновках автори ОБНС спираються винятково на єдине джерело – висновки робіт, виконаних на замовлення Южноукраїнської АЕС, з порушенням встановленого порядку проведення археологічних досліджень. Масштабну підміну понять авторами атомного відомства і наукову неспроможність наведених ними доказів, які є незмінними з початку цього століття, висвітлено у статті М.Т. Товкайла і О.М. Титової [4]. Описане у статті неподобство вже стало відомим не тільки науковій спільноті України, а й членам редколегії цього шанованого академічного журналу зі США, Німеччини, Франції, Польщі та Росії, що, звичайно, потребує адекватної відповіді з боку державних пам'яткоохоронних структур.

Літом 2016 р. нами виявлено і вивчено у фондах Миколаївського обласного краєзнавчого музею ще один історичний документ, який незаперечно свідчить на користь того, що у тексті ОБНС острів Кривий (Великий) безпідставно названо островом Гардовим, а, отже, і втрати для культурної спадщини від підняття рівня води в Олександрівському водосховищі трактовано **цілковито хибно**. Це план долини Південного Бугу (Д-18181, КП-34775), виконаний на пергаменті пером і тушшю. Ширина плану 42 см, а довжина 155 см. Масштаб плану 2 англійські милі=1 верст=1 см. На плані зображено ділянку Бугу від місця впадіння в нього річок Кодими і Синюхи аж до місця, де заплава Бугу значно розширюється і стає заболоченою, а широка перша надзаплавна тераса Бугу являє широкі піщані арени, це нижче скелі Кременчук, можливо, десь близько нинішнього смт Олександрівки у районі однойменної ГЕС.

На плані окрім заплави Бугу із ретельним зазначенням на ній усіх островів, каміння у річищі, скель і заболоченостей, подано, але тільки для лівого берега, рельєф плакорів до верхів'їв балок і річкових долин, які виходять на заплаву. На плані розкрито рельєф, систему водотоків, населені

пункти тільки лівого берега річки, із правого берега позначено тільки лінію скель каньйону із виходами балок на заплаву, рельєф плакорів не розкрито, систему водотоків правого берега не показано, як і жодного населеного пункту на ньому. З правого берега підписано тільки назви тих балок, які правили за транспортні артерії і вели до перевозів, або бродів.

Датування документа у картотеці Музею – кінець XVIII ст., але мною за підписами власних назв на самій карті цю дату уточнено. Вирішальним для датування плану виявився підпис, який позначає назву села Мигія, знаменитого центру гайдамацького руху на теренах Буго-Гардівської паланки.

Дослівно він звучить так: «село Мигея генерал-поручика Текелія». Отож, підпис фіксує, що Мигія на момент складання плану перебуває у власності генерал-поручика Текелія (Текелі), котрий зруйнував Січ. З численних історичних джерел відомо, що 1775 р. Мигію та всі запорозькі землі до Гарду включно цариця Катерина II після падіння Січі надала у власність Текелію, який володів селом недовго, тільки у 1775-1776 рр. Отож і план може датуватись тільки цими першими двома роками після падіння Січі, коли усі назви одиниць рельєфу були такими ж, як у запорозжів.

На плані ясно підписано острів нинішній Великий як Кривий, а нинішній острів Клепаній неподалік гирла балки Ташлик як Гардовий. На плані також показано шляхи, які всі сходяться до адміністративного центру паланки неподалік гирла балки Ташлик трохи нижче острова Гардовий і зовсім далеко від острова Кривого. Тим часом перевіз з правого на лівий берег показано вище від острова Кривого, там, де нині і є поромна переправа між Богданівкою і Костянтинівкою, якої тоді ще не існувало (див.: іл.1; фото О.М. Деркача). За допомогу і сприяння у роботі автор висловлює щиру подяку усім колегам з Миколаївського краєзнавчого музею.

А тим часом у переліку сторін, які Южноукраїнська АЕС вважає потрібним залучити до обговорення ОВНС (опубліковано на офіційному сайті ЮАЕС), жодної (!) пам'яткоохоронної організації, державної, чи громадської, не значиться. Тобто долю пам'ятки національного значення державне енергетичне відомство хоче вирішити, не враховуючи думки не тільки природо- і пам'яткоохоронної громадськості країни, але й гуманітарної частини уряду, тобто, по суті, усієї України, єдність і незалежність якої ця пам'ятка забезпечує. Кращого заохочення агресора у нинішній час годі й уявити, адже острів Гардовий і скеля Пугач, під якою у руслі річки він розташований, за свідченням Д.І. Яворницького, стали легендарними місцями запорозького опору загарбникам ще у XVIII ст. Знищення задля матеріальних вигод цієї пам'ятки національного значення відкриває шлях до повного розвалу пам'яткоохоронної галузі держави, а з нею й знищення її історичної спадщини і національної пам'яті народу. Адже, де після цього може бути певність, що так, як з Гардом, не вчинять із Софією Київською чи Києво-Печерською лаврою, які з юридичного погляду є рівноцінними із Гардом пам'ятками національного значення. Нарешті знищення Гарду – це неповага до тих, хто сьогодні у боротьбі за цілісність державних кордонів нашої Батьківщини віддав своє життя.

Необхідно проведення загальнодержавних слухань з цього питання, із залученням громадськості і вчених з усієї України.

Список використаних джерел:

1. Архів Інституту пам'яткоохоронних досліджень Міністерства культури України. – №140001-Н, арк. [1-182; 220 іл.]: Ленченко В.О., Товкайло М.Т., Осадчий Р.М., Біляшівський М.М. Паспорт пам'ятки «Історичний ландшафт центру Буго-Гардівської паланки Війська Запорозького».
2. *Ковальова О.Ф.* Бугогардівська паланка. – Миколаїв, 2011. – С.94-116.
3. *Біляшівський М., Товкайло М., Ленченко В., Осадчий Р.* Історичний ландшафт центру Буго-Гардівської паланки Війська Запорозького // Довідник найцінніших територій та об'єктів в межах Арбузинського, Доманівського районів Миколаївської області та м. Южноукраїнськ. – К., 2008. – С. 8–37.
4. *Товкайло М.Т., Титова О.М.* Запорозький Гард: правда й вигадки // Археологія. – 2016. – № 2. – С. 98-109.
5. [Томилов.] Топографическое описание доставшимся по мирному трактату от Оттоманской порты во владение Российской Империи землям, 1774 года // ЗООИД. – Одесса, 1868. – Т. VII. – С.180, 182, 185, 186.
6. *Зварницький Д.И.* Запорожье в остатках старины и преданиях народа. – Санкт-Петербург, 1888. – Т. 2. – С.151-155.

М.Т. Товкайло
Інститут археології НАН України

ЯК НАМАГАЮТЬСЯ ЗНИЩИТИ ОСТАННІ ІСТОРИЧНІ ЛАНДШАФТИ ЗАПОРОЗЬКОЇ СІЧІ

У часи Запорозької Січі Гард на Бузі був одним з найвідоміших урочищ. Він часто згадується в документах XVI–XVIII ст. Урочище Гард знаходиться за 2 км на південний схід від села Богданівки Доманівського та 1 км на південь від міста Южноукраїнська Арбузинського районів Миколаївської області. Це глибокий і вузький каньйон з крутими скелястими берегами, по дну якого серед гранітних брил тече Південний Буг (давніша українська назва – Бог), утворюючи тут великий Гардовий поріг, довжиною понад 0,5 км. З лівого берега височать три великі скелі, що носять назви Сова, Брама і Пугач. Навпроти скелі Пугач посеред ріки розташований скелястий, порослий кущами та деревами острів Гардовий (теперішня назва – Клепаний), на якому в часи Запорозької Січі знаходились житла козаків, Покровська церква і риболовецькі споруди – Старий, або Козацький гард, від якого й походить назва урочища, порогу й острова. Нижче скелі Пугача і Гардового (Клепаного) острова з лівого берега знаходилась тепер уже повністю зруйнована Паланкова балка або Паланка – місце розташування військового табору і козацького кладовища, що була галуззю Сухого Ташлика, з яким з'єднувалась через сідловину за 300 м від його впадіння в р. Буг.

Гард розташований у порожистій, малодоступній частині ріки, тому до початку будівництва тут Ташлицької ГАЕС не зазнавав руйнувань. Разом з низкою інших урочищ, скель та островів з розташованими на них пам'ятками, Гард утворює цілісний, єдиний, ще повністю не порушований, фактично останній історичний ландшафт, пов'язаний з історією Запорозької Січі, якому постановою Кабінету Міністрів України № 928 від 03.09.2009 р. було надано статус пам'ятки культурної спадщини національного значення «Історичний ландшафт центру Буго-Гардівської паланки Війська Запорозького» (Охоронний номер 140001-Н) (1).

У зв'язку з планами підняття рівня Олександрівського водосховища до відмітки 20,7 м, виникла загроза повного знищення останніх історичних ландшафтів Запорозької Січі. Більше того, Гард і Гардовий острів стали об'єктами маніпуляцій і фальсифікацій ряду осіб, зацікавлених у продовженні такого будівництва, які полягають в тому, що, по-перше, керівники ДП НАЕК «Енергоатом» протягом багатьох років воліють не помічати факту створення на землях і угіддях, одним із користувачів яких є це підприємство, об'єкту культурної спадщини «Історичний ландшафт центру Буго-Гардівської паланки Війська Запорозького» і цим порушують Закон України «Про охорону культурної спадщини».

По друге, надалі тривають спроби довести суспільству, що історичний Гардовий острів знаходиться не в межах урочища Гард, а на 2 км вище від нього по річці, а саме, на Великому острові (цей острів в часи Запорозької Січі, і навіть в 30-их рр. минулого століття називався Кривим). Такі наполегливі дії проєктантів пояснюються просто: Великий острів – це високий скелястий останець, який при піднятті Олександрівського водосховища до проєктного рівня 20,7 м буде підтоплюватися лише в нижній частині.

Для вирішення питання місцезнаходження Гардового острова існує достатня доказова база – понад півтора десятка різноманітних історичних, археологічних, картографічних, топо-німічних та етнографічних джерел (2), не рахуючи переказів місцевих жителів. Ці джерела є вільному доступі, а докази неодноразово публікувалися в наукових і популярних виданнях, викладалися в листах та експертних оцінках Українського Товариства охорони пам'яток історії та культури (3), які направлялися для ознайомлення й подальшого використання до Міністерства екології та природних ресурсів, Головам Миколаївської облради, Миколаївської держадміністрації та дирекції Південноукраїнської АЕС.

Для поповнення доказової бази публікуємо у цій статті фрагмент «Карти ріки Бугу від міста Николаєва до Ольвіополя» складеної у 1804 р. (4), яка досі не залучалася. На ній, при досить точній конфігурації берегів, на лівому березі послідовно позначені «Лощина Ташлык», «Лощина Паланка», «Гора Бугач». Навпроти Бугача (поза сумнівом – це теперішня скеля Пугач) посеред ріки позначений острів, а з правого берега, – теперішня Сокурова балка з написом «Весенний гард». Сам острів не має назви, але з півночного боку до нього прилягає мілководдя, поза сумнівом – це Гардовий поріг. Так само без назви залишився й острів, розташований вище по річці – навпроти п'ятох млинів та с. Костянтинівки. Руїни цих млинів можна й досі спостерігати на лівому березі ріки проти Великого острова. Ще вище за течією показаний «Перевоз Акацатова», що за розташуванням співпадає з історичним Піщаним перевозом та теперішньою поромною переправою (рис.)

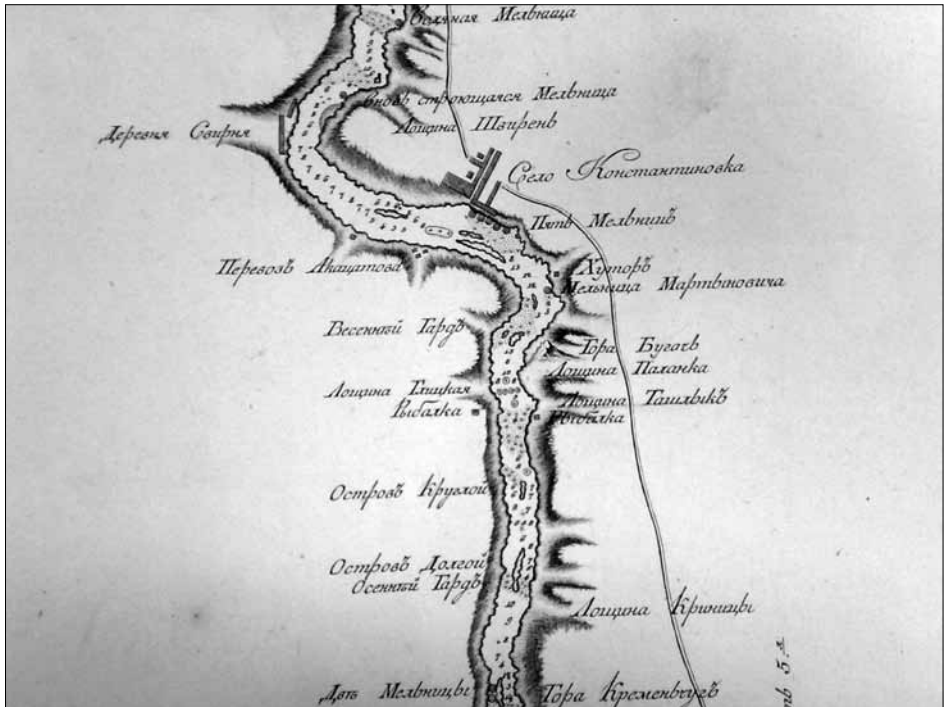

Рисунок. Фрагмент «Карти від міста Николаєва до Ольвіополя» 1804 р.

Але назви цих островів зафіксовані на складеному раніше «Плані ріки Бугу», що був виявлений у минулому році М. Біляшівським у фондах Миколаївського краєзнавчого музею, який публікується у цьому збірнику (5). На думку М. Біляшівського цей план складений наприкінці XVIII ст. уже після розгрому Запорозької Січі. На ньому досить точно показані конфігурація балки Ташлик та інших балок, так само й островів, два з яких мають назви «Гардовою» і «Кривою». Останній за конфігурацією співпадає з Великим островом. Зіставивши цей план з сучасною топографічною картою місцевості, побачимо, що острів Гардовий – це сучасний Клепаний, а острів Кривий – сучасний Великий.

Sapienti sat, сказали б мудрі латиняни, вивчивши джерела. Але не наші доморощені мудрагелі з перерахованих вище установ і підприємств. Вони не хотіли і не хочуть знати цих джерел, як і наробок учених і громадськості. Зате вони **вперто продовжують використовувати сфальсифіковані результати незаконних архітектурно-археологічних досліджень та археологічних розвідок** на Великому острові, проведених у 2001 р. експедицією Державної інспекції з охорони пам'яток історії та культури в Миколаївській області під керівництвом Ю.С. Гребеннікова на виконання договору з ВП «ЮУ АЕС» і на цьому робити свої висновки. Ці сфальсифіковані результати досліджень Гребеннікова вперше були опубліковані й оприлюднені на громадських слуханнях 2001 р. (6) і з того часу, як уривки зі Святого письма, вони майже слово в слово подавалися в усіх наступних ОВНС.

Те, що результати цих робіт сфальсифіковані, стало відомо вже в наступному 2002 р. після того, як Гребенніков подав до Інституту археології науковий звіт про ці незаконні розкопки (7). Реагуючи на це, Польовий комітет Інституту археології доручив групі співробітників Миколаївської археологічної експедиції провести натурне обстеження залишків фундаментів на Великому острові, в результаті чого було складено «Акт обстеження будівлі на Великому острові» (8), у якому зафіксовано факт фальсифікації. І про це Українське товариство охорони пам'яток історії та культури повідомляло всі зацікавлені інстанції, в тому числі й дирекцію АЕС (3), які, однак, на те не звертали і досі не звертають уваги.

Як відомо, Arbor mala, mala mala (погане дерево – погані й плоди). В останній ОВНС його розробники Великий острів знову нахабно і безсоромно трактують як «Гардовий» і роблять висновки про те, що заповнення Олександрівського водосховища до НПР – 20,7 м повністю виключає його затоплення (9). І як апофеоз глумління над світлою пам'яттю наших козацьких предків, проєктанти збираються збудувати на Великому острові «козацьку церкву», що також передбачено кошторисом витрат на добудову ТГАЕС (10). Тобто, збудувати церкву на місці панської псарні. Як тут не згадати Шевченкові слова: «А над дітьми козацькими поганці панують» (Т. Шевченко «Тарасова ніч»).

Справді, на відміну від Гардового, Великому острову затоплення не загрожує. Загроженими залишаються правда і здоровий глузд. Однак, як глаголить українська приказка: неправдою світ перейдеш, а назад не вернешся. Пам'ятаймо про це.

Список використаних джерел:

1. Перелік пам'яток культурної спадщини національного значення Миколаївської області, занесених до Державного реєстру нерухомих пам'яток України // Офіційний сайт Міністерства культури України.
2. *Біляшівський М., Товкайло М., Ленченко В., Осадчий Р.* Визначні ландшафти, урочища, скелі та пороги // Довідник найцінніших територій та об'єктів в межах Арбузинського, Доманівського районів Миколаїв-

ської області та м. Южноукраїнськ. – К., 2008. – С. 8–37; *Козубовський Ф.А.* Археологічні дослідження на території Богесу 1930–1932 рр. – К., 1933; *Ленченко В.О., Товкайло М.Т., Осадчий Р.М., Біляшівський М.М.* Паспорт пам'ятки «Історичний ландшафт центру Буго-Гардівської паланки війська Запорозького». – К., 2006; *Скальновський А.А.* История Новой Сечи или последнего коша Запорожского. – Ч. 1. – Одесса, 1885; *Товкайло М.Т.* Археологічні дослідження в районі Запорозького Гарду // Матеріали республіканської науково-практичної конференції «Проблеми історії Запорозького козацтва в сучасній історичній науці та музейній практиці». – Дніпропетровськ, 1990. – С. 207–212; *Товкайло М.Т.* Дослідження та реконструкція Гарду на Південному Бузі // V Всеукраїнська конференція «Розвиток історичного краєзнавства в контексті національного та культурного відродження України». Тези доповідей та повідомлень. – Київ-Кам'янець-Подільський, 1991. – С. 266–267; *Товкайло М.* Про місцезнаходження Гардового острова, Гарду та інших козацьких пам'яток (історична довідка) // Нові дослідження пам'яток козацької доби в Україні. – К., 1998. – вип. 7. – С. 171–175; *Товкайло М.* Козацький Гард на Бузі // Нові дослідження пам'яток козацької доби в Україні. – К., 2002. – Вип. 11. – С. 251–263; *Товкайло М.Т.* Старожитності Запорозького Гарду та його околиць // Археологія. – 2003. – № 3. – С. 88–101; *Товкайло М., Будник М.* Гард на Бузі. До історії традиційного рибальського промислу // Народознавство. Науково-методичні матеріали. Збірка II у 5-ти частинах. Частина I та II. – Переяслав-Хмельницький, 1994. – С. 74–79; *Товкайло М., Будник М.* Запорізький Гард // Київська старовина. – 1995. – № 2. – С. 82–84; *Товкайло М.Т., Титова О.М.* Запорозький Гард: правда й вигадки // Археологія. – 2016. – № 2. – С. 98–109; *Томилов.* Топографическое описание доставшимся по мирному трактату оть отоманской порты во владение Россійской имперіи землямь, 1774 года // Записки одесского общества истории и древностей. – Одесса, 1868. – Т. VII. – С. 167–198; *Шмит А.* Несколько новых документов о Запорожской Сечи и ее землях // Записки одесского общества истории и древностей. – Т. IV. – Одесса, 1860. – С. 467–469, Табл. XI; *Зварницький Д.И.* Запорожье в остатках старины и преданиях народа. – Ч. 2. – СПб., 1888; *Зварницький Д.И.* Вольности запорожских козаков. Историко-топографический очерк. – СПб., 1890; *Яворницький Д.І.* Історія запорізьких козаків. – Т. I. – К., 1990.

3. Лист першого заступника Голови Українського товариства охорони пам'яток історії та культури М.Т. Пархоменка до Міністерства екології та природних ресурсів України...; 20.01.2003; К. – К. / вих. № 12-03. – арк. 1. – Додаток: Телегін Д.Я., Товкайло М.Т., Титова О.М. Експертна оцінка розробки. – арк. 1–5.
4. Карта реки Буга от города Николаева до Ольвиополя. Сочинена при Депо карт Черноморского флота с береговой описи учененной в 1804 году под смотрением флота лейтенанта Будищева. Компас имеет склонение 10° 30' западное. Ширина реки здесь на карте увеличена против натуре втрое. Глубина означена в футах при самой малой воде // Институт Рукопису НАН України: Гідрографія та гідрологія суші – Буг. – № 19585.
5. Дивіться статтю М.Біляшівського у цьому збірнику.
6. Матеріали для всебічного розгляду проблемних питань, пов'язаних із реалізацією уточненого проекту з підвищення рівня води Олександрівського водосховища, на громадських слуханнях з приводу будови Ташлицької ГАЕС. // ОАО Укргідропроєкт». – Заступник технічного директора, головний інженер проекту, д.т.н. Ландау Ю.О.
7. *Гребенников Ю.С.* Отчет об археологической разведке на «Большом» острове напротив г. Южноукраинск Николаевской области // Науковий архів Інституту археології НАН України. – Фонд експедицій. – Справа № 2001/172.
8. *Омоенко В.М., Шевченко Н.П., Балушкин А.М., Елисеев В.Ф., Черниенко Ю.А., Товкайло Н.Т.* Отчет о работе Николаевской экспедиции в 2002 г. – К., 2003 // Науковий архів Інституту археології НАН України. – Фонд експедицій. – Справа № 2002/198; *Товкайло М.Т., Титова О.М.* Запорозький Гард: правда й вигадки // Археологія. – 2016. – № 2. – с. 107, рис. 7.
9. Оцінка впливу на навколишнє середовище (ОВНС). Підняття рівня Олександрівського водосховища до проектно́ї відмітки 20,7 м // www.sunpp.mk.ua/sites/default/files/documents/ovsn2017.pdf... – Арк. 163.
10. Там само.

С.Г. Бойченко ¹,
Р.Б. Гаврилюк ²,
С.А. Савченко ³,
В.В. Шаравара ⁴,
Я.І. Мовчан ³,
В.П. Мельничук ⁵

¹ Інститут геофізики ім. С.І. Суботіна НАН України,

² Інститут геологічних наук НАН України,

³ Національний авіаційний університет,

⁴ Кам'янець-Подільський національний університет ім. І. Огієнка,

⁵ Національний екологічний центр України

ТЕНДЕНЦІЇ ЗМІНИ СТОКУ ПІВДЕННОГО БУГУ – ВПЛИВ КЛІМАТИЧНИХ ФАКТОРІВ ТА ЗАРЕГУЛЮВАННЯ

Басейн Південного Бугу (далі – П. Бугу) характеризується високим антропогенним навантаженням як на водозбірну площу, так і на водні ресурси. Недостатня кількість водних ресурсів і значна їх зарегульованість призводять до зниження витрат води в нижній течії. Протягом останнього десятиліття зберігається стійка тенденція до зменшення водності П. Бугу із швидкістю близько 0,15 км³/рік (рис. 1). Тенденція до зменшення водності П. Бугу особливо гостро проявилася в 2015 р., коли водність річки склала лише 1,03 км³ і в басейні річки спостерігалася критична водно-екологічна ситуація.

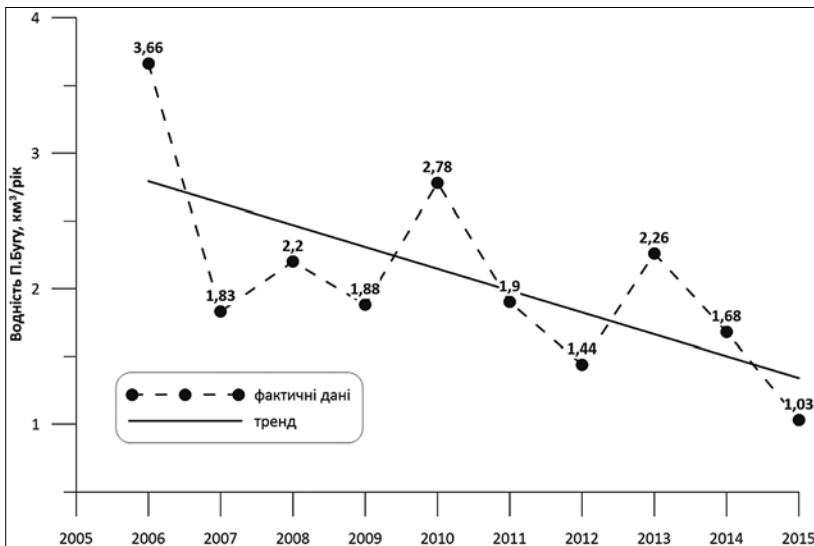

Рис. 1. Динаміка зміни водності Південного Бугу

Басейн П. Бугу виділяється з-поміж басейнів інших великих річок значною зарегульованістю. У басейні 189 водосховищ та 9640 ставків. На руслі П. Бугу побудовано 16 водосховищ об'ємом 316 млн.м³, 12 із яких використовуються для цілей енергетики. Сумарний об'єм штучних водойм становить близько 1,5 км³ [1]. При нормі стоку П. Бугу 2,8 км³, зарегульованість сягає понад 50 %, а у дуже маловодні роки (<1,4 км³) зарегульованість перевищує стік річки, що порушує ст. 82 Водного Кодексу України.

Зарегульованість басейну призводить до збільшення безповоротних втрат поверхневих вод на випаровування – за рахунок збільшення площі дзеркала води, збільшення температури води, використання для цілей енергетики тощо. Зарегульованість також спричиняє підтоплення прилеглих до водосховищ територій, що супроводжується підйомом рівнів ґрунтових вод та призводить до збільшення втрат поверхневих вод.

Тенденції зміни клімату несприятливо впливають на водозабезпеченість П. Бугу. Аналіз даних метеоспостережень в північно-західних і південно-західних регіонах України показав, що в ХХ ст. відбулися зміни клімату, які вплинули на водні ресурси, а саме [2]:

- підвищення середньорічної приземної температури на північному заході (у верхів'ї та в середній частині басейну) до $0,9 \pm 0,2$ °C/100 років, а на південному заході (в нижній частині басейну) лише на $0,4 \pm 0,1$ °C/100 років;
- зниження амплітуди сезонного ходу температури: значне потепління в зимові і весняні місяці до $\sim 1,0$ °C/100 років, і незначне потепління в літні місяці.;
- загальне збільшення річної кількості атмосферних опадів на 7 ± 2 %;
- аридизація кліматичних умов, в теплий період року (зменшення кількості атмосферних опадів, особливо, в травні та серпні-вересні).

Останні декілька десятиліть потепління має значні темпи, як в цілому по території України, так і на південному заході країни. Значення коефіцієнтів лінійних трендів вікового ходу приземної температури повітря за період 1950–2015 рр. на метеостанціях Первомайськ та Вознесенськ (розташованих в басейні П. Бугу) становлять, відповідно, 0,22 та 0,24 °C/10 років (рис.2).

Такі регіональні зміни клімату, в певній мірі, можуть стати причиною зменшення водності водойм, через збільшення випаровування при підвищенні приземної температури та зменшенні кількості атмосферних опадів, особливо у верхів'ї та в середній частині басейну, а незначне підвищення кількості опадів в нижній частині басейну їх не компенсують.

Беручи до уваги вищенаведені тенденції зміни стоку П. Бугу, доцільно рекомендувати врахувати в Плані управління басейном річки прогностичні показники змін клімату. Надмірна зарегульованість басейну повинна бути поступово зменшена. Плани подальшого

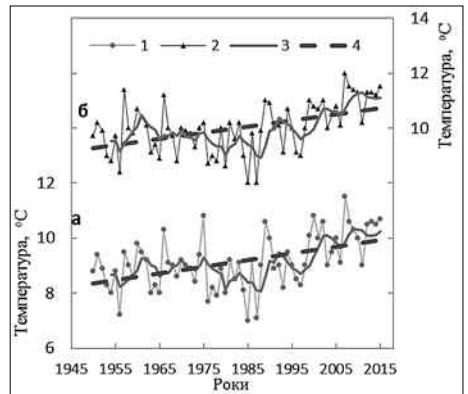

Рис.2. Віковий хід приземної температури повітря за період 1950-2015 рр. на метеорологічних станціях Первомайськ (а) та Вознесенськ (б) (1, 2 – фактичні дані, 3- плинне осереднення, 4 – лінійний тренд).

розширення водосховищ, зокрема Олександрівського, є неприпустимими, оскільки вони передбачають збільшення безповоротних втрат води. Потребує перегляду система водокористування поверхневими водами за рахунок підвищення водоощадності, облаштування систем очищення стічних вод, зменшення безповоротних втрат води на охолодження реакторів ЮУ АЕС. В умовах зниження водності П. Бугу важливим є збереження порогів, які насичують поверхневі води киснем та сприяють процесам самоочищення води. Для збільшення водності П. Бугу необхідне системне проведення комплексних природовідновлювальних та природозахисних заходів в басейні річки, зокрема, заповідання територій в межах річкових долин, дотримання режиму водоохоронних зон та прибережних захисних смуг, обґрунтована фітомеліорація берегів річок, впорядкування джерел, збільшення протічності річок, збереження водно-болотних угідь (боліт), запобігання вирубуванню лісів у басейні ріки, зменшення безповоротного водоспоживання.

Відсутність загальнодержавної системи управління ризиками (включаючи ризики від кліматичних змін), пов'язаними з водними ресурсами в Україні, може становити серйозну проблему регіонального та національного масштабу; принципово важливими є запровадження процедур Стратегічної довгільної оцінки та басейнового управління.

Список використаних джерел:

1. План управління річковим басейном Південного Бугу: аналіз стану та першочергові заходи / За ред. С. Афанасьєва, А. Петерс, В. Сташука та О. Ярошевича. – Київ: Вид-во ТОВ «НВП «Інтерсервіс», 2014. – 188 с.
2. Бойченко С. Вода і водні ресурси України : питання екоуправління в умовах змін клімату (на прикладі ситуації на Південному Бузі-Гранітно-Степове Побужжя) / С. Бойченко, Р. Гаврилюк., Г. Веремійчик, Г. Коломієць, Я. Мовчан, О. Тарасова, С. Савченко, Т. Страва // Регіон-2015 : стратегія оптимального розвитку : матеріали міжнародної науково-практичної конференції. – Х. : ХНУ імені В.Н.Каразіна, 2015. – С. 254–257.
3. Boychenko S. Water supply and water discharge : challenges and concept of responses – context of climate change and exhaustions of water resources / S. Boychenko, R. Havryliuk, Ya. Movchan, O. Tarasova, V. Sharavara, S. Savchenko // Water supply and Wastewater removal : edited by Henryk Sobczuk, Beata Kowalska. – Lublin : Lublin University of Technology, 2016. – С. 3–14.

Л.І. Патрушева,
Н.А. Сербулова

Чорноморський національний університет ім. Петра Могили

ЩОДО ГІДРОЛОГІЧНОГО АСПЕКТУ ПІДНЯТТЯ РІВНЯ ОЛЕКСАНДРІВСЬКОГО ВОДОСХОВИЩА ДО ПРОЕКТНОЇ ВІДМІТКИ 20,7 М

В сучасних умовах глобальних змін клімату найбільш важливою проблемою стає забезпечення населення прісною водою. Особливо болючою вона буде в посушливих регіонах, до яких належить Південь України, а саме степова зона, де завжди існував дефіцит цього ключового для життя ресурсу.

За планами Енергоатому, на весну 2018 р. передбачено підняття нормального підпірного рівня (НПР) Олександрівського водосховища до відмітки 20,7 м. Для нас це є неприпустимим, а збереження Південного Бугу (Пд Бугу) як річки, а не стічної канави водойми-охолоджувача, є надзвичайно актуальним.

В результаті проведеної роботи ми виявили недоліки в Оцінці впливу на навколишнє середовище (ОВНС) [1] і вважаємо, що лише проведення додаткових досліджень дозволить в повній мірі оцінити ситуацію та зрозуміти можливі наслідки від підняття рівня Олександрівського водосховища. На нашу думку, потрібно зробити наступні дії:

1. Провести порівняльний аналіз гідрологічних показників, отриманих на водомірних постах мм. Первомайськ та Вознесенськ. У досліджуваному ОВНС (розділ 2) представлені матеріали лише щодо Олександрівського посту, проте цієї інформації не достатньо для виявлення особливостей процесів, що відбуваються безпосередньо у водосховищі, порівняно з природним річковим руслом. У Заяві про наміри [1, с. 179] зазначено, що корисна ємність водосховища збільшується до 72,6 млн куб м (сьогодні – 20,95 млн куб м). Отже, корисна ємність водосховища збільшується на 51,65 млн. куб. м, або на 246 % – майже у три з половиною рази. Необхідно всебічно проаналізувати водний баланс річки та за допомогою моделювання з'ясувати, як він зміниться у разі такого збільшення об'єму водосховища. А також виявити, як ці зміни впливатимуть на стан водних, земельних та біотичних ресурсів.
2. Дослідити потенціал самоочищення водного потоку на порожистих ділянках. Сьогоднішній рівень води при НПР 16 м нівелював ділянку найбільш потужних порогів неподалік від м. Южноукраїнськ. Саме тут вода збагачувалась киснем, що сприяло інтенсифікації біохімічних процесів, внаслідок яких більша частина органічних забруднювачів перетворювалась на безпечні сполуки. Таким чином якість води нижче за течією була кращою, ніж вище порогів. Зважаючи на те, що Пд Буг є джерелом питного водопостачання для мм. Вознесенськ та Нова Одеса, а також низки населених пунктів, розташованих вздовж річки, якість річкової води – це надзвичайно важливе питання. За сучасного рівня 16,0 м поза межами водосховища залишається невелика за довжиною порожиста ділянка, проте після підняття рівня до відмітки 20,7 м вона також зникне під водою. Це суттєво знизить здатність річки до самоочищення.

Оскільки Пд Буг несе свої води у Чорне море, постає питання про транскордонне забруднення вод Чорного моря, що, в свою чергу, передбачає обговорення ОВНС з країнами, які розташовані на берегах Чорного моря. У Заяві про наміри цей вплив не враховується, ОВНС із країнами-сусідами не обговорюється, що може в подальшому бути причиною погіршення стосунків України з сусідніми державами.

3. Вдосконалити методику визначення показника випаровування води, виходячи із сучасних реалій, з урахуванням зростання температур повітря та води, а також зменшення прозорості води. Все це прискорює випаровування.
4. Вивчити ситуацію нижче греблі, а саме, звернути увагу на зміну водного режиму річки, вирівнювання витрат води внаслідок затримання високої води та санітарних попусків під час межені. Відсутність весняного водопілля та періодичних дощових паводків сприяє замуленню русла та знищенню заплави. Заплава – це той елемент річкової долини, для якого життєво необхідно періодичне заповнення водою. Відсутність таких явищ приведе до повної деградації заплавної екосистем. Крім того, зменшення стоку сприятиме підтягуванню солоної морської води уверх за течією, та посуванню межі лиману на північ, що викличе засолення прибережних земель. Місцеві жителі опиняться без води, якою вони зараз поливають городи, дачні та присадибні ділянки. Це є екологічною катастрофою для жителів нижнього Побужжя.

Всі перелічені аспекти є життєво важливими і потребують прискіпливого, детального вивчення, оскільки мова йде про основне джерело водопостачання у регіоні.

Список використаних джерел:

1. Оцінка впливу на навколишнє середовище (ОВНС). Підняття рівня Олександрівського водосховища до проектної відмітки 20,7 м // www.sunpp.mk.ua/sites/default/files/documents/ovsn2017.pdf – 254 с.

Г.К. Веремійчик,
А.Є. Гай,
Я.І. Мовчан,
К.Д. Ніколаєв,
К.В. Журбас

Національний авіаційний університет

ОСНОВНІ ФАКТОРИ ВПЛИВУ ПІВДЕННОУКРАЇНСЬКОГО ЕНЕРГОКОМПЛЕКСУ НА ПОВЕРХНЕВІ ВОДИ ПІВДЕННОГО БУГУ

До складу Південноукраїнського енергокомплексу входять Південноукраїнська атомна електростанція (ПУАЕС), Олександрівська гідроелектростанція (ГЕС) та Ташлицька гідроакумулююча електростанція (ТГАЕС).

Майданчик ТГАЕС розташований на захід від районного центру смт Арбузинка (Миколаївська область), на три кілометри південніше від м. Южноукраїнськ. ТГАЕС з'єднує Ташлицьке водосховище з русловим Олександрівським водосховищем на річці Південний Буг (далі – П.Буг). Основна ідея роботи ТГАЕС – підйом води (мільйонів кубометрів) з водосховища на висоту майже 100 метрів, зберігання у спеціальній верхній водоймі, і спуск її у час «пікових навантажень».

Спорудження станції почалося в 1981 р. Проектом була передбачена установка шести агрегатів 151/216,5 МВт із загальною потужністю 906 МВт в турбінному режимі і 1299 МВт – у насосному. Перший гідроагрегат ТГАЕС був введений в експлуатацію у 2006 р., другий – у 2007 р. Введення в експлуатацію третього гідроагрегату планувалося в 2011 р. Тепер гідроенергетики вирішили підвищити нормальний підпірний рівень (НПР) Олександрівського водосховища до 20,7 м. Слід зазначити, що проєкт має невиправдані ризики, загрожує знищенням історичних та природних пам'яток національного та світового значення, і вже неодноразово викликав обурення і протести в суспільстві. Протистояння гідроенергетиків із громадськістю щодо добудови Ташлицької ГАЕС триває близько 30 років.

Реалізація цього проєкту матиме далекосяжні негативні наслідки і призведе до:

- затоплення надзвичайно цінних територій, у т.ч. частин національного природного парку «Бузький Гард», регіонального ландшафтного парку «Гранітно-степове Побужжя» та Смарагдової мережі Європи, спотворення історичного ландшафту Запорозької Січі;
- значних втрат води р. П. Буг внаслідок випаровування та дренажу у підземні горизонти, що посилять надходження вгору проти течії солоної води Чорного моря та унеможливить зрошування присадибних ділянок і сільських городів вздовж її берегів;
- суттєвого погіршення якості води в результаті затоплення порогів та зниження інтенсивності процесів самоочищення вод;
- підвищення загальної мінералізації поверхневих вод (в результаті збільшення випаровування з поверхні водосховища);
- підвищення концентрацій забруднюючих речовин та зниження санітарно-гігієнічних показників (внаслідок зменшення здатності поверхневих вод до самоочищення).

Посилення зарегулювання П. Бугу несе ризик погіршення якості води для населених пунктів, що розташовані нижче за течією, і суперечить ст. 82 Водного кодексу України (ВКУ), яка забороняє споруджувати в басейні річки водосховища і ставки загальним обсягом, що перевищує обсяг стоку даної річки в розрахунковий маловодний рік, який спостерігається один раз у двадцять років. Водночас вже нинішнє зарегулювання П. Бугу та його приток є критичним. Русло річки перекрито 16-ма дамбами, 168 гребель відсікають від нього малі річки, 10234 греблі ізолюють Буг від водостоків балок. Об'єм зарегульованого водосховищами і ставками стоку вже зараз становить 1,6 млрд. куб.м, тоді як сток маловодного розрахункового року складає лише 1,3 млрд.куб.м. [1].

Всі існуючі в Україні ГАЕС (у т.ч. проект ТГАЕС) порушують чинне законодавство, зокрема, ст. 96 ВКУ, згідно з якою «забороняється проектування і будівництво прямоточних систем водопостачання промислових підприємств, за винятком підприємств, які за технологією виробництва не можуть бути переведені на оборотне водопостачання».

Екологічна громадськість, експерти з питань розвитку сучасної енергетики виступили із рішучим осудом планів Уряду щодо впровадження Програми розвитку гідроенергетики до 2026 року. Ця Програма передбачає добудову Ташлицької ГАЕС, а також призведе до перетворення ще кількох живих річок України на технічні водойми [2].

Висновок: зарегульованість р. П. Буг навіть без заповнення Олександрівського водосховища перевищила критичну межу і має бути зменшена.

Громадськість має докласти всіх зусиль, щоб зупинити заповнення Олександрівського водосховища до проектною відмітки 20,7 м та знизити його рівень до відмітки 8 м, а також припинити виконання руйнівної для довкілля та людей Програми розвитку гідроенергетики до 2026 року.

Список використаних джерел:

1. *Колесніков С.* Залізобетонні аргументи проти підвищення рівня Олександрівського водосховищ до позначки 20,7 м [Електронний ресурс] / Сергій Колесніков // Преступности.НЕТ. Дата оновлення: 26.02.2017. URL: <https://news.pn/ru/public/178023> (дата звернення: 17.03.2017).
2. *Гаврилюк Р., Мовчан Я., Проценко Л., Веремійчик Г., Цокур В., Козловська М., Горобцов І.* Аналіз урядової програми розвитку гідроенергетики України на період до 2026 року (схваленої розпорядженням Кабінету Міністрів України від 13 липня 2016 р. № 552-р.) // НЕЦУ: веб-сайт. Дата оновлення: 13.02.2017. URL: <http://necu.org.ua/analiz-prohramy-rozvytku-hidroenerhetykydo-2026/> (дата звернення: 17.03.2017).

Р.Б. Гаврилюк¹,
І.В. Горобцов²,
О.Г. Тарасова²,
В.В. Цокур³,
М.В. Козловська³

¹Інститут геологічних наук НАН України,

²Національний авіаційний університет,

³Національний екологічний центр України

СТРАТЕГІЧНА ДОВКІЛЬНА ОЦІНКА ПРОГРАМИ РОЗВИТКУ ГІДРОЕНЕРГЕТИКИ ДО 2026 РОКУ ЗГІДНО МЕТОДОЛОГІЇ СВІТОВОГО БАНКУ

13-го липня 2016 р. розпорядженням Кабінету Міністрів України № 552 схвалено «Програму розвитку гідроенергетики України до 2026 року» (далі – Програма), розроблену Міністерством енергетики та вугільної промисловості України. Дана Програма є довгостроковою цільовою програмою значної економічної та довкільної ваги, у зв'язку з чим її належало віднести до категорії державних програм і розробляти відповідно до положень Закону України «Про державні цільові програми» та Порядку, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 31.01.2007 року № 106. В процесі розроблення Програми Міністерством енергетики та вугільної промисловості України також було порушено основні вимоги до порядку розроблення програм, що діють на рівні державних зобов'язань міжнародного рівня, а саме, віднесення Програми до категорії галузевих, незважаючи на її міжсекторальну економічну, соціальну та довкільну значимість. Не проведено громадських слухань проекту концепції Програми, не узгоджено проекту Програми з профільними центральними органами виконавчої влади та суб'єктами потенційного транскордонного впливу. Згідно із Законом «Про екологічну експертизу», проведення екологічної експертизи зазначеної Програми є обов'язковою з огляду на ймовірні значні негативні впливи на довкілля і здоров'я людини, проте останнього не було дотримано.

Заходи Програми, які частково вже почали реалізовувати, потребують оцінки ризиків щодо погіршення стану довкілля. Спробуємо проаналізувати Програму відповідно до основних положень Стратегічної довкільної оцінки (СДО). Зазначимо, що відповідно до Угоди про асоціацію між Україною та ЄС (додаток ХХХ), Україна зобов'язалась імплементувати положення Директиви 2001/42/ЄС про оцінку впливу окремих планів та програм на навколишнє середовище, що передбачає введення процедури СДО, як інструменту захисту довкілля та сприяння збалансованому розвитку. Враховуючи те, що понад 50 % її фінансування Уряд передбачає отримати за рахунок кредитів міжнародних фінансових організацій, для аналізу Програми використана методологія СДО Світового банку [1].

СДО оцінює вплив на довкілля та його соціально-економічні наслідки. Даний процес включає в себе аналітичні оцінки впливу на довкілля і залучення до процесу прийняття рішень заінтересованих сторін, зокрема громадськості та всіх стейкхолдерів.

Розгляд істотних впливів. Заявлені переваги Програми можна розділити на три групи: політичні, економічні та довкільні. Політичні вигоди полягають у інтеграції енергетичної системи України в Об'єднану енергетичну систему ЄС, а також у оптимізації та дотриманні певних вимог, визначених Угодою про асоціацію з ЄС. Економічна складова полягає у скороченні використання викопних енергоресурсів, диверсифікації шляхів отримання енергії, потужності, введенні в експлуатацію нових та підвищенні маневрових енергогенеруючих потужностей. Довкілля складова включає зменшення шкідливих викидів. Проте досягнення представлених показників відбувається шляхом нанесення значної і непоправної шкоди компонентам довкілля, не проаналізовано альтернативні шляхи досягнення цілей, зокрема, за рахунок розвитку сонячної та вітрової енергетики, «розумних мереж», підвищення енергоефективності тощо [2].

Ідентифікація екологічних пріоритетів. Комплексна оцінка ризиків та наслідків для навколишнього середовища свідчить про потенційні небезпеки для стану основних водних артерій України. Простежуються явні протиріччя з вимогами Водної Рамкової Директиви ЄС та принципами інтегрованого управління водними ресурсами. Значні загрози існують для наземної флори та фауни, об'єктів природно-заповідного фонду, історично-культурної спадщини. Є ризик розвитку небезпечних інженерно-геологічних процесів.

Аналіз заінтересованих сторін. Найбільш гостро переваги та недоліки Програми буде відчувати місцеве населення. Соціальними наслідками програми є затоплення населених пунктів, погіршення якості водопостачання, негативний вплив на рекреаційні зони, розвиток туризму тощо. Транскордонний вплив Програми полягає у зарегулюванні р. Дністер, що є основним джерелом водопостачання Молдови, не дотримано вимог Протоколу про стратегічну довкільну оцінку до Конвенції Еспо.

Оцінка інституційних прогалів та спроможності. Програма порушує значну частину базових принципів прийняття та затвердження подібних документів. Наявні економічні та політичні ризики пов'язані із відсутністю доступного економічного обґрунтування, транскордонними довкільними впливами тощо.

Рекомендації в галузі політик, зміцнення організаційної структури та нарощування потенціалу. Визначення доцільності державних програм і планів має здійснюватися через процедуру СДО із можливим залученням додаткових методологій (SWOT, PESTLE аналізи). Обов'язковим є розгляд альтернативних варіантів для досягнення поставлених завдань (наприклад, розвиток вітрової або сонячної енергетики), та вироблення цілісної стратегії розвитку енергетики України із врахуванням потенціалу відновлювальних джерел, проведення консультацій із заінтересованими сторонами, громадських обговорень.

За методологією СДО було визначено недоліки Програми розвитку гідроенергетики до 2026 р., які показують довкільну недоцільність й невідповідність практикам запропонованого Урядом шляху. Для прийняття найбільш ефективних та обґрунтованих рішень рекомендується впровадження процедури СДО, що передбачено зобов'язаннями, які взяла на себе Україна із вступом до Енергетичного Співтовариства та згідно Угоди про асоціацію.

Список використаних джерел:

1. The World Bank. Strategic Environmental Assessment. Guidance notes on tools for pollution management. // Getting to Green – A Sourcebook of Pollution Management Policy Tools for Growth and Competitiveness. –

Washington, DC: The International Bank for Reconstruction and Development, 2012. – p. 34–44. – Режим доступу: <http://documents.worldbank.org/curated/en/560021468330349857/pdf/716080WPOBox370GettingtoGreen0web.pdf>.

2. Аналіз урядової Програми розвитку гідроенергетики України на період до 2026 року / [Р. Гаврилюк, Я. Мовчан, Л. Проценко та ін.]. – Київ: НЕЦУ, 2016 – 93 с. – Режим доступу: http://nescu.org.ua/wp-content/uploads/2017/02/Hydropower_Report_WoC_2017.pdf.

Ю.К. Куцоконь¹,
А.В. Паньков²,
А.М. Романь²

¹Інститут зоології ім. І.І. Шмальгаузена НАН України,
²Національний науково-природничий музей НАН України

ПРО ВТРАТИ ЦІННИХ ВИДІВ РИБ ВНАСЛІДОК НЕМОЖЛИВОСТІ ПРОХОДУ РИБ НА НЕРЕСТ В ОБХІД ОЛЕКСАНДРІВСЬКОЇ ГРЕБЛІ НА Р. ПІВДЕННИЙ БУГ (МИКОЛАЇВСЬКА ОБЛАСТЬ, С. ОЛЕКСАНДРІВКА)

Олександрівка є умовною межею середньої і нижньої течії Південного Бугу (далі – Пд Бугу). Тут живуть, за сучасними даними, близько 70 видів риб (Мовчан, 2011). Найціннішим елементом іхтіофауни є, без сумніву, реофільний комплекс риб, частково або повністю втрачений в інших частинах колишнього ареалу, в основному, у басейні Дніпра, саме через зарегулювання течії. До таких видів належать: ялець звичайний *Leuciscus leuciscus*, підуст звичайний *Chondrostoma nasus*, бистрянка російська *Alburnoides rossicus*, шемая чорноморська *Alburnus sarmaticus*, рибець звичайний *Vimba vimba*, марена дніпровська *Barbus borysthenticus* та ін.

До чинного видання «Червоної книги України» (2009) включені такі види риб: шемая чорноморська, ялець звичайний (категорія вразливі), бистрянки російська, марена дніпровська (категорія зникаючі), до міжнародних червоних списків та додатків до конвенцій належать: МСОП – шемая чорноморська (категорія EN – під загрозою), близько 20 видів включені до Додатку 3 Бернської конвенції – шемая чорноморська, білизна звичайна *Aspius aspius*, підуст звичайний *Chondrostoma nasus*, щипавка звичайна *Cobitis taenia*, рибець звичайний та інші. Ряд цих видів до II пол. XX ст., а саме до інтенсивного гідробудівництва, були цінними промисловими об'єктами з високоякісною продукцією. Проте через регуляцію стоку річок чисельність цих видів катастрофічно скоротилася. Донедавна відносно благополучні популяції зберігалися лише у басейні Пд Бугу, особливо це стосується марени дніпровської та шемаї чорноморської.

Для існування популяцій цих видів необхідна можливість особин вільно пересуватися річкою: молодь, яка з'явилась вище сучасної Олександрівської греблі, має спуститися за течією нижче Олександрівської греблі, вирости, а потім повернутися для нересту у верхню частину річки, адже для цих видів характерні нерестові та нагульні міграції. Поки нормальний підпірний рівень (НПР) Олександрівського водосховища був не вище 8 м, функціонував рибохідний канал, який був прокопаний в обхід Олександрівської греблі (Сабодаш та ін., 1993). Для підвищення рівня Олександрівського водосховища понад НПР 8 м канал було пересипано землею, що унеможливило пересування риб для нересту та нагулу.

Окрема група видів – прохідні та напівпрохідні (вирозуб *Rutilus frisii*, осетрові *Acipenseridae*). Всі вони занесені до «Червоної книги України», а осетрові – ще і до Додатків Бернської, Боннської і Вашингтонської конвенцій. Разом зі знищенням популяцій цінних прохідних та напів-

прохідних риб (вирозуб, осетрові), які все ще збереглися у невеликих кількостях у нижній і середній течії Пд Бугу, гребля Олександрівської ГЕС створює умови для появи та збільшення чисельності небажаних риб-вселенців, малоцінних, а часом шкідливих видів (сонячний окунь *Lepomis gibbosus*, чебачок амурський *Pseudorasbora parva*, ротань-головешка *Percottus glenii*), які добре почувуються в умовах зарегульованого стоку.

Порушення гідрологічних умов відтворення популяцій призводить до їх зникнення. Отже, Україна втратить значну частину популяції видів риб реофільного комплексу, для ряду видів це означає фактично вимирання у світовому масштабі, оскільки вони є ендеміками України, наприклад, марена дніпровська. Це порушення Законів України «Про Червону книгу», «Про тваринний світ», «Про екомережу», «Про охорону навколишнього природного середовища», міжнародних зобов'язань, взятих на себе Україною (Бернської конвенції), і, врешті, є порушенням Конституції України у частині права людини на здорове довкілля.

Створення риборозплідника чужорідних для Пд Бугу риб (товстолобики білий *Hypophthalmichthys molitrix* і строкатий *Hypophthalmichthys nobilis*, амури білий *Stenopharyngodon idella* і чорний *Mylopharyngodon piceus*, амурський підвид коропа *Suiprinus carpio haematopterus*, карась сріблястий *Carassius gibelio*) не може бути компенсацією втрат аборигенних видів. Щодо переважної більшості аборигенних видів риб, а особливо реофільних, заходи для їхнього штучного відтворення в Україні практично не розроблені. Це є значною проблемою, тому єдиним способом захисту від тотального знищення видів риб реофільного комплексу є збереження місць їх існування.

Заключення:

Якщо не буде відновлено функціонування рибохідного каналу навколо Олександрівської греблі, то Україна втратить значну частину популяції видів риб реофільного комплексу, для ряду видів це означає вимирання у світовому масштабі. Це є грубим порушенням українського законодавства, міжнародних зобов'язань України, матиме негативні наслідки для політичного іміджу України.

Єдиним способом захисту від тотального знищення видів риб реофільного комплексу є збереження місць їх існування. Для уникнення катастрофічного впливу Олександрівського водосховища на рибні запаси необхідно відновити роботу рибохідного каналу в обхід Олександрівської греблі.

Створення риборозплідника з розведенням чужорідних риб не компенсує втрату видів, які охороняються українським та міжнародним законодавством, і не дозволяє уникнути порушення законодавства.

Список використаних джерел:

1. Мовчан Ю.В. Риби України. Київ: Золоті Ворота, 2011. – 444 с.
2. Сабодаш В.М., Кулаков В.В., Смирнов А.І., Мовчан Ю.В., Рабцевич Ю.Є. Сучасний стан іхтіофауни водойм Гранітно-Степового Побужжя і необхідність її збереження й відтворення. – Київ, 1993. – 40 с. (Препринт, АН України, Інститут зоології)
3. Червона книга України. Тваринний світ. – К.: Глобалконсалтинг, 2009. – 600 с.

О.Д. Некрасова¹,
О.С. Оскірко²

¹Інститут зоології ім. І.І. Шмальгаузена НАН України,
²ННЦ «Інституту біології та медицини»
Київського національного університету ім. Т. Шевченка

ЩОДО МОНІТОРИНГОВИХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ОХОРОНИ ГЕРПЕТОФАУНИ ТА БАТРАХОФАУНИ РАЙОНУ ОЛЕКСАНДРІВСЬКОГО ВОДОСХОВИЩА (Р. ПІВДЕННИЙ БУГ, УКРАЇНА)

Територія, яка потрапляє під затоплення у разі підняття нормального підпірного рівня (НПР) Олександрівського водосховища понад 16 м, охоплює екотонні біотопи (схили долини, заплаву та скельні виходи) степової зони відслонень Українського кристалічного щита. Вона є дуже специфічною з точки зору мікроклімату, ґрунтів та процесів розвитку біоти. Ця специфічність обумовила формування тут унікальної екосистеми, до складу якої входить ціла низка рідкісних, ендемічних та реликтових видів рослинного і тваринного світу. Тому на цій ділянці розташовані національний природний парк «Бузький Гард» та регіональний ландшафтний парк «Гранітно-степове Побужжя». Ця територія частково включена до Смарагдової мережі (UA0000040) з метою майбутнього інтегрування її в загальноєвропейську систему Natura 2000.

У цьому районі герпетофауна, за літературними [1–3] та нашими даними складається з 18 видів. З амфібій зустрічаються тритони: звичайний (*Lissotriton vulgaris* (Linnaeus, 1758)) і гребінчастий (*Triturus cristatus* (Laurenti, 1768)), кумка звичайна (*Bombina bombina* (Linnaeus, 1761)), часничниця звичайна (*Pelobates fuscus* (Laurenti, 1768)), ропухи: зелена (*Bufo viridis* (Laurenti, 1768)) і звичайна (*B. bufo* (Linnaeus, 1758)), квакша (*Hyla orientalis* Bedriaga, 1890), жаби: гостроморда (*Rana arvalis* (Nilsson, 1842)), озерна (*Pelophylax ridibundus* (Pallas, 1771)) та гібрид між ставковою й озерною жабами; з рептилій – черепаха болотна (*Emys orbicularis* (Linnaeus, 1758)), ящірки: прудка південна (*Lacerta agilis chersonensis* (Linnaeus, 1758)) та зелена (*L. viridis* (Laurenti 1768)), вужі: звичайний (*Natrix natrix* (Linnaeus, 1758)) і водяний (*N. tessellata* (Laurenti, 1768)), полози: лісовий (*Zamenis longissimus* (Laurenti, 1768)) та жовтобрюх (*Hierophis caspius* (Gmelin, 1789)), згадується і мідянка (*Coronella austriaca* (Laurenti, 1768)). Але існування та сучасний стан популяції тритонів, ропухи звичайної, жаби трав'яної (бореальні види) [1] та мідянки потрібно ще досліджувати та проводити додатковий моніторинг.

Майже повний список місцевої герпетофауни та батрахофауни внесено до охоронних списків Бернської конвенції (2 та 3 додатки). До резолюції 6 Бернської конвенції відносяться тритон звичайний, кумка, черепаха болотна, яка також входить до «Червоного списку» МСОП (категорія Lower Risk/near threatened; IUCN, 2016). Чотири види плазунів – зелена ящірка, жовтобрюх, мідянка і полоз лісовий – занесені до Червоної книги України.

Місцева популяція полоза лісового – єдина, яка збереглась у степовій зоні Європи (найближчі відомі сучасні місця перебування знаходяться в Закарпатті та в околицях Дністровського

каньйону). Такі рідкісні види змій, як жовтобрюхий і лісовий полози, є звичайними видами на даній території. Для жовтобрюхого полоза це північна область поширення. А місцева популяція ящірки зеленої (середземноморський вид, занесений до Червоної книги України) тільки тут досягає рекордної для території України чисельності.

Найбільш цінними для мешкання цих рідкісних тварин є екотонні скелясті біотопи, розташовані саме біля берегової лінії, де збереглися природні ділянки та є макросхили з особливими мікрокліматичними умовами, необхідними для існування тварин. Підвищення рівня води та антропогенне втручання зруйнує ці біотопи і не утворить інших, які б могли замінити втрачені. Втрата найбільш важливих біотопів призведе до суттєвого зменшення генофонду популяцій та збільшить ризики зникнення деяких з цих рідкісних видів.

Список використаних джерел:

1. *Гончаренко Г.Є.* Земноводні Побужжя. Уманський держ. педагогічний ун-т ім. Павла Тичини. – К. : Науковий світ, 2002. – 219 с.
2. *Тарашук С.В.* Плазуни – об'єкти моніторингу у регіональному ландшафтному парку «Гранітно-степове Побужжя // Роль заповідних територій у підтриманні біорізноманіття (Матеріали конференції, присвяченої 80-річчю Канівського природного заповідника, м. Канів 9–11 вересня 2003 р.). – Канів: 2003. – С. 284–285.
3. *Тарашук С.В.* Плазуни // Довідник найцінніших територій в межах Арбузинського, Доманівського районів Миколаївської області та м. Южноукраїнськ. Під. ред. Г.Коломієць, Я.Мовчана. – К.: «Веселий Дельфін», 2008. – С. 54-58.

Розділ 2
Формування регіональних
екомереж

В.М. Титар¹,
Г.В. Кобеньок²

¹ Інститут зоології ім. І.І. Шмальгаузена НАН України,
² Київський університет ім. Бориса Грінченка

КРИТЕРІЇ ПРИРОДООХОРОНОЇ ОЦІНКИ ТЕРИТОРІЙ ЗА СКЛАДОМ БЕЗХРЕБЕТНИХ ТВАРИН

Відомості про фауну найчастіше обмежуються даними щодо хребетних тварин, а безхребетні не згадуються. Натомість безхребетні складають переважну більшість видового різноманіття тваринного світу. Самих лише комах (*Insecta*) в Україні відомо понад 35 тис. видів. Особливості використання такої складної групи тварин як безхребетні для оцінювання територій за критеріями фауністичного різноманіття пов'язана з тим, що до цієї групи включено тварин з надзвичайно різноманітними особливостями біології та екології. Але зрозуміло, що саме видове різноманіття (практично це видові списки) є тим зручним для наочного сприйняття проявом різноманіття живого. Тому використання списків видів тварин, які підлягають особливій охороні, є звичайною практикою при створенні заповідних територій. Наявність таких видів, в тому числі і безхребетних, є головним критерієм для оцінки важливості території. При цьому значення мають як списки міжнародного рівня, так і національного та регіонального.

Найбільш широко використовуються у світі категорії оцінки статусу рідкісних і зникаючих видів, розроблених МСОП для класифікації видів з високим ризиком вимирання у глобальному масштабі. Тут категорія загрози визначається за відносним розміром ареалу виду, його динаміки і трендом зміни чисельності. Проте останній параметр можна достовірно встановити лише за умови постійного моніторингу, що стосовно більшості безхребетних майже нереально. Щодо загальних критеріїв відбору видів безхребетних тварин, бажано, щоб вони співпадали з рекомендованими критеріями для відбору видів до Червоної книги України. Це насамперед повинні бути: зникаючі й рідкісні види з високим ступенем екологічної вразливості; види, які можуть бути індикаторами унікальних та еталонних природних екосистем і свідчити про ступінь збереженості чи деградації відповідних угруповань; досить великі види, які мають чітко виражені ознаки, що дозволяє достовірно визначити їх фахівцям та натуралістам-аматорам (це, зокрема, важливо для експрес-оцінки територій) (Котенко, 2005).

У зв'язку з проблемою впливу глобальних змін клімату на біоту, важливо також звернути увагу на види, які вже зараз чи в найближчій перспективі можуть зазнати негативної дії цього чинника (Gobbi et al., 2012). Третє видання Червоної книги України (2009) враховує сучасні наукові дані щодо чисельності та поширення видів, положення міжнародних договорів, Стороною яких стала Україна за останні 10–15 років та мають відношення до безхребетних тварин. Досить вичерпний перелік видів безхребетних, які підпадають під дію зазначених конвенцій, чи занесені до Червоної книги України, а також Європейського червоного списку, видів фауни України в Червоній книзі Чорного моря тощо можна знайти у довіднику «Фауна України: охоронні категорії» (Годлевська та ін., 2010).

Треба зазначити, що укладачі Європейського червоного списку традиційно багато уваги надавали безхребетним видам. Вперше цей список вийшов у 1991 р. Зараз він не має колишньої актуальності, хоча на нього можна й треба посилатися у разі відсутності для тієї чи іншої групи нового списку європейського рівня (Годлевська та ін., 2010). Ініціатива щодо складання Європейського червоного списку відновилася в 2006 р. Зараз вона фінансується Європейською комісією і є складовою Глобальної програми видів МСОП та Європейського регіонального бюро. В рамках різних програм та проєктів для окремих таксономічних груп вже підготовлені нові європейські червоні списки, зокрема для: бабок (Kalkman et al., 2010), сапроксильних жуків (Nieto, Alexander, 2010), денних метеликів (Van Swaay et al., 2010), неморських молюсків (Cuttelod et al., 2011) та бджолиних (Nieto et al., 2014). Наразі готуються списки прямокрилих та цвіркунів.

Додатково критерії відбору видів для оцінювання територій можуть бути складені із врахуванням принципів, якими користуються при складанні регіональних Червоних списків, що важливо для оцінювання окремих територій, специфіка яких визначається природною зональністю та місцевими фізико-географічними умовами. Такі критерії розроблені МСОП (IUCN, 2012) і вони дещо відрізняються від категорій оцінки статусу рідкісних і зникаючих видів, розроблених МСОП для класифікації видів з високим ризиком вимирання у глобальному масштабі. Тут до розгляду можуть бути взяті види які: 1) занесені до міжнародних охоронних списків (МСОП, Європейського червоного списку, Додатків Бернської конвенції, Додатків Директиви Ради Європи про збереження природних типів оселищ та видів природної флори і фауни тощо); 2) занесені до Червоної книги України (2009), які трапляються на території, що розглядається; 3) занесені до затверджених регіональних списків на рівні областей України та АРК, інших регіональних червоних списків таких як, наприклад, Червона книга Чорного моря, Червона книга Карпат тощо; 4) види, які не входять до жодного із наведених вище переліків, але за експертною оцінкою науковців є рідкісними чи зникаючими і потребують охорони в регіоні.

Часто розроблені категорії вимагають знання трендів зміни чисельності, які стосовно більшості безхребетних є невідомими, тому для стандартизації соціологічної оцінки рідкісних і зникаючих видів, зокрема комах, стали користуватися такими критеріями, як характер поширення, частота трапляння в оселищах тощо (1986; Плющ, 1989; Канарський, 2005, 2009; Cardoso et al., 2011). Так за бальною системою можна отримати певний інтегральний рейтинг для будь-якого виду. Важливо, що при цьому закладаються кількісні основи для оцінювання потенційних щодо заповідання територій, їхнє ранжування стосовно видів, які потребують охорони.

Список використаних джерел:

- Годлевська О., Парнікоза І., Різун В. та ін. Фауна України: охоронні категорії. Довідник. Видання друге, перероблене та доповнене. – Київ, 2010. – 80 с.
- Канарський Ю. В. Критерії оцінки охоронного статусу рідкісних та зникаючих видів комах // Биоразнообразие и роль животных в экосистемах: Материалы V Международной научной конференции. – Днепропетровск: Лира, 2009. – С.203-205.
- Канарський Ю. В. Хорологічний індекс угруповання денних лускокрилих (*Lepidoptera: Diurna*) і його біоіндикаційне значення // Известия Харьковского энтомологического общества.- 2004 (2005).- Т. XII.- Выпуск 1–2. – С. 208-214.

- *Котенко А.Г.* Насекомые (*Insecta*) в Красной книге Украины // Рідкісні та зникаючі види комах і концепції Червоної книги України: Зб.наук.праць. – Київ, 2005. – С. 63-68.
- *Плющ И. Г.* Проблемы и перспективы охраны насекомых в СССР (препринт). – К.: Ин-т зоологии АН УССР, 1989. – 28 с.
- *Cardoso P., Borges P.A.V., Triantis K.A.* et al. Adapting the IUCN Red List criteria for invertebrates // *Biological Conservation*. – 2011. – Vol.144. – No.10. – P.2432–2440.
- *Cuttelod A., Seddon M., Neubert E.* European Red List of Non-marine Molluscs. Luxembourg: Publications Office of the European Union, 2011. – 108 pp.
- *Gobbi M., Riservato E., Bragalanti N.* et al. An expert-based approach to invertebrate conservation: Identification of priority areas in central-eastern Alps // *Journal for Nature Conservation*. – 2012. – Vol. 20. – No.5. – P. 274– 279.
- IUCN. (2012). Guidelines for Application of IUCN Red List Criteria at Regional and National Levels: Version 4.0. Gland, Switzerland and Cambridge, UK: IUCN. iii + 41pp.
- *Kalkman V.J., Boudot J.-P., Bernard K.-J.* et al. European Red List of Dragonflies. Luxembourg: Publications Office of the European Union, 2010. – 38 pp.
- *Nieto A., Alexander K.N.A.* European Red List of Saproxyltic Beetles. Luxembourg: Publications Office of the European Union, 2010. – 54 pp.
- *Nieto A., Roberts S.P.M., Kemp J.* et al. European Red List of Bees. Luxembourg: Publication Office of the European Union, 2014. – 96 pp.
- *Van Swaay C., Cuttelod A., Collins S.* et al. European Red List of Butterflies. Luxembourg, 2010.- Publications Office of the European Union. – 48 pp.

О.Є. Ходосовцев¹,
І.І. Мойсієнко¹,
В.М. Клименко¹,
І.О. Пилипенко¹,
Д.С. Мальчикова¹,
М.Я. Захарова¹,
А.А. Пономарьова²,
В.В. Дармостук¹

¹Херсонський державний університет,
²Національний природний парк «Нижньодніпровський»

КОНЦЕПЦІЯ СТВОРЕННЯ ПЕРШОГО РЕГІОНАЛЬНОГО ЛАНДШАФТНОГО ПАРКУ «ГІЛЕЯ» НА ХЕРСОНЩИНІ

В останні два роки в лісовому господарстві спостерігається потужна криза, що пов'язана з не фінансуванням лісгосподарської галузі. Вона негативно відображається на стані штучних лісових масивів на нижньодніпровських пісках, які не мають промислової цінності і створені лише з метою закріплення рухливих кучугур. Штучні лісові насадження, які створювалися на території нижньодніпровських арен протягом майже 200 років, підлягають постійному догляду людиною. Без проведення в цих ландшафтах біотехнічних та лісовпорядкувальних робіт відбудеться поступова їх деградація та знищення внаслідок лісових пожеж. Крім того, у часи економічної кризи посилюються браконьєрські рубки, які в останній час зазнали катастрофічних масштабів. Суцільні штучні масиви малопродуктивні, пожежонебезпечні, не здатні відновлюватися, схильні до поширення на сосні різних захворювань і шкідників, масово всихають тощо.

З іншого боку, центральні частини арен містять природні лісові масиви, які у першу чергу потребують охорони та не потребують особливого втручання людини. Вони здатні до самовідновлення та самовідтворення і виконують функцію закріплення рухливих кучугур. Однак, господарська діяльність, як то пасквальне навантаження або лісопосадки, зменшують стабільність цих геосистем, що веде до посилення дефляційних процесів, зменшення біорізноманіття та атрактивності ландшафту. Наші пропозиції щодо вирішення проблемних питань шляхом створення регіонального ландшафтного парку «Гілея» були обговорені і підтримані на рівні Херсонської обласної ради.

Регіональний ландшафтний парк (РЛП) «Гілея» планується створити на нижньодніпровських аренах: Козачелагерській, Олешківській, Чалбаській, Збур'ївській, Івано-Рибальчанській та Кінбурнській косі загальною площею 85810 га (рис. 1). Землі, на яких буде створений регіональний ландшафтний парк «Гілея», відносяться до Голопристанського (38809 га) та Олешківського (40820 га) районів Херсонської області, Голопристанської (3781) та Новокаховської міських рад (2400 га). Землекористувачем є обласне управління лісового господарства «Херсонліс». До новоствореного парку не включаються землі сільськогосподарського призначення, землі запасу, землі в межах населених пунктів та приватні ділянки. В межах майбутнього регіонального ландшафтного парку «Гілея», лісові насадження формально належать до п'яти лісових господарств: Державного підприємства (ДП) Збур'ївського лісомисливського господарства (10292 га), ДП Голопристанського

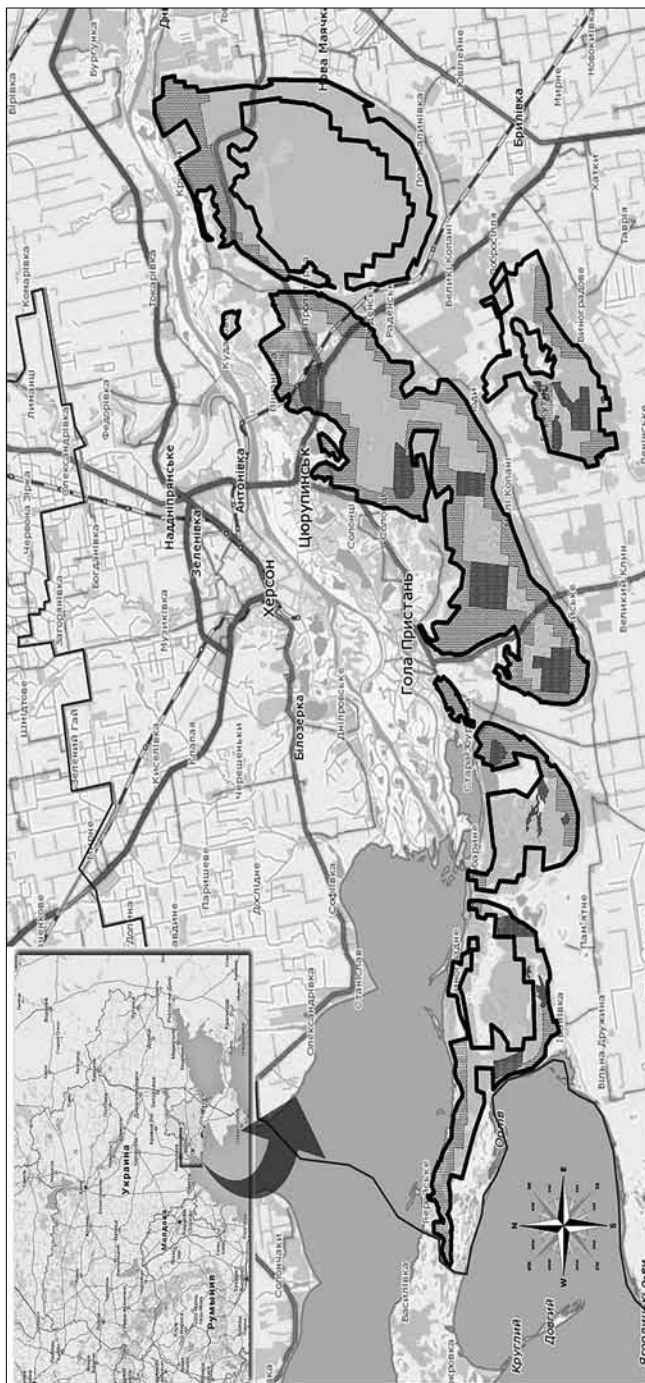

Рис. 1. Розташування РЛП «Глея» (картатим виділено запроєктовані ділянки заповідної зони).

ЛМГ (27742 га), ДП Цюрупинського ЛМГ (25213 га), ДП Великокопанівського ЛМГ та ДП Каховського ЛГ (5043 га) та Степового філіалу Укр НДЛГА ім. В.М. Виноградова (771 га).

Основу РЛП будуть складати п'ять відокремлених ділянок: Західна (в основі Кінбурнської коси та на Іванівській арені), Збур'ївська (на Збур'ївській арені), Чалбаська (на Чалбаській арені), Олешківська (на Олешківській арені) та Корсунська (на Козачелагерній арені). Західна ділянка починається на межі з Миколаївською областю і включає лісові масиви, які простягаються з заходу на схід смугою нижче села Геройське до села Рибальче. Південна межа йде вздовж солених озер Геройського солепромислу, охоронної зони Соленоозерної ділянки Чорноморського біосферного заповідника, далі повертає на південь і йде по узбережжю Ягорлицької затоки, потім огинає південні лісові соснові насадження біля села Іванівка і далі повертає на північ до села Рибальче. Центральна частина Івано-Рибальчанської арени, яка включає землі Івано-Рибальчанської ділянки Чорноморського біосферного заповідника та її охоронну зону не включаються до складу регіонального ландшафтного парку «Гілея». Збур'ївська ділянка починається від села Рибальче і йде по межі лісових огинаючі майже всю Збур'ївську арену до сіл Нова та Стара Збур'ївка за виключенням земель, які не відносяться до Збур'ївського лісомисливського господарства. Олешківська ділянка розпочинається східніше села Чулаківка і включає лісові квартали Олешківської арени і закінчується біля села підступне. Чалбаська ділянка є найпівденнішою і включає лісові квартали між селами Буркути, Промінь та Виноградове, за виключенням ділянок, які відносяться до національного природного парку «Олешківські піски» та північно-західної частини вище села Виноградово. Корсунська ділянка включає лісові квартали, які розташовані на периферії Козачелагерської арени, за виключенням центральної ділянки, на якій розташовані землі національного природного парку «Олешківські піски», землі військового полігону, та землі, які планується передати національному природному парку «Олешківські піски» в постійне користування.

Домінуючим типом рослинності на позитивних елементах рельєфу є псамофітний степ, а на негативних – лісові гайки (березові, осикові, дубові, зрідка вільхові та змішані) в комплексі з водною, болотною, лучною, степовою та солончаковою рослинністю. Тут збереглися типові та рідкісні рослинні ценози з раритетними, ендемічними та реліктовими видами рослин, грибів, лишайників та тварин, що включені до Червоної книги України, Європейського Червоного списку, Світової Червоної книги МСОП та Червоного списку Херсонської області. Основу рослинності запроєктованого регіонального парку «Гілея» складають штучно створені монокультури сосни.

Створення на нижньодніпровських пісках РЛП «Гілея» дозволить взяти під охорону штучні та природні ліси на території нижньодніпровських арен; контролювати органами місцевого самоврядування, а саме обласною радою, виконання природоохоронного законодавства на території нижньодніпровських арен; залучити додаткові кошти з обласного бюджету для проведення, сумісних з лісомисливськими господарствами, пожежозахисних та природоохоронних заходів; створити більше 100 робочих місць, які можуть заповнити працівники лісгосподарської галузі, що другий рік поспіль не фінансується державою; сприятиме відновленню природного стану дюнних екосистем з домінуванням у фітоценозах природних складових; стабілізуватиме чисельність популяції тваринного світу, особливо чисельність мисливських тварин; перейти до іншої форми екологічного менеджменту на території нижньодніпровських арен, в якому враховуються екологічні ризики, що приводили до деградації псамофітних екосистем протягом останніх 200 років (пожежі, тотальне заліснення центральних частин арен, перевипас, неконтрольовані кар'єри тощо).

КЛЮЧОВІ ПРОБЛЕМИ ЗБЕРЕЖЕННЯ ЛАНДШАФТНОГО РІЗНОМАНІТТЯ КІНБУРНЬСЬКОГО ПІВОСТРОВА

У контексті розгляду всієї території України, її природної специфіки й різноманіття, Кінбурнський півострів займає особливу роль. Тут сконцентровані природоохоронні установи, у тому числі загальносвітового значення. Зокрема, це дві ділянки Чорноморського біосферного заповідника – «Волижин ліс» та «Солоноозерна», а також водно-болотне угіддя «Ягорлицька затока». В межах Миколаївської області й навколишніх акваторій було створено регіональний ландшафтний парк «Кінбурнська коса», пізніше – національний природний парк «Білобережжя Святослава». В цілому заповідні об'єкти півострова становлять 68 % його загальної площі.

Згідно авторської *типологічної морфогенетичної систематики й класифікації ландшафтів* [1], на території Кінбурнського півострова виділено 16 видів ландшафтів, які були зінтегровані в наступні морфогенетичні типи ландшафтів: низинно-рівнинний флювіогенний прилиманно-морський, інгресивно-озерний прилиманно-флювіогенний, горбисто-еоловий флювіогенний, еолово-гідрогенний інгресивно-озерний, акумулятивний флювіально-таласогенний. Залежно від відношення до Кінбурнської арени і головно генезису ландшафтів на території півострова були виділені внутріаренні ландшафти флювіального генезису та позааренні флювіально-таласогенного генезису.

З позиції *індивідуального (регіонального) аналізу* Кінбурнський півострів як приморсько-аренний фізико-географічний район диференційований на три фізико-географічних підрайони – Західнокінбурнський постострівний, Центральнокінбурнський інгресивно-озерний та Східнокінбурнський рівнинно-пасмовий. Представленою в монографії *індивідуально (регіонально) – типологічною системою ландшафтів* в розрізі фізико-географічних підрайонів зафіксовано наявність на Кінбурнському півострові 21 локусу (ландшафту) – перехідної таксономічної одиниці від комплексних типологічних утворень до регіональних (індивідуальних) виділів.

Із загальної кількості видів ландшафтів (локусів) найбільша їх кількість сконцентрована в *Західнокінбурнському постострівному підрайоні*. Всього їх тут 10, кожен із них має свою специфіку й разом вони становлять 44 % від усієї площі півострова. Особливою специфікою тут відрізняються Грушківський горбисто-компактний, Бієнковий інгресивно-плавневий прилиманно-озерний, Козачий горбисто-пасмовий інгресивно-озерний приморський локуси, а також ландшафти Кінбурнської коси та Покровського півострова. *Центральнокінбурнський інгресивно-озерний підрайон* має шість видів ландшафтів (локусів), на які припадає 35,3 % площі півострова. Саме в межах цього підрайону знаходяться специфічні за генезою, унікальні для території України *еолово-гідрогенні інгресивно-озерні ландшафти*, які включають такі локуси як Глаголь-Сапетнівський, Зміївський та Солоноозерний. Генезис цих ландшафтів обумовив наявність в цьому підрайоні найбільшої кількості озер, на які припадає 70,5 % від усієї площі озер півострова. Дуже близьким за морфогенетичними особливостями до цих трьох локусів є Володимирівський горбисто-пасмовий інгресивноподібний ландшафт. *Східнокінбурнський рівнинно-пасмовий підрайон* є найменшим за площею й з найменшим коефіцієнтом озерності, який тут становить лише 1,86 %, проте в межах цього підрайону знаходиться найбільший горбистий компактно-пасмовий ландшафт, який представлений Вірменськими кучугурами.

На території півострова найбільш суттєвими є такі класи антропогенно трансформованих ландшафтних комплексів як: рекреаційний, фітомеліоративний, селитебний, виробко-відвальный, дорожньо-лінійний та природоохоронний. Характер їх розвитку не є однаковим по території півострова. В останні роки тут, здебільшого в західній приморській частині півострова, все більшим стає рекреаційно-туристський пресинг. Як наслідок все більш гострими тут постають три геоекологічні проблеми – транспортного сполучення півострова, утилізації твердих і рідких відходів, забезпечення норм природоохоронного законодавства.

З огляду на антропогенний пресинг, класифікацію ландшафтів і регіонально-локальний рівень розгляду території півострова, **особливі цінність та значення Кінбурнського півострова** полягають у:

- *природно-ландшафтній специфіці* цієї території (генетико-морфологічній, позиційно-динамічній та біотично-міграційній);
- *особистісному значенні*, першочергово, утилітарному й перцепційно-когнітивному;
- *соціальному значенні*, зокрема науковому, соціологічному, рекреаційно-туристському та селитебному.

Аналіз природно-ландшафтної специфіки цієї території, як у загальнонаціональному, так і загальносвітовому контекстах, дозволяє констатувати, що територія Кінбурнського півострова є унікальним природним утворенням, яке потребує особливої охорони й збереження його геоконкомплексів. Його унікальність обумовлена не лише особливостями зазначеного вище «наповнення» ландшафтів Кінбурна, але й їх масштабами – порівняно невеликими за площею. Постає необхідність в екологічно збалансованому співіснуванні тут транспортного забезпечення, селитебних, лісгосподарських та інших видів діяльності. Проте все тут має підпорядковуватись головній функції півострова – соціологічній. Для її реалізації необхідно:

- поширити природно-заповідний статус на всю без виключення територію Кінбурнського півострова, але з диференційованим статусом його окремих ділянок;
- виходити з концепції, що не лише територія Чорноморського біосферного заповідника, зокрема його заповідні ділянки «Солоноозерна» та «Волижин ліс», які знаходяться на території півострова, становлять **національне надбання України**, але й загалом уся територія півострова має стати таким надбанням; треба відійти від відомчого та адміністративного (пообласного) підходу до стратегії розвитку Кінбурнського півострова;
- юридично впорядкувати землекористування; в'їзд, як по суходолу, так і водним шляхом, має бути контрольованим і строго дозованим; місцевому населенню півострова слід усвідомити, що у своєму життєзабезпеченні вони повинні рахуватись із національно важливою природоохоронною специфікою півострова;
- мережа автомобільних доріг має бути мінімальною за протяжністю, будівництво доріг повинно здійснюватись за вимогами екологічного законодавства; утилізація твердих і рідких відходів має системно контролюватись, з особливою увагою в приморській зоні.

Отже, соціологічний пріоритет, охорона ландшафтних комплексів Кінбурнського півострова є ключем до його рекреаційної й загальної атрактивності, яка, першочергово, криється в біотичному та ландшафтному різноманітті, унікальності геоконкомплексів й почуттєво-естетичній значимості цієї території.

Список використаних джерел:

1. Кривульченко А.І. Кінбурн: ландшафти, сучасний стан та значення : Монографія. – Кропивницький: Центрально-Українське видавництво, 2016. – 416 с.

В.Б. Чаус

Національний природний парк «Білобережжя Святослава»

ЩОДО ЗНАХОДЖЕННЯ МІСЦЬ ВІЙСЬКОВИХ ПОХОВАНЬ 1855-1856 РОКІВ НА ТЕРИТОРІЇ КІНБУРНСЬКОЇ СТІЛКИ

Відповідно до положення про національний природний парк «Білобережжя Святослава» (далі – Парк), одним із завдань Парку є збереження історико-культурних об'єктів, що мають наукове, освітнє, рекреаційне та оздоровче значення. Чи належать до цієї категорії місця захоронень, не уточнено. На нашу думку, захоронення, що пов'язані з подіями історичного масштабу, необхідно взяти під охорону і досліджувати.

До подій історичного масштабу, які відбулись на території Парку, належить заключний значний епізод Кримської (Східної) війни – штурм форту Кінбурн у жовтні 1855 р. об'єднаною ескадрою англійського та французького флоту. До складу флоту вперше в військовій історії було включено три броненосні кораблі, що ефективно пройшли тоді бойове випробування. Про цю битву військових технологій провідні світові засоби інформації писали протягом 10 років. Є описи як вітчизняних джерел, так і країн-завойовників, фотографії розбомбленої Кінбурнської фортеці та відомості про поховання періоду 1855–56 років.

Жителі Кінбурнської коси розповідали, що в районі колишнього форту Кінбурн знаходились кладовища дореволюційного періоду. Фрагменти поховань і надмогильні плити, за словами старожилів, зустрічалися ще на початку 70–80-х років минулого сторіччя. Це підтверджували «чорні археологи» під час складання протоколів щодо самовільних пошукових робіт. Але місце поховання ніхто не вказував точно.

Доповідь від 4 грудня 1855 р. урядника першого ескадрона Березовського добровольчого полку Василя Кужеля про результати розвідки його пікета: «...Неприятель стоит биваком в крепости и караулов далеко не отсылает. Раз в три дни собирают большую экспедицию в 50 ружей на порубку дров... В полторы версты окрест лес изрубили и теперь рубят против чумацкого озера... Казаки пленных брать не хотят...они все одержимы лихорадкой и трясунном...». 14 грудня 1855 року старшина Прогнойської паланки Антон Бердник віддає наказ козакам Софіївського куреня про те, щоб «...гонять с моря французских рыбалок», которые «...лед ломают, и невод пытаются заводить...». Голодні окупанти намагались наловити риби на покритому кригою Дніпро-Бузькому лимані (зима була рання та сувора). Намагаючись прогудуватись, вони відстрілювали птахів на морі та викопували їжаків з зимувальних нір.

Наступною проблемою піхотинців гарнізону стало те, що вони не встигли до зими відновити зруйновані ними ж казарми. Для житла солдати рили в піску землянки, накривали їх навісами з очерета та парусини. Глибина залягання вод в цьому місці не більше 1–1,5 метри, тому такі сховища були вологі, а це вкрай згубно на відкритому для вітрів, рівнинному просторі Кінбурнської стрілки. Солдати помирили від голоду, холоду і хвороб. В чотирьох сотнях метрів від західного валу було визначено місце під кладовище. Спочатку це були одиночні поховання, але в січні 1856-го року почався тиф і з'явилась перша братська могила. 15 лютого 1856 р. фрегат «Агамненон» евакуював залишки кінбурнського окупаційного гарнізону. За три

місяці сурової зимівлі холод та хвороби забрали 119 солдат та офіцерів. Через деякий час, 30 березня 1856 р., в Парижі було підписано мирний договір, згідно якого Російська імперія відмовлялась від Чорноморського флоту та фортеці Карс, а деякі фортеці та форти, серед них Кінбурн, мали бути ліквідовані.

В 2005 р. мною було направлено листи до посольств Великої Британії та республіки Франція щодо наявності поховання поблизу колишнього форту та необхідності увічнення пам'яті про загиблих. Військові аташе дипломатичних представництв Великої Британії повідомили, що інформації про захоронення громадян Англії на Кінбурні немає. Посольство Франції також стверджувало, що в відділі архівно-історичної служби Сухопутних військ в м. Венсан свідоцтво про захоронення немає, є два документи щодо листування управління госпіталів Кінбурнської комендатури, господарського характеру.

Відомий миколаївський краєзнавець Сергій Гаврилов, спираючись на доповідь 1857 р. військовому губернатору Г.І. Бутакову, стверджував, що внаслідок суворої зими загинуло 119 воїнів – громадян Франції та Сардинії з гарнізону форту. Опис місця захоронення був парадоксальним з точки зору сьогодення – на захід від фортеці, у вузькій та найбільш розпушеній частині стрілки. Але після шторму взимку 2011-2012 рр. автор спостерігав на цьому місці у воді людські кістки, на відстані не більше ніж 5 метрів від берега моря. Розміщені останки не хаотично, а рядами, деякі добре збереглись, тобто присутній весь людський скелет.

Після проведення подальших опитувань громадян та власних знахідок на цій ділянці, з повною впевненістю стверджую, що протягом зими 1855-1856 рр. на території Кінбурнської стрілки, на відстані від 300 до 400 метрів від західного валу колишньої Кінбурнської фортеці **поховано саме громадян Франції та Італії** – на той час королівства Сардинії. Головним свідченням національної приналежності похованих являються знахідки в цьому місці гудзиків з емблемами підрозділів французьких військ та Сардинського королівства, натільні хрестики католицького обряду. Знахідки дозволили повторно звернутись до посольства Франції в Україні. Звернення було підтримано, зараз проводиться додатковий пошук відомостей в архівах Франції.

Фото 1. Гудзик з мундира, натільний медальйон, емблема підрозділу експедиційного корпусу.

Надалі необхідно визначити межі захоронення за допомогою археологічних робіт; встановити режим посиленої охорони для попередження незаконних пошукових робіт; розглянути питання про надання статусу об'єктів археологічної та історичної цінності. Доцільно звернутися до посольства Італії в Україні щодо відомостей про поховання воїнів Сардинського королівства в 1856 році на території Кінбурнської коси.

Фото 2. Перші фото форту Кінбурн, 1855 рік (Ж.Б.Дюран-Браже).

Список використаних джерел:

1. Історія міст і сіл Української РСР: В 26 т. Миколаївська область / Ред. кол. тому: Васильєв В. О. (гол. редкол.), Агеєв Ю. М., Антоненко В. Й., Бородатий В. П. та ін. АН УРСР. Інститут історії. – К.: Голов. ред. УРЕ АН УРСР, 1971. – 798 с.
2. Тимофєенко В.И. Города Северного Причерноморья во второй половине XVIII века. — Киев : Наук. думка, 1984. — 219 с.
3. Гаврилов С. «Репортеры далекой войны». Газета «Южная правда», № 135 – 136 (23607 – 23608).
4. Листи посольств Франції, Великобританії в Україні 2005, 2017 рр.
5. Інтерв'ю Гаврилов С., Петрович З.О.
6. С. Гаврилов «Старая крепость». Газета «Вечерний Николаев», 20.08.2011 р.

**О.М. Деркач,
О.О. Ковтун**

Регіональний ландшафтний парк «Тилігульський» (Миколаївська область)

ПРО СУЧАСНИЙ СТАН ВОДНО-БОЛОТНОГО УГІДДЯ МІЖНАРОДНОГО ЗНАЧЕННЯ «ТИЛІГУЛЬСЬКИЙ ЛИМАН» ТА НЕГАТИВНІ ФАКТОРИ ВПЛИВУ НА ЙОГО ЕКОСИСТЕМУ

В останні роки в екосистемі Тилігульського лиману відбуваються доволі значні зміни, пов'язані, в першу чергу, з обмілінням та засоленням водойми. Це привело до загального погіршення стану водного середовища (збільшення концентрації біогенних та забруднюючих речовин, зростання первинної продукції органічної речовини, формування дефіциту кисню, виникнення літніх «заморів») та різкого падіння рибопродуктивності угіддя.

За результатами власних досліджень солоність води у лимані на початку серпня 2016 року становила: у пониззях – 16,07‰, в районі Української коси – 27,63‰, Любопольської затоки – 27,69‰, Анатолівської коси – 28,41‰, Атаманської коси – 28,68‰, села Прогресівка – 32,21‰, села Златоустове – 34,50‰. Така динаміка солоності водойми спостерігалась і в минулі роки, а її показники поступово наблизились до рекордних.

Протягом 2013–2016 років тут виявлено лише 16 видів риб, а саме: анчоус європейський, атерина середземноморська, бички – кніповичії довгохвостий та кавказький, бичок-лисун мармуровий, бичок-трав'яник зміголовий, бички кругляк, пісочник і чорний, зеленушка плямиста, глось, кефалі сингіль і піленгас, морські голки пухлоцока та довgorила, триголкова колючка звичайна. Таке збіднення видового складу іхтіофауни Тилігулу викликане, насамперед, різким підвищенням солоності водойми та втратою її зв'язку з морем. Для порівняння у 2001–2002 роках в лимані мешкало 30 видів риб, а у 70–90-х роках минулого століття – близько 45 представників іхтіофауни.

Основний негативний вплив на стан природних комплексів ВБУ «Тилігульський лиман» сьогодні визначають такі чинники:

- кліматичні зміни та формування дефіциту річного прісного балансу, який складає 24–34 млн. куб.м/рік;
- інтенсифікація сільського господарства на прилеглих ділянках;
- побутові стоки від розташованих на узбережжі сіл;
- рекреаційна та туристична діяльність.

Одним з джерел забруднення Тилігульського лиману є населені пункти, що розміщені на прилеглий території. В селах відсутнє централізоване водо-, газо-, тепlopостачання і, відповідно, немає систем очистки стічних вод, облаштованих місць для складування відходів.

Критичну екологічну ситуацію в районі ВБУ можуть створити магістральні трубопроводи, що перетинають акваторію лиману: аміакопровід Тольятті–Горлівка–Южне, газопровід Шебелинка–Одеса і нафтопровід Херсон–Снігурівка–Одеса. Вони побудовані у 1960–1980 роках, тому їх технічний стан вимагає серйозних реконструкцій і модернізацій.

Основними шляхами покращення екологічної ситуації в межах ВБУ є реалізація комплексних природоохоронних заходів для відновлення природного стану р. Тилігул та інших малих річок водозбірного басейну, забезпечення стабільного водообміну лиману з морем через з'єднувальний канал.

Список використаних джерел:

1. Водні ресурси та гідроекологічний стан Тилігульського лиману: монографія / Ю. С. Тучковенко, Н. С. Лобода, О. М. Гриб [та ін.]; за ред. Ю. С. Тучковенко, Н. С. Лободи. – Одеса : ТЕС, 2014. – 277 с.

О.М. Деркач

Регіональний ландшафтний парк «Тилігульський» (Миколаївська область)

ПРИРОДООХОРОННИЙ СТАТУС ПАРКУ «ДРУЖБА» У МІСТІ МИКОЛАЄВІ ТА ПЕРСПЕКТИВИ СТВОРЕННЯ НА ЙОГО БАЗІ БОТАНІЧНОГО САДУ

Парк «Дружба» закладено у 1971 р. в Корабельному районі міста Миколаєва на базі вже існуючого дендрарію. Його територія обмежена Богоявленським проспектом, вул. Липовою та береговою зоною Бузького лиману. Площа об'єкту зеленого господарства становить близько 82 га. Видовий склад дендрофлори парку раніше нараховував майже 220 видів, тепер не перевищує 70. Проте він і надалі відіграє важливу роль у збереженні та збагаченні біологічного різноманіття урбанізованих територій міста.

Відповідно до рішення 19 сесії 21 скликання Миколаївської обласної ради народних депутатів від 21.12.1993 р. №12 територію парку «Дружба» було зарезервовано для створення об'єкту природно-заповідного фонду – парку-пам'ятки садово-паркового мистецтва місцевого значення та покладено на Держуправління охорони навколишнього природного середовища в Миколаївській області зобов'язання щодо забезпечення розробки проекту його створення. Згідно ст. 55 Закону України «Про природно-заповідний фонд України» таке резервування проводиться з метою недопущення знищення або руйнування в результаті господарської діяльності цінних для заповідання природних територій та об'єктів до прийняття у встановленому порядку рішень про організацію чи оголошення територій та об'єктів природно-заповідного фонду і виділення необхідних для цього коштів. Однак, фахівцями зазначеного Держуправління відповідні заходи щодо розробки проекту створення парку-пам'ятки садово-паркового мистецтва місцевого значення «Дружба» не були вжиті, про що свідчить Припис про усунення порушень Закону України «Про природно-заповідний фонд України» Прокуратури Корабельного району м. Миколаєва від 16.10.2009 р. № 3836. Ці обставини не були враховані також і в новому Генеральному плані міста, затвердженому рішенням Миколаївської міської ради від 18.06.2009 р. №35/18. Тому частину парку «Дружба» необґрунтовано віднесли до Ділової зони центрів районного значення.

Пізніше, з метою збереження, відновлення та розвитку зелених зон у м. Миколаєві, приведення їх у відповідність до вимог чинного законодавства України в частині розширення площ земельних ділянок рекреаційного призначення, відповідно до ст. 10 Закону України «Про благоустрій населених пунктів», ст. 51 Земельного кодексу України, керуючись п. 34, п. 37 ч. 1 ст. 26, ст. 59 Закону України «Про місцеве самоврядування в Україні», Миколаївська міська рада своїм рішенням від 04.04.2013 р. №27/16 затвердила перелік об'єктів зеленого господарства, віднесених до територій рекреаційного призначення в м. Миколаєві, до якого увійшов і парк «Дружба» орієнтовною площею 82,8 га. Департаменту житлово-комунального господарства Миколаївської міської ради, підприємствам та організаціям, які є балансоутримувачами чи орендарями об'єктів зеленого господарства, доручено розробити та затвердити згідно з постановою Кабінету Міністрів України від 25.08.04 № 1094 «Про затвердження Порядку розроблення проектів землеустрою з організації та встановлення меж територій природно-заповідного фонду, іншого природоохоронного, оздоровчого, рекреаційного та історико-культурного призначення» проекти землеустрою з визначенням меж на вказані об'єкти.

Оскільки парк «Дружба» сьогодні не відповідає статусу парку-пам'ятки садово-паркового мистецтва, на його базі доцільно створити ботанічний сад місцевого значення як науково-дослідну природоохоронну установу чи структурний підрозділ одного з вищих навчальних закладів міста (за згодою сторін), який зможе забезпечити виконання покладених на нього завдань, зокрема, збереження і поповнення ботанічних колекцій. Адже Миколаївщина несе відповідальність перед державою та міжнародним співтовариством за збереження багатьох дикорослих видів рослин, що мають світове та європейське значення, насамперед, ендемічних та субендемічних для регіону представників флори до яких слід віднести: мерингію бузьку (*Moehringia hypanica* Grynj et Klok.), гвоздику бузьку (*Dianthus hypanicus* Andr.), очиток Борисової (*Sedum borissovae* Balk.), громовик гранітний (*Onosma graniticola* Klok.), смілку бузьку (*Silene hypanica* Klok.) – гранітні відслонення; пустельницю головчасту (*Eremogone cephalotes* (Bieb.) Fenzl), зіновать гранітну (*Chamaecytisus graniticus* (Rehm.) Rothm), оставник одеський (*Gymnospermium odessanum* (DC) Takht.), підсніжник Ельвеза (*Galanthus elwesii* Hook.) – вапнякові відслонення; волошку перлисту (*Centaurea margaritacea* Ten.), білоперлину (*Centaurea margaritalba* Klok., *C. margaritacea* Ten. subsp. margaritalba (Klok.) Dostal), первинноперлину (*Centaurea protomargaritacea* Klok., *C. margaritacea* Ten. subsp. protomargaritacea (Klok.) Dostal), чебрець дніпровський (*Thymus boristhenicus* Klovok et Roussine), гоніолімон злаколистий (*Goniolimon graminifolium* (Aiton) Boiss.) – піски. У межах Кінбурнського півострова зосереджені найбільші на півдні України, а можливо і у Європі, популяції орхідних – плодоріжок розмальованої (*Anacamptis picta* (Loisel.) R.M. Bateman), блощичної (*A. coriophora* (L.) R.M. Bateman, Pridgeon et M.W. Chase s.l.), болотної (*A. palustris* (Jacq.) R.M. Bateman, Pridgeon et M.W. Chase), салепової (*A. morio* (L.) R.M. Bateman, Pridgeon et M.W. Chase) та запашної (*A. fragrans* (Pollini) R.M. Bateman) – усі в Червоній книзі України. Вони, як і попередні види, можуть швидко зникнути внаслідок забудови території, спорудження водосховищ, створення нових транспортних мереж тощо.

Всього на території Миколаївської області особливої охорони потребують близько 200 видів судинних рослин. Все це значно підвищує актуальність створення в обласному центрі ботанічного саду та проведення заходів з їх збереження в спеціально створених умовах. Майбутня експозиція повинна охопити такі природні комплекси (місцеві екосистеми): «Степи», «Надрічкові та приморські піски», «Вапнякові відслонення», «Гранітні відслонення», «Ліси» та «Водно-болотні угіддя».

У зв'язку з викладеним вище Департаменту житлово-комунального господарства Миколаївської міської ради необхідно завершити розробку та затвердити Проект землеустрою з організації та встановлення меж об'єкту зеленого господарства м. Миколаєва – парку «Дружба» визначеною площею. На основі виготовленої земельної документації та матеріалів інвентаризації зелених насаджень парку планується підготувати Проект створення ботанічного саду місцевого значення як об'єкту природно-заповідного фонду України та винести його на затвердження чергової сесії Миколаївської обласної ради. Після прийняття зазначеного рішення Миколаївський національний аграрний університет готовий створити у своєму складі відповідний структурний підрозділ та укласти з Департаментом житлово-комунального господарства Миколаївської міськради договір на проведення заходів зі збереження та поповнення ботанічних колекцій, ведення наукової, навчальної і освітньої роботи на території заповідного об'єкту.

О.Ю. Марущак¹,
О.Д. Некрасова²,
О.С. Оскирко¹

¹ННЦ «Інститут біології та медицини»
Київського національного університету ім. Т. Шевченка;
²Інститут зоології ім. І.І. Шмальгаузена НАН України

ДОЛИНИ РІЧОК БОБЕРКА ТА СУХОДІЛКА ЯК ПЕРСПЕКТИВНИЙ ОБ'ЄКТ СМАРАГДОВОЇ МЕРЕЖІ

Смарагдова мережа, або Emerald Network (надалі СМ) є новітньою системою менеджменту природоохоронних територій, які мають особливу цінність для збереження природних видів флори, фауни та типів оселищ (ASCI). Її створення є одним з провідних напрямків роботи природоохоронних органів у східноєвропейських країнах, зокрема, у Болгарії та Словаччині. Бернська конвенція (1979) є нормативно-правовим базисом для створення СМ. До країн, що ратифікували конвенцію, хоча і не є членами Європейського союзу, належить Україна, де активна робота з пошуку об'єктів СМ почалась з 2009 р. Вона полягає у оцінці стану оселищ та популяцій видів флори та фауни, можливостей використання їх екологічного потенціалу як частин перспективної СМ з метою майбутнього інтегрування їх в загальноєвропейську систему Natura 2000.

Підставами для віднесення певної території до переліку перспективних об'єктів СМ є присутність видів флори і фауни зі списків Резолюції № 6 (1998) та оселищ, з якими найчастіше пов'язане існування видових комплексів та біоценозів, з Резолюції № 4 (1996) Бернської конвенції протягом останніх 20 років. В Україні за підтримки громадських організацій (NGO) триває включення об'єктів до СМ. Основним напрямом досліджень NGO є вивчення видового складу, серед іншого, і долин річок [1].

Перспективний смарагдовий об'єкт «Долини річок Боберки та Суходілки» являє собою систему річок Боберки, Суходілки та частини долини річки Давидівки, які впадають в систему озер біля с. Отиневичі Жидачівського р-ну. Довжина Суходілки становить 21 км. Річка слабо-звивиста, заплава в нижній течії заболочена. Витоки розташовані між селами Селисько і Товців. Тече на південний схід між лісистими пагорбами Львівського Опілля. Впадає у Давидівку на захід від села Чижичі. Довжина річки Боберка 32 км. На північ від міста Ходорова (в районі Отиневичького ставу) впадає в річку Луг.

В ході аналізу літературних джерел за останні 20 років було виявлено, що цей регіон мало досліджували в останні роки, тому бракує актуальних даних. Є задокументовані факти, що підтверджують мешкання тут емеральдівських видів амфібій, а саме карпатського тритона (*Lissotriton montandoni* (Boulenger, 1880)) [6–8]. Представників цього виду можна знайти під мохом та камінням, під стовбурами повалених дерев. Вважається, що чисельність карпатського та альпійського тритонів в окремих районах Карпат, починаючи з 1948 р., знизилася вдвічі [2]. Проте біля сіл Суходіл (2,60–83,50 (29,75) ос./м²), Лопушна, В. Глібовичі, Підмонастир та Поляна (до р. Зубра) цей вид ще зустрічається [6–7]. Встановлено пряму залежність

чисельності тритона карпатського від технологічних особливостей лісоексплуатації. Окрім цього, формування посеред доріг тимчасових водойм, привабливих для розмноження тритонів, призводить до загибелі дорослих особин, личинок та їхніх кладок під колесами автотранспорту [3]. Також тут мешкають тритон гребінчастий (*Triturus cristatus* (Laurenti, 1768), рідший), кумка жовточерева (*Bombina bombina* (Linnaeus, 1761)).

Серед емеральдівських птахів на території долин Боберки та Суходілкі було зареєстровано види: підорлик малий (*Aquila pomarina* Brehm 1831) [5] та кулик-довгоніг (*Himantopus himantopus* Linnaeus 1758) [4]. Серед представників емеральдівської флори в долинах Боберки та Суходілкі трапляються сон великий (*Pulsatilla grandis* Wender.) та сон широколистий (*Pulsatilla patens* (L.) Mill.).

Враховуючи наявність в даному районі неодноразових фактів реєстрації карпатського тритона, а також інших видів тварин та рослин зі смарагдових списків, вважаємо, що долини річок Боберка та Суходілка є перспективними територіями СМ. Вони повинні привернути увагу дослідників з метою збереження біорізноманіття в умовах сучасного лісокористування, тенденції до змін режиму річок.

Список використаних джерел:

1. *Спінова Ю.О., Василіук О.В.* Обґрунтування включення долини річки Кальміус до Смарагдової мережі України//Тези доповідей XI Міжнародної конференції молодих учених «Біологія: від молекули до біосфери». – Харків. – 2016. – С. 188-189.
2. Червона книга України. Тваринний світ / Ред. І. А. Акімов. – К.: Глобалконсалтинг, 2009. – 624 с.
3. *Кузьмин С.Л.* Земноводные бывшего СССР. – М.: Товарищество научных изданий КМК, 2012. – 2-е изд. – С. 85. – 370 с.
4. *Кучинська І.В.* Зустрічі рідкісних видів птахів у галицькому регіоні України // Знахідки тварин Червоної книги України. – К. – 2008. – С. 177-181.
5. *Домашевський С.В., Ветров В.В., Милобог Ю.В., Гаврилюк М.Н.* Спостереження підорлика малого (*Aquila pomarina* Brehm) в Карпатах України у 2005 р. // Знахідки тварин Червоної книги України. – К. – 2008. – С. 84-85.
6. *Смирнов Н.А., Скильський І.В.* Современное состояние популяций карпатского тритона *Lissotriton montandoni* (Caudata; Salamandridae) в Украине // Пр. Укр. герпетол. товари №3. – 2011. – С. 169-185.
7. *Шайтан С.В.* Особенности распространения и экологии земноводных и пресмыкающихся (Amphibia, Reptilia) Западной лесостепи Украины // Вестн. зоологии.– 1999. –33. – С. 4-5.
8. *Litvinchuk V., Spartak N., Leo J. Borkin, and Juri M. Rosanov.* On distribution of and hybridisation between the newts *Triturus vulgaris* and *T. montandoni* in Western Ukraine //Alytes-Paris- 20.3/4. – 2002. – С. 161-168.
9. *Щербакова О.Ф., Новосад К.В.* Особливості сезонного розвитку та поліваріантність структури річних квітконосних пагонів *Pulsatilla patens* (L.) Mill. і *P. pratensis* (L.) Mill. в умовах Київського мегаполісу // Інтродукція рослин. – 2013. – № 3. – С. 34-42.
10. *Олійр Г.І.* Поширення та сучасний стан популяцій видів рослин «Червоної книги України» у Карпатських горах (філія природного заповідника «Медобори») // Матеріали II Міжнародної наукової конференції «Растительный мир в Красной книге Украины: реализация глобальной стратегии сохранения растений». – Умань. – 2012. – С. 272-273.

Ю.М. Ярема,
М.І. Дербак,
М.В. Нанинець,
Г.М. Субота

Національний природний парк «Синевир»

ОСОБЛИВОСТІ ФОРМУВАННЯ ЕКОЛОГІЧНОЇ МЕРЕЖІ НАЦІОНАЛЬНОГО ПРИРОДНОГО ПАРКУ «СИНЕВИР», ПРИРОДООХОРОННА І НАУКОВА ЦІННІСТЬ

Національний природний парк «Синевир» (далі – Парк), площею 42704 га, має ряд специфічних екологічних, ландшафтних та біологічних рис, які не були враховані при його організації у 1989 р. У Парк не було включено місцевості, які прилягають до Терезького водосховища, але в 2011 р. урочище Вільшанка Вільшанського природоохоронного науково-дослідного відділення площею 2304 га включено до складу Парку, що створює разом із теперішньою його територією цілісну систему ландшафтів верхньої частини басейну р. Терезького. Сьогодні актуальною є оптимізація території Парку на виконання законів України «Про Загальнодержавну програму формування екологічної мережі України на 2000 – 2015 р.р.», «Про екологічну мережу України»; Указу Президента України від 23.05.2005 р. № 838/2005 «Про заходи щодо подальшого розвитку природно – заповідної справи в Україні» та рішення Закарпатської обласної ради від 12.01.2006 р. № 695 «Про програму перспективного розвитку природно-заповідної справи та екологічної мережі в Закарпатській області на 2006 – 2020 роки».

Лісові екосистеми урочища «Кам'янка» мають загальну площу 575,5 га, в т.ч. вкриті лісом площею 338,3 га (58,7 %). Буково-ялицево-ялинові пралісові ділянки – 197,7 га (34,2 %), де зростають особливо цінні рідкісні угруповання криволісся сосни гірської (*Pinus mugo* Turra) та яловця сибірського (*Juniperus sibirica* Burgsd), що є теж пралісами, а решта площі становлять субальпійські луки – 28,5 га (5 %), кам'яні розсипи – греготи 11 га (2,1 %) та чорнично-мохові пустощі, зелені мохи, а також фонові та рідкісні і зникаючі види рослин, що зростають на висоті 1200-1578 м.н.р.м.

На південно-західних експозиціях г. Кам'янка з частковими заростями криволісся сосни гірської та яловця сибірського є місця гніздування орла беркута (*Aquila chrysaetos* L.), а на південно-східній експозиції в межах смерекового лісу і криволісся є місця гніздування та токовища глухаря (*Tetrao urogallus* L.) – видів, що занесені до Червоної книги України (далі – ЧКУ).

В лісових екосистемах та чагарниковому криволіссі, де є пралісові ділянки, сформувались рідкісні рослинні угруповання, місця зростання та перебування рідкісної флори і фауни. Тому природний комплекс має надзвичайно високу біологічну цінність як екологічний коридор між ділянками Карпатського біосферного заповідника та національного природного парку «Синевир». В підліску зустрічаються верба козяча (*Salix caprea* L.), верба силезійська (*Salix silesiaca* Wilds.), таволга в'язолиста (*Spiraea ulmifolia* Scop.), горобина звичайна

(*Sorbus aucuparia* L.), жимолость (*Lonicera nigra* L.), вовче лико (*Daphne mezereum* L.), смо-родина карпатська (*Ribes carpatica* Kit ex Kanitz), які є типовими представниками високогірної флори. Корінними чагарниковими видами у криволіссі є сосна гірська (жереп, яловець сибірський (оросі), душекція зелена або вільха зелена (лиляч) – *Alnus viridis* (Chaix) DC, що природно сформовані в основному непрохідними заростями. У верхній межі лісу сформувались своєрідні кліматичні умови. У поєднанні з ними снігові лавини, що постійно сходять із верхів 'я г. Кам'янка вниз по схилу, сприяють формуванню характерного криволісся, що стелиться до землі. Невеликі площі прогалин даних територій зайняті високогірними луками і вторинними луками.

В урочищі Кам'янка зростають види ЧКУ (2009), а саме: *Atropa belladonna* L., *Crocus heuffelianus* Herb, *Dactylorhiza fuchsii* (Druce) Soo, *D. maculate* (L.) Soo, *Galanthus nivalis* L., *Gumnadenia conopsea* (L.) R.Br., *Huperzia selago* (L.) Bernh.ex Schrank et Mart., *Leucocjum vernum* L., *Lilium martagon* L., *Listera ovatu* (L.) R. Br., *Lunaria rediviva* L., *Lycopodium annotinum* L., *Neottia nidus-avis* (L.) Rich, *Selaginella selocginoides* (L.) P. Beauv ex Mart. Є дві рослинні асоціації, що потребують охорони: *Sphagneta depressipiceetosa*, *Pineto (mugi)* – *Sphagneta*. За Бернською конвенцією охороняється вид рослин *Campanula abietina* Griseb. et Schenk.

Тваринний світ різноманітний і багатий на рідкісні, зникаючі та корисні види. Тут зустрічаються 9 видів земноводних, серед яких 5 видів ЧКУ (2009): саламандра плямиста *Salamandra salamandra* L., тритон карпатський *Triturus montandoni* B., тритон альпійський *Triturus alpestris*, кумка жовточерева *Bombina variegata* L., жаба прудка *Rana daimatina* Bonap.; 7 видів плазунів, в тому числі два рідкісні: мідянка звичайна *Coronilla austriaca* Laur. і полоз лісовий *Elaeophis logissima* Laur. (ЧКУ).

Фауна птахів нараховує 136 видів, в т.ч. 101 вид гніздовий, 23 – мігруючі, 4 – виключно зимуючі, серед них хижі птахи: сови – 9 видів, соколоподібні – 13 видів. Групу птахів ЧКУ (2009) представляють 34 види. Ссавців 44 види, в т.ч. 13 видів ЧКУ (2009).

На території урочища «Кам'янка» 36 видів ссавців, що належать до 7 рядів. Серед ссавців ЧКУ, які постійно перебувають на даних об'єктах, нараховується 9 видів. Найбільш чисельними у видовому складі, що постійно перебувають на досліджуваних ділянках, є лиликоподібні (рукокрилі). Найпоширенішими представниками ссавців, що зустрічаються в природних екосистемах урочища «Кам'янка», є їжак південний *Erinaccus europaeus* L., бурузубка мала *Sorex minutus* L., бурузубка звичайна *Sorex araneus* L., кутора мала *Neomys anomalus* Cabr., кріт звичайний *Taipa europaea* L., кутора звичайна *Neomys todiens* Schieb., нічниця гостровуха *Myotis bluthi* Tomas, нічниця велика *Myotis myotis* B., вухань сирій *Plecotus austiacus* Tomas., вечірниця руда *Nyctalus noctula* Schr., нетопир малий *Pipistrelus pipistrelus* Schr., куниця лісова *Martes martes* L., куниця кам'яна *Martes foina* Erx., тхір темний *Putorius putorius* L., горностаї *Mustella erminea* L. – ЧКУ, ласка південна *Mustella nivalis* L., заєць русак *Lepus europeus* P., білка звичайна *Sciurus vulgaris* L., борсук звичайний *Meles meles* L. – ЧКУ, видра річкова *Lutra lutra* L. – ЧКУ, миша жовтогорла *Apodemus flavicollis* M., руда полівка *Clethionomus glareolus* Schr., ведмідь бурий *Ursus arctos* L. – ЧКУ, вовк *Canis lupus* L. – Європейський червоний список, лисиця звичайна *Vulpes vulpes* L., кіт лісовий *Felix silvestris* Schr. – ЧКУ, рись *Lynx lynx* L. – ЧКУ, дика свиня *Sus scrofa* L., косуля європейська *Capreolus capreolus* L., олень благородний *Cervus elaphus* L.

Враховуючи вище наведене, оптимізований національний природний парк «Синевир» сприятиме не лише збереженню «in situ» природної спадщини, але й буде виконувати багатогранну наукову, економічну, соціально-культурну функції, з метою взаємодії суспільства і природи.

Список використаних джерел:

1. Заключний науковий звіт «Про зміни меж території національного природного парку «Синевир». м.Київ-Синевир, 2014р.
2. Матеріали Літопису природи НПП «Синевир». том.ХХІІ-ХХІV. 2014-2016рр.

Ю.С.Лисак¹,
О.В.Василюк²

¹Інститут проблем кріобіології і кріомедицини НАН України,
²Національний екологічний центр України, Ukrainian Nature Conservation Group

СТЕПОВІ УГРУПОВАННЯ ХАРКІВСЬКОЇ ОБЛАСТІ, ЯКІ ПОТРЕБУЮТЬ ОХОРОНИ

На території України, у кожній з її фізико-географічних зон та геоботанічних районів, залишилися лише невеликі ділянки, де досі збереглися у природному вигляді рослинні угруповання і фауністичні комплекси. Таких ділянок наразі надзвичайно мало, оскільки переважна більшість земель України є антропогенно перетвореними: зайнятими забудовою, сільськогосподарськими угіддями, транспортними шляхами тощо. Для їх збереження необхідний режим регульованої заповідності, або заказний.

Охорона рослинних угруповань повинна ґрунтуватися на науковій основі. Сучасний підхід до збереження біорізноманіття у більшій мірі спирається на ценотичний аспект, який є основою для розроблення охоронних заходів. Тільки охорона цінних рослинних угруповань може забезпечити збереження відповідних ценозів, популяцій рідкісних видів рослин та екосистем в цілому. У п. 5 Положення про Зелену книгу України вказано, що відтворення природних рослинних угруповань здійснюється шляхом: сприяння їх природному відновленню; запобігання небажаним змінам та негативному антропогенному впливу; формування їх на штучно створених об'єктах природно-заповідного фонду.

Степові угруповання найбільш вразливі серед усіх інших рослинних угруповань, оскільки зазнають найбільшого антропогенного впливу, страждають від змін клімату і є найбільш пошкодженою та фрагментованою екосистемою у Європі. Метою даної роботи стало вивчення та опис ценотичної структури степової ділянки балки, розташованої у Харківському районі Харківської області з ціллю підготовки наукового обґрунтування для заповідання наданої ділянки.

Харківська область має лише 2,3 % заповідності, що є другим з кінця показником серед усіх областей. Відповідно до Стратегії регіонального розвитку, до 2021 р. частка заповідності Харківщини має бути збільшена до 9 %.

У Харківській області степові екосистеми займають її південну частину і відносяться до північностепової підзони. Це північна, більш волога частина степу, для якої є типовим різотравний типчаково-ковиловий степ, пов'язаний зі звичайними середньо-гумусними чорноземами. Для нього є характерним буйний розвиток щільнодернинних вузьколистих багаторічних трав (ковили, типчаку, кипцю) і різотрав'я. Характерними едифікаторами степу є шавлія поникла, вероніка, горлицвіт весняний, степові тюльпани та ін.

На території Харківської області поширені наступні трав'яні та чагарникові степові угруповання: угруповання формацій ковили волосистої (*Stipeta capillatae*), ковили вузьколистої (*Stipeta tirsae*), ковили дніпровської (*Stipeta borysthenicae*), ковили Лессінга (*Stipeta lessingiana*), ковили найкрасивішої (*Stipeta pulcherrimae*), ковили пірчастої (*Stipeta pennatae*), ковили пухнастолістої (*Stipeta dasyphyllae*). З них 5 тих, що мають статус «угруповання, які

перебувають під загрозою зникнення» – рідкісні угруповання, які займають незначні площі, їх ареали постійно скорочуються і дуже скоро можуть зникнути взагалі, інші – типові зональні угруповання, які є досить вразливими і потребують охорони. За геоботаничним районуванням для південно-східної частини Харкова типовими є угруповання формацій: ковили волосистої, ковили Лессінга, ковили найкрасивішої, ковили пірчастої.

Загальна площа досліджуваної ділянки, що пропонується до заповідання – близько 35 га. Ділянка розташована на південний схід від м. Харкова і оточена урбанізованими територіями, сільськогосподарськими угіддями та лісосмугами. Рельєф місцевості плоский, слабо хвилястий, з окремими невеликими підвищеннями. Ділянка розташована на природних підвищеннях (пагорбах) і у пониженнях (низовинах).

Ділянка є типовим зразком ландшафту, де збереглися фітоценози лучного та справжнього степу з флорою його східного варіанта, з типовими глибокими середньо-гумусними чорноземами. Найбільшу площу серед трав'яних фітоценозів на території заказника займають різнотравно-типчакowo-ковилеві формації. Рослинні угруповання перехідного типу розташовані від фрагментів сухого степу на схилах до вологих лучних степів на дні балки. Угруповання відносяться до типових зональних формацій, які визначають регіональні просторові та функціональні ценоструктури степового біому. Потенціал їх відновлюваності низький (важко піддається відновленню), або задовільний (поновлюється дуже повільно).

Рослинність проектного заказника представлена переважно чагарниково-степовими трав'янистими угрупованнями, у складі яких основне місце посідають ксерофітні і мезоксерофітні щільнодернинні злаки з рясною домішкою звичайного степового різнотрав'я (на підвищеннях), та лучно-степовими угрупованнями (у пониженнях). У вертикальній структурі майже завжди достатньо добре вираженими є два-три висотних під'яруси. Наземний покрив мохів і лишайників відмічається рідко. В складі угруповань переважають степові види, серед яких часто трапляються численні ендемічні види.

За небагатьма виключеннями (специфічні форми антропогенного впливу) полідомінантні угруповання відзначаються значною щільністю травостоїв (проективне покриття 85-95 %), високою видовою насиченістю та слабкою вертикальною диференціацією. На ділянках чагарникового степу формуються дво'ярусні угруповання. Лучно-степові та степові угруповання дво-триярусні з загальним проективним покриттям до 95 %.

На території проектного заказника зустрічаються рідкісні та ендемічні види, занесені до Червоної книги України, серед яких: сон лучний (*Pulsatilla pratensis* L.), волошка донецька (*Centaurea donetzica* Klokov), козельці донецькі (*Tragopogon doneticus* Artemcz.), ситняг сосочкоподібний (*Eleocharis mamillata* Lindb. f.), цибуля Регеля (*Allium regelianum*), катран шершавий (*Crambe aspera* M. Bieb.), катран татарський (*Crambe tataria* Sebeók), зморшок степовий (*Morchella steppicola* Zerova), зморшок товстоногий (*Morchella crassipes* (Vent.) Pers) та здичавілі рослини гадючої цибульки гронаподібної (*Muscari botryoides* (L.) Mill.). Сон лучний (*Pulsatilla pratensis* L.) та волошка донецька (*Centaurea donetzica* Klokov) у межах проектного заказника утворюють достатньо великі популяції. Відмічено осередки зростання тих видів рослин, що не належать до Червоної книги, але існування яких знаходиться під загрозою, оскільки їх популяції стрімко скорочуються в умовах активної розробки земель для сільськогосподарських потреб.

Підставами для заповідання ділянки стали: сільськогосподарська діяльність, неконтрольований збір рослин як лікарської сировини, випалювання трав'яного надґрунтового покриву, які

становлять загрозу багатьом видам рослин на наданій ділянці степу та призводять до погіршення умов їх зростання, завдяки чому їх чисельність швидко скорочується. Враховуючи велику ботанічну цінність степової балки, для захисту осередку зростання зникаючих рослин у Харківському районі Харківської області, пропонуємо оголосити її територію заказником місцевого значення з заборонаю на його території будь-якого землевідведення, розорювання та нанесення шкоди рослинам з Червоної книги.

Список використаних джерел:

1. *Василюк О., Драпалюк А., Парчук Г., Ширяєва Д.* Виявлення територій, придатних для оголошення об'єктами природно-заповідного фонду (інструктивно-методичні матеріали), за заг.ред. О.Кравченко. Львів-Київ: МБО «Екологія-Право-Людина», 2015. – 80 с.
2. Зелена книга України // під заг. ред. член-кор. Я.П. Дідуха. – К.: Альтерпрес, 2009. – 448 с.

О.В. Василюк

Всеукраїнська громадська організація Національний екологічний центр України,
Ukrainian Nature Conservation Group

ПЕРШІ ІНІЦІАТИВИ ЗАПОВІДАННЯ НА МИКОЛАЇВЩИНІ

Станом на 01.01.2016 року природно-заповідний фонд (ПЗФ) Миколаївської області включає в себе 140 об'єктів, сумарною площею 101749,54 га, що складає 3 % від площі області [1]. Крім того, за період з 1972 року у Миколаївській області було втрачено (не враховуючи скасованих ПЗФ, що увійшли до складу більших об'єктів) 302,46 га заповідних території, що склало всього 0,29 % від площ усіх створених об'єктів ПЗФ [2].

Перше рішення про створення територій ПЗФ в Миколаївській області було прийняте 1972 року [3]. Інформація про більш ранні рішення Миколаївського облвиконкому про заповідання не відомі. Хоча станом на 1969 рік в публікаціях згадуються Мостівський парк (республіканського значення), Дендропарк Миколаївського зоопарку та 17 пам'яток природи місцевого значення [4].

Проте, перші пропозиції щодо необхідності заповідання унікальних природних об'єктів Миколаївщини відомі із значно більш раннього часу. Зокрема, деякі з них стали об'єктом уваги Українського комітету охорони пам'яток природи (УКОПП) Народного комісаріату просвіти УСРР ще у період 1927–1929 років. УКОПП був створений 16 червня 1926 року Всеукраїнським центральним виконавчим комітетом та Радою народних комісарів (РНК) УСРР (Положення про пам'ятки культури й природи) [5]. Комітет складався в центрі бюро, головного інспектора охорони природи і чотирьох крайових інспектур в Харкові, Києві, Одесі та Дніпропетровську. Краєвим інспектурам було надано завдання складати реєстри пам'яток природи, вивчати їх та готувати для подальшого затвердження [6, с.165]. На громадських засадах до УКОПП було залучено велику кількість «кореспондентів» (переважно мисливці, лісівники та вчителі) Таким чином, юридична можливість оголошувати пам'ятники природи з'явилася в Україні у 1926 році, завдяки затвердженню Положення про пам'ятки культури й природи. Юридичний статус пам'яток природи (в т.ч. і заповідників) був дуже вигідним з позицій охорони природи, адже згідно з Положенням, всі пам'ятки природи, що знаходилися на території УСРР, підлягали реєстрації. Реєстрація та облік пам'яток природи здійснювалася за фактом їх наукової цінності, незалежно від форми користування або власності. Тобто їх оголошення не потребувало рішень про оголошення і тим більше – погодження користувачів.

Згідно з реєстром пам'яток природи, опублікованим М. Шалитом 1932 року [7], на Миколаївщині були зареєстровані такі пам'ятки природи:

1. «Софієвські дерева на р. Інгулі біля с. Софієвки». Ново-Бузький район, Миколаївська область. За описом – «1 га старого лісу».
2. «Степовий участок Володимирівського лісництва». Володимирівський район, Миколаївська область, на р.Інгулець. Площа 15 га [8]. У 1932 році пам'ятка належала Володимирівській полезахисній досвідній станції; мала статус республіканського значення. За описом – «Єдиний плакорний степовий участок в межах району». 1932 року УКОПП планував оголосити пам'ятку держзаповідником у II п'ятирічці [9].

3. **Рацинський ліс.** Вознесенський район, площа – 1748 га.
4. **Трикратьський парк («Лабіринт») в с. Трикрати.** Вознесенський район, площа – 114 га. У своєму листі №2 від 15.01.1928 року до Укрнауки, Одеський краєвий інспектор О. Браунер називав парк одним з чотирьох «найважливіших заповідників» по інспектурі [10]. За його дорученням, парк обстежив кореспондент УКОПП Г.Потапенко. Нами виявлена стаття Г.Потапенка, присвячена обстеженню парків півдня України, що здійснювалось ним у 1928 році в рамках роботи Одеської Краєвої Комісії по Охороні Природи. Стаття ґрунтовно описує парк «Снаржинка» в с. Трикрати та парк «Ляхове» в с.Мостове та містить фотознімки цих об'єктів [11].

Є. Лавренко 1928 року згадував серед переліків запроєктованих природоохоронних територій і сучасну територію національного природного парку «Бузький Гард»: *«Інспектор Охорони Природи Одеського району А. Браунер намічає для такого невеличкого заповідника місце на березі долини р. Бугу, по-між м. Первомайським та с. Ак-Мечетю (Первомайської округи), на Гарді біля с. Грушівки, де є великі кам'яні казани»* [6, с. 172]. Ак-Мечеть – це сьогоднішнє село Прибужжя Доманівського району, на 2 км нижче за течією, ніж Олександрівська гребля. Завдяки цій публікації, вже 1929 року інформація про скелі на Південному Бузі була включена до картотеки Центрального Бюро Краєзнавства (м. Ленінград) [12], та була опублікована у журналі «Краеведение» у складі Переліку ділянок і окремих об'єктів природи, що потребують охорони, що містився на той час в картотеці Комісії з охорони природи, пам'яток мистецтва, побуту і старовини при Ленінградській групі Центрального Бюро Краєзнавства (250 об'єктів, в переліку містяться і 35 об'єктів з УРСР). Також в картотеці ЦБК фігурує ще одна пам'ятка природи, що має відношення до Миколаївщини, – «Межиріччя Дністра та Бугу», проте інформація про наміри заповідання такої великої території нам не відома.

Серед п'яти згаданих пам'яток природи, виділених ще в кінці 1920-х років, на сьогоднішній каньйон р. Південний Буг частково (від с. Грушівка до південних околиць м. Южноукраїнськ) входить до національного природного парку «Бузький Гард» та регіонального ландшафтного парку (РЛП) «Гранітно-Степове Побужжя». Ділянку від м. Южноукраїнськ до смт. Олександрівка – а це 16 км вздовж річки – вже затоплено в результаті підйому рівня води на Олександрівській греблі до 16 м. «Рацинська дача» є заказником загальнодержавного значення, а парк «Лабіринт» – заповідне урочище; «Степова ділянка Володимирівського лісництва» – пам'яткою природи загальнодержавного значення «Степок» (її сучасний стан потребує дослідження), а «Софіївські дерева» вірогідно нині входять до складу території РЛП «Приінгульський», хоча самі дерева навряд чи збереглись. Таким чином, три з п'яти виділених у 1928-1930 роках пам'яток природи Миколаївщини до цього часу зберігають охоронний статус та мають загальнодержавне значення, і ще одна – місцеве значення, а долина р. Південний Буг збереглася частково.

Список використаних джерел:

1. Перелік територій та об'єктів природно-заповідного фонду загальнодержавного та місцевого значення в розрізі адміністративно територіальних одиниць – [електронний ресурс] – <http://data.gov.ua>, ID 9e011264-c16d-42ab-95f1-b06f7311103e
2. *Марущак О. Ю., Василюк О.В.* Втрачені об'єкти та території природно-заповідного фонду (1972-2016): Миколаївська область // «Динаміка біологічного та ландшафтного різноманіття заповідних територій» – Кам'янець-Подільський: «Друкарня «Рута», 2016. – С.200-203

3. Рішення виконкому Миколаївської обласної ради депутатів трудящих від 21.07.1972 №391 «Про віднесення пам'яток природи місцевого значення за категоріями відповідно до нової класифікації та затвердження ново виявлених заповідних територій і природних об'єктів». // Державний архів Миколаївської області, – Ф. Р-992, – Оп. 12, – Спр. 1106.
4. *Липа О.Л., Федоренко О.П.* Заповідники та пам'ятки природи України. – К.: «Урожай», 1969. – 187 с.
5. Устава про Український комітет охорони пам'яток природи (УКОПП), затверджена на колегії Народного комісаріату освіти 25/III-1929 р. Укрголовліт, 2 стр., 1929, №19ж. // Інститут архівознавства НБУ. – Ф.258. – Оп.1. – №21а. – Арк.1+зв.
6. *Лавренко Є.* Охорона природи на Україні // Вісник природознавства, 1927, №3-4. – С.164-179.
7. *Шалит М.* Заповідники та пам'ятки природи України. – Харків, 1932. – 75 с.
8. *Лавренко Є.,* 1928 Рослинність цілинних степів України та їх охорона // Краєзнавство, № 6-10. – С. 30 (підпис до карти).
9. Попередній список нових заповідників і пам'яток природи на II п'ятирічку / Матеріали про будівництво і охорону заповідників, пам'ятників старовини та культури 1936-1938 // ЦДАВОВУ. – Ф.2. – Оп.7. – Спр 72. – Арк.115+зв.
10. Матеріали про створення заповідників на території України та охорони їх /постанови, протоколи, пояснювальні записки, кошториси, реєстри пам'яток, акти, листування/, 1926-1928 рр. // ЦДАВОВУ. – Ф.166. – Оп. 6/VI. – Спр.9446. – Арк. 157.
11. *Потапенко Г.Н.* Охрана природы и парковые насаждение. Материалы по изучению парков Украины) // Вісник Одеської комісії краєзнавства при УАН. 1929. – №4/5.
12. *Васильковский А.П.* Перечень участков и отдельных объектов природы, заслуживающих охраны // Краеведение, 1929. – Т. 6, № 6. – С. 362–378.

С.В. Куценко

Регіональний ландшафтний парк «Приінгульський»

СТАНОВЛЕННЯ КЛЮЧОВОЇ ТЕРИТОРІЇ ЕКОМЕРЕЖІ – РЕГІОНАЛЬНОГО ЛАНДШАФТНОГО ПАРКУ «ПРИІНГУЛЬСЬКИЙ»

Відповідно до наукового обґрунтування структури регіональної екомережі [1], регіональний ландшафтний парк (РЛП) «Приінгульський» є ключовим її елементом. У 2016 р. РЛП включено до переліку смарагдових об'єктів, що підвищує його статус як території особливого природоохоронного значення.

Такі об'єкти природно-заповідного фонду (ПЗФ), як РЛП, в різних адміністративних областях мають різне підпорядкування, методи управління, стан оформлення документації, тому вивчення досвіду їх діяльності є актуальним. Мета даної роботи – огляд важливих подій в процесі становлення РЛП «Приінгульський».

РЛП «Приінгульський» є єдиним РЛП в долині р. Інгул. Він створений рішенням Миколаївської обласної ради від 17 грудня 2002 р. № 6 на площі 3,2 тис. га. Майже 5 років (кінець 2002 р. – початок 2007 р.) РЛП мав статус ПЗФ, але не мав дирекції. Розпорядженням голови облдержадміністрації від 24 березня 2006 р. № 108-р затверджено положення про РЛП. 1 квітня 2007 р. приступив до роботи директор, 13 квітня 2007 р. зареєстровано юридичну особу. Штат з 2 чоловік поступово розширювався і зараз становить 14 штатних одиниць.

Пріоритетом в роботі дирекції одразу стало відведення земель в постійне користування. Проведено аналіз стану земель, що увійшли до складу РЛП без вилучення з господарського використання та без зміни землекористувачів. З'ясовано, що майже третина земель обліковувалася в землях державної власності (запасу). Дирекцію РЛП отримано дозвіл – розпорядження Новобузької райдержадміністрації від 13.09.2007 № 569-р щодо розробки проекту землеустрою та відведення земель в постійне користування. Паралельно в рамках обласної програми охорони довкілля та раціонального природокористування на 2000-2010 рр. розпочато роботи щодо встановлення на місцевості меж РЛП. Протягом 2007-2010 рр. розроблено землевпорядну документацію, яку затверджено розпорядженням голови облдержадміністрації від 13.02.10 № 37-р.

2008 р. закладено передумови для створення просвітньо-туристичного комплексу на базі старовинної садиби О. Тропіна, мирового судді Новобузької та Миколаївської волостей Херсонського повіту [2]. Садиба являє собою комплекс споруд: основний будинок, приміщення для соління овочів, льодник (старовинний холодильник), великий і добре укріплений підвал. В результаті проведення кампанії щодо необхідності збереження садиби місцеві меценати придбали її та подарувати паркові. Зараз садиба є об'єктом права спільної власності територіальних громад сіл, селищ, міст Миколаївської області. Це нерухоме майно закріплене за РЛП «Приінгульський» на праві оперативного управління. 2011-2012 рр. замінено покрівлю основної будівлі, але необхідна ґрунтова реставрація цієї красивої садиби. Тут передбачено зробити офіс дирекції, візит-центр, музей природи та краєзнавчий музей.

Процедура переведення земель в постійне користування РЛП тривала 9 років. Кошти на розроблення землевпорядної документації виділено з обласного бюджету 2008 р. Погодження

та доопрацювання документації відбувалося протягом 2009–2014 рр. Основна проблема полягала в тому, що зауваження з боку відомств змушували доопрацьовувати проект, для чого потрібно було знайти додаткове фінансування. А чергове доопрацювання документації не встигало за змінами в законодавстві. Висновок державної експертизи землепорядної документації отримано восени 2014 р., а сам проект затверджено розпорядженням голови облдержадміністрації від 19.12.2014 № 436-р [3].

Протягом 2015–2016 рр. вирішено питання щодо реєстрації речових прав на 29 земельних ділянок загальною площею 1033,9090 га (31,6 % території РЛП). Це переважно фрагменти яружно-балкової системи. Вони розташовані мозаїчно по всій території РЛП. Площа ділянок знаходиться в діапазоні від 0,28 га до 226,09 га. В цілому 61% території РЛП перебуває у віданні природоохоронних та ресурсних відомств: 31,6% – РЛП, 25,4% – Південно-Бузьке басейнове управління водних ресурсів, 4% – державне підприємство «Баштанське лісове господарство», інші землі – оренда у спілок власників корів, фермерів та ті, що потребують уточнень. Слід зазначити, що сьогодні в Державний земельний кадастр внесені, як природоохоронні, лише ті ділянки, що знаходяться в постійному користуванні РЛП. Внесення відомостей про РЛП для ділянок інших землекористувачів є роботою наступних років.

Важливим питанням є сплата земельного податку. Відповідно до Закону України від 28.12.2014 №71-VIII «Про внесення змін до Податкового кодексу України та деяких законодавчих актів України щодо податкової реформи» заклади, установи та організації, які повністю утримуються за рахунок коштів державного або місцевого бюджетів, були позбавлені пільги щодо сплати земельного податку. Повноваження встановлювати такі пільги надано органам місцевого самоврядування. РЛП клопотало до сільських та міської рад щодо звільнення від сплати земельного податку та отримало позитивні рішення на 2016 р., 2017 р.

Сьогодні РЛП має майже повний комплект документації, передбачений законодавством для цієї категорії природоохоронних територій. Протягом 2017 р. планується розпочати створення проекту організації території РЛП, який визначатиме перспективи розвитку як установи, так і заповідної території в цілому.

За майже 15-тирічне існування РЛП як заповідної території та 10-тирічну роботу дирекції досягнення такі: ділянка долини р. Інгул з її біотичним та ландшафтним різноманіттям не зазнала протягом цього часу руйнівних змін; межі РЛП винесені в натуру; одна третина земель в межах РЛП знаходиться в постійному користуванні РЛП та внесена в Державний земельний кадастр; налагоджено систему охорони парку; проводяться еколого-просвітні заходи, екскурсії, укладається літопис природи, РЛП звільнений від сплати земельного податку.

Список використаних джерел:

1. Розробка схеми регіональної екологічної мережі Миколаївської області: Звіт за договором № 10/10/01 від 10.10.2016 / ФОП Деркач І.О. – Інв. № немає. – Миколаїв, 2016. – 1-й етап -188 с.; 2-етап – 212 с.
2. *Швець В.В.* Заповіт батька. – Новий Буг: В-во Новобузьк. районн. газ. «Вперед», 2011 р.
3. Розпорядження голови облдержадміністрації від 19.12.2014 № 436-р «Про затвердження проекту землеустрою щодо відведення земельних ділянок регіональному ландшафтному парку «Приінгульський» в постійне користування для природоохоронного призначення в межах території Кам'янської, Софіївської, Розанівської сільських та Новобузької міської рад Новобузького району Миколаївської області» // Архів РЛП «Приінгульський».

М.М. Романенко¹,
Л.І. Патрушева²,
О.М. Деркач³,
Г.В. Коломієць⁴

¹Управління екології та природних ресурсів
Миколаївської облдержадміністрації,

²Чорноморський національний університет ім. П.Могили,

³Регіональний ландшафтний парк «Тилігульський» (Миколаївська область),

⁴Національний природний парк «Бузький Гард»

ДОСВІД УКЛАДАННЯ ПЕРЕЛІКУ ТЕРИТОРІЙ ТА ОБ'ЄКТІВ ЕКОМЕРЕЖІ НА ПРИКЛАДІ МИКОЛАЇВСЬКОЇ ОБЛАСТІ

Законом України «Про екологічну мережу України» (2004) передбачено укладання переліку територій та об'єктів екологічної мережі (далі – Перелік), відповідний Порядок затверджено Постановою Кабінету Міністрів України (далі – Порядок) [1]. Укладання Переліку є важливим та необхідним, оскільки дає підстави для внесення інформації про території та об'єкти екомережі до Державного земельного кадастру разом з природоохоронними обмеженнями у використанні земель.

Процедура внесення території до Переліку схожа на створення об'єктів природно-заповідного фонду. Для цього необхідні клопотання, наукове обґрунтування, письмова згода власників і користувачів земельних ділянок. Включення територій до Переліку здійснюється на підставі рішень органів виконавчої влади та органів місцевого самоврядування. Для великих територій, таких як екокоридори, така процедура дуже складна. Наприклад, площа миколаївської частини Бузького коридору становить 280 тис. га, а кількість землекористувачів сягає тисяч. Внести до Переліку такі дані, як «Обліковий/ кадастровий номер та цільове призначення земельної ділянки», «Власник (користувач) земельної ділянки» можливо лише за наявності актуальної землевпорядної документації зі встановлення меж об'єкта на місцевості. При цьому Порядок розроблення проектів землеустрою з організації та встановлення меж територій природно-заповідного фонду, іншого природоохоронного, оздоровчого, рекреаційного та історико-культурного призначення втратив чинність відповідно до постанови Кабінету Міністрів України від 22.09.2016 № 668.

Згідно з науковим обґрунтуванням структури екомережі Миколаївської області, до проекту Переліку включено 146 територій, з них 19 загальнодержавного значення. Це 10 ключових – «Бузький каньйон», «Трикратський гранітний масив», «Михайлівський степ», «Сланецький степ», «Кінбурнська коса», «Тилігульський лиман», «Капустяна балка», «Озеро Солонець-Тузли», «Христофорівські плавні», «Рацинська дача»; 5 буферних – «Урочище Полігон», «Сланецька, Ягорлицька, Тилігульська, «Озеро Солонець-Тузли»; 4 сполучні – коридори Південно-український, Прибережно-морський, Бузький, Дніпровський; 127 територій місцевого значення: 96 ключових і 31 сполучна [2, 3].

Частина цих територій має статус об'єктів природно-заповідного фонду (ПЗФ). Відповідно до п. 4 Порядку, об'єкти ПЗФ і водно-болотні угіддя міжнародного значення включаються

до переліків природоохоронними органами без додаткового узгодження з власниками та користувачами земельних ділянок і прийняття окремого рішення. Теоретично усі території ПЗФ можна включити до Переліку як елементи екомережі, але вони мають укладатися в науково обґрунтовану структуру екомережі. Те саме стосується і водно-болотних угідь міжнародного значення.

У 2016 р. 15 територій Миколаївщини отримали статус об'єктів Смарагдової мережі. Усі вони є в структурі регіональної екомережі, але погодження землевласників є лише для тих, що мають статус ПЗФ.

Укладений сьогодні науково обґрунтований Перелік є основою для створення об'єктів ПЗФ на тих територіях, які формують регіональну екомережу. В рамках великих територій треба створювати об'єкти ПЗФ в межах одного чи кількох землекористувачів. Розташовані один біля одного, вони створюють цілісний елемент екомережі. За умови відсутності порядку встановлення меж ПЗФ, необхідно користуватися чинною процедурою відведення ділянок для будь-яких потреб. Під час оформлення землевпорядної документації необхідно вказувати обмеження у використанні земель відповідно до регіональної схеми екомережі, та вносити ці обмеження до Державного земельного кадастру.

Список використаних джерел:

1. Порядок включення територій та об'єктів до переліків територій та об'єктів екомережі: Постанова Кабінету Міністрів України від 16.12.2015 № 1196 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1196-2015-%D0%BF>
2. Розробка схеми регіональної екологічної мережі Миколаївської області: Звіт за договором № 10/10/01 від 10.10.2016 (1-етап)/ ФОП Деркач І.О. – Інв. № немає. – Миколаїв, 2016. – 88 с.
3. Розробка схеми регіональної екологічної мережі Миколаївської області: Звіт за договором № 10/10/01 від 10.10.2016 (2-етап)/ ФОП Деркач І.О. – Інв. № немає. – Миколаїв, 2016. – 212 с.

Розділ 3
Створення регіональних
охоронних списків видів
флори та фауни

А.А. Куземко¹,
В.Л. Шевчик²,
Г.А. Чорна³,
О.В. Спрягайло⁴

¹ Національний дендрологічний парк «Софіївка» НАН України,

² Канівський природний заповідник,

³ Уманський державний педагогічний університет імені Павла Тичини,

⁴ Черкаський національний університет імені Богдана Хмельницького

СПИСОК ВИДІВ РОСЛИН, ЩО ПОТРЕБУЮТЬ РЕГІОНАЛЬНОЇ ОХОРОНИ НА ТЕРИТОРІЇ ЧЕРКАСЬКОЇ ОБЛАСТІ: СУЧАСНИЙ СТАН ТА ПЕРСПЕКТИВИ

Свого часу публікація зведеного переліку регіонально рідкісних рослин адміністративних територій України (Офіційні..., 2012) дозволила наочно оцінити ситуацію з їх охороною в різних адміністративних областях України та виявити регіональні проблеми в галузі фітосо-зології. Потреба критичного перегляду цих переліків фахівцями впливає з кількох причин: більшість переліків було затверджено до часу публікації діючого видання Червоної книги України (2009), тому існує потреба у вилученні видів, включених до неї з відповідною зміною їхнього охоронного статусу; порівняння регіональних переліків різних областей демонструє значні розбіжності у підходах до їхнього створення, вони різко відрізняються принципами формування; за час, що минув від укладання списків, відомості щодо поширення тих чи інших видів в регіонах були тією чи іншою мірою доповнені. Ці особливості зумовлюють необхідність у перегляді існуючих регіональних списків рідкісних рослин.

На жаль, Черкаська область є єдиною адміністративною областю України, яка досі не має офіційно затвердженого списку рідкісних видів рослин, що потребують регіональної охоро-ни на території області. Разом із тим, за участю трьох авторів даного повідомлення понад 10 років тому було опубліковано список рідкісних видів судинних рослин, що підлягають охороні в межах Черкаської області (Шевчик та ін., 2006). Цей список був складений на осно-ві результатів власних досліджень авторів, літературних даних, гербарних зборів і включав 334 види судинних рослин, у тому числі 60 видів, занесених до діючого на той час видання Червоної книги України (1996). На жаль, з різних причин цей список досі не вдалося затвер-дити Черкаською обласною радою. Натомість відсутність такого списку значно ускладнює організацію належної охорони даних видів, а також розбудову мережі природно-заповідних територій області. Разом із тим, опублікований список не був позбавлений низки недоліків, пов'язаних, насамперед, з його надзвичайно великим обсягом. Це зумовило необхідність його критичного перегляду, що і стало метою даною публікації. Перш за все, з цього пере-ліку було вилучено види, що занесені до діючого видання Червоної книги України (2009), а також ті, що охороняються на міжнародному рівні, наприклад, включених до Резолюції 6 Бернської конвенції та Додатків II, IV і V Оселищної Директиви. Локалітети окремих видів, що наводилися за літературними даними і не були підтверджені впродовж останніх 50 років результатами польових досліджень та гербарними зборами, було визнано сумнівними, тому

їх також було виключено з переліку. Натомість значна частина видів, які згадуються лише в старих літературних джерелах, таких як Флора УРСР були залишені в списку, не зважаючи на те, що їхні місцезнаходження не підтверджені сучасними даними, однак їх трапляння на території області є цілком ймовірним. По деяких видах було уточнено особливості їх поширення та території області і встановлено, що на даний час їх популяції є численними, стабільними, тому вони не потребують регіональної охорони. Номенклатуру усіх видів було перевірено відповідно до інформаційного ресурсу «The Plant List», у зв'язку з чим відбулося ряд таксономічних змін: низку видів було переведено в ранг підвидів, для деяких видів було змінено таксономічне положення.

Оновлений список включає 213 видів та 8 підвидів вищих судинних рослин, що належать до 145 родів і 59 родин. Папоротеподібні представлені 10 видами, хвощеподібні – 2 видами, плауноподібні – 1 видом, голонасінні – 2 видами, з яких один вид *Juniperus communis* L. належить до класу хвойних і один – *Ephedra distachya* L. – до класу гнетових, решта – квіткові рослини. Найбільшою кількістю видів представлено рід *Carex* (11 видів), який є провідним також у регіональних флорах частини Правобережного Лісостепу України, до якої належить Черкаська область, решта родів представлено значно меншою кількістю видів, так, по 4 види включають роди *Allium*, *Dianthus*, *Eremogone*, *Eriophorum*, *Ranunculus*, по 3 види – *Asplenium*, *Cyperus*, *Galatella*, *Linum*, *Lythrum*, *Peucedanum*, *Polystichum*, *Pyrola*, *Thymus*, *Viola*, решта родів представлені одним або двома видами. Серед родин найбільшою кількістю видів представлені дві *Compositae* (22 види) і *Cyperaceae* (21 вид), значно їм поступаються *Poaceae* (13 видів), *Ranunculaceae* (12), *Apiaceae*, *Caryophyllaceae* і *Leguminosae* (по 11), *Ericaceae* (10), *Lamiaceae* (8), *Brassicaceae* і *Rosaceae* (по 6), *Asparagaceae* і *Plantaginaceae* (по 5), *Amaryllidaceae*, *Boraginaceae* і *Linaceae* (по 4). Решту родин представлено одним-трьома видами. За ценотичною приналежністю переважають види, що приурочені до переважаючих типів рослинності, тобто лісових (65 видів), лучних (49) та степових (46) фітоценозів; до лісової ценотичної групи віднесено види, які відмічені у широколистяних, хвойних, мішаних лісах, а також на узліссях. У складі лучної ценотичної групи суттєву частку становлять види засолених луків, що відмічені лише на Лівобережжі Дніпра у Золотоніському районі. 18 видів є представниками болотної ценотичної групи, більшість з них виявлено у відомих болотних масивах – Ірдинь і Шуляцькому болоті. По 12 видів включають види псамофітної та петрофітної груп; представники першої групи поширені переважно у долині Дніпра, другої групи – по відслоненнях Українського кристалічного щита у басейнах Росі та Гірського Тікича. 10 видів належать до водних та 8 до повітряно-водних рослин, один вид – *Sempervivum ruthenicum* Schnittsp. & C.B.Lehm трапляється як на гранітних відслоненнях, так і на пісках, тому він одночасно входить до двох ценотичних груп.

Аналіз поширення регіональних видів на території Черкаської області показав, що більшість з них виявлені в її крайніх точках – на північному сході (Канівський, Черкаський, Чигиринський, Золотоніський р-ни) та південному заході (Уманський, Христинівський, Тальнівський, Маньківський частково Жашківський р-ни), натомість практично відсутні відомості щодо їх поширення в центральних районах області – у Лисянському, Звенигородському, Городищенському, Катеринопільському, Шполянському, Смілянському районах, тому ці райони потребують подальшого вивчення флори, у тому числі виявлення місцезнаходжень рослин, що потребують охорони на міжнародному, національному та регіональному рівнях.

Список використаних джерел:

1. Офіційні переліки регіонально рідкісних рослин адміністративних територій України (довідкове видання) / Укладачі: докт. біол. наук, проф. Т.Л. Андрієнко, канд. біол. наук М.М. Перегрим. – К.: Альтерпрес, 2012. – 148 с.
2. Червона книга України. Рослинний світ / за ред. Я. П. Дідуха – К.: Глобалконсалтинг, 2009. – 900 с.
3. Червона книга України. Рослинний світ / Редкол.: Ю.Р.Шеляг-Сосонко (відп. ред.) та ін. – К. : Українська енциклопедія, 1996. – 680 с.
4. Шевчик В. Л. Список рідкісних видів судинних рослин, що підлягають охороні в межах Черкаської області / В. Л. Шевчик, А. А. Куземко, Г. А. Чорна // Заповідна справа в Україні. – 2006. – Т. 12, вип. 1. – С. 11-17.

В.П. Коломійчук

Ботанічний сад ім. акад. О. В. Фоміна
ННЦ «Інститут біології та медицини»
Київського національного університету імені Тараса Шевченка

СПИСОК РЕГІОНАЛЬНО РІДКІСНИХ СУДИННИХ РОСЛИН ЗАПОРІЗЬКОЇ ОБЛАСТІ: ЗМІНИ ТА ДОПОВНЕННЯ

Проблема охорони фіторізноманіття на регіональному рівні є досить актуальним та необхідним напрямком сучасної созології. Вагоме значення цього процесу відзначено у Глобальній стратегії збереження рослин на 2011–2020 рр. Цей напрямок збереження біотичного різноманіття започаткований та розвинутий наприкінці ХХ ст. у більшості областей України. Не винятком була і Запорізька область, один з найбільш трансформованих регіонів півдня України.

Ще О. А. Яната, який у 1926 р. опублікував в Українському ботанічному журналі «Список найрідших та найцікавіших рослин Бердянщини зібраних року 1912-го», наголошував на унікальності флори півдня Запорізької області та пропонував взяти під охорону конкретні види [9]. Пізніше М. І. Котов у своїй праці «Ботанико-географические исследования в Причерноморских степях», характеризуючи окремі ділянки в межах області, виділив низку раритетних рослин [3]. У другій половині ХХ ст. раритетну фракцію флори Північного Приазов'я охарактеризувала А. М. Краснова [5].

Першим узагальнюючим списком раритетних рослин області став список В.В. Тарасова, який трохи пізніше видав і перше регіональне флористичне зведення щодо флори Запорізької області [6, 7]. Ця праця пізніше (у 2012 р.) була перевидана з деякими доповненнями автора щодо флори області. За даними В.В. Тарасова, флора Запорізької області відзначається значною різноманітністю і нараховує 1522 види судинних рослин з 548 родів та 120 родин (з них 220 є рідкісними для її території).

Перший варіант списку регіонально рідкісних видів судинних рослин Запорізької області був підготовлений спеціалістами Державного управління екології і природних ресурсів і затверджений рішенням Запорізької обласної ради у 2000 році [1]. До нього були занесені 139 видів судинних рослин, які належали до 90 родів, 46 родин, 5 класів та 4 відділів. Нажаль, до списку регіонально рідкісних видів Запорізької області потрапили 6 адвентивних видів (*Laburnum anagyroides* Medik., *Mahonia aquifolium* (Pursh) Nutt., *Parthenocissus quinquefolia* (L.) Planch., *Ptelea trifoliata* L., *Swida alba* (L.) Opiz, *Gagea villosa* (M.Bieb.) DUBY), а також 34 види (*Allium rotundum* L., *Humulus lupulus* L., *Oxytropis pilosa* (L.) DC., *Puccinellia fominii* Bilyk, *Verbascum phlomoides* L. та ін.), які не потребують охорони у межах області, з них *Asperula tephrocarpa* Czern. ex M.Pop. & Chrshan. та *Lepidium sivaschicum* Kleorow на території області взагалі не ростуть, а *Centaurea salonitana* Vis., *Erodium ciconium* (L.) L'Her. та *Urtica kioviensis* Rogow. є бур'янами. Нами цей список був проаналізований, виявлені його недоліки та наведені пропозиції щодо його переробки і доповнення [2].

На основі цього списку у 2008 р. запорізькі вчителі В.І. Шелегеда та О.Р. Шелегеда видали науково-популярну книгу «Рідкісні та зникаючі рослини Запорізької області», у якій

наведена характеристика 15 видів з Червоної книги України, 2 – з Світового червоного списку МСОП, 6 – з Європейського червоного списку та 60 видів – з регіонального списку Запорізької області [8].

У зв'язку з недосконалістю списку регіонально рідкісних рослин області виникла потреба у його переробці, яку ми здійснили у 2010 р. На відміну від першого варіанту, оновлений список регіонально рідкісних рослин Запорізької області містив 145 видів з 95 родів 41 родини, 4 відділів, і становить 9,3% від флори області. 50 видів судинних рослин ми виключили зі списку. Разом з тим, ми додали до нього 66 видів рослин (*Achillea birjuczensis* Klokov, *Arum elongatum* Steven, *Clematis orientalis* L. та ін.). Цей список регіонально рідкісних рослин був затверджений Запорізькою обласною радою у лютому 2011 р. (рішення №31).

Частина видів зі списку рідкісних рослин області у 2012 р. була охарактеризована у «Червоній книзі Приазовського регіону» [4]. Зокрема, спільними для обох списків є 39 видів судинних рослин (*Agrostis maeotica* Klokov, *Amygdalus nana* L., *Bellevalia sarmatica* (Pall. ex Georgi) Woronow, *Carex hordeistichos* Vill., *Inula helenium* L., *Iris halophila* Pall., *I. pumila* L., *Medicago kotovii* Vissjul., *Rhaponticum serratuloides* (Georgi) Bobrov, *Verbascum pinnatifidum* Vahl, *Vincetoxicum maeoticum* (Клеоров) Barbar. та ін.).

Безперечно, список регіонально рідкісних рослин Запорізької області потребує певної переробки та доповнення. На нашу думку, це слід зробити після виходу четвертого видання «Червоної книги України». Вже зараз з нього слід прибрати наступні види рослин: *Rosa spinosissima* L., *Sedum reflexum* L., *Verbascum phlomoides* L., *Veronica spuria* L., *Zygophyllum fabago* L. Кандидатами на включення до цього списку нині є: *Beckmania eruciformis* (L.) Host, *Eryngium maritimum* L., *Ferulago galbanifera* (Mill.) Koch, *Galium volhynicum* Pobed., *Linaria macroura* (M. Bieb.) M. Bieb., *Ornithogalum fischerianum* Krasch., *Pedicularis kaufmannii* Pinzg., *Phlomis hybrida* Zelen., *Thymus borysthenicus* Klokov et Des.-Shost., *Salicornia borysthena* Tzvelev. Також список слід доповнити рідкісними у межах Запорізької області видами водоростей, лишайників та мохів, а також регіонально рідкісними синтаксонами.

Крім того, нагальним питанням є розроблення відповідного сучасного Положення щодо обласного переліку раритетних таксонів, де регламентуються його основні цілі і завдання, визначаються органи, відповідальні за організаційні заходи, розробляються категорії рідкісності таксонів, визначаються правові, економічні, наукові заходи щодо забезпечення збереження цих видів, розробляються важелі контролю з використання цього виду ресурсів. На нашу думку, слід порушити питання щодо розроблення списку регіонально рідкісних видів тварин та мікроорганізмів Запорізької області, який нині відсутній для її території.

Список використаних джерел:

1. Коломійчук В.П. Регіонально рідкісні види судинних рослин Запорізької області // Вісник Запорізького державного університету: 36. наук. статей. Біологічні науки. – Запоріжжя: ЗДУ. – 2004. – №1. – С. 88–92.
2. Коломійчук В.П. Сучасний список регіонально рідкісних судинних рослин Запорізької області // Промислова ботаніка. – 2011. – Вип. 11. – С. 105–111.
3. Котов М.И. Ботанико-географические исследования в причерноморских степях // Наук. записки по биологии. – Харьков: Государств. Управление Наркомобразования Украины, 1927. – С. 19–49.
4. Красная книга Приазовского региона. Сосудистые растения / Под ред. д.б.н., проф. В. М. Остапко, к.б.н., доц. В. П. Коломійчука. – К.: Альтерпрес, 2012. – 276 с.

5. *Краснова А.М.* Очерк флоры Северного Приазовья // Автореф дис. ... канд. биол. наук. – К.: Институт ботаники АН УССР, 1974. – 28 с.
6. *Тарасов В.В.* Основные редкие и исчезающие растения Днепропетровской и Запорожской областей. (К итогам работы комплексной экспедиции Днепропетровского государственного университета по исследованиям лесных биогеоценозов степной зоны и их биологического разнообразия) // *Екологія та ноосферологія*. – 1999. – Т.6, №1-2. – С. 94–120.
7. *Тарасов В.В.* Флора Дніпропетровської та Запорізької областей. Судинні рослини. – Д.: Вид-во ДНУ, 2005. – 276 с.
8. *Шелегеда В.І., Шелегеда О.Р.* Рідкісні та зникаючі рослини Запорізької області. – Запоріжжя : «Тандем Арт Студія», 2008. – 96 с.
9. *Яната О.* Список найрідших та найцікавіших рослин Бердянщини, зібраних року 1912-го // *Укр. ботан. журн.* – Київ. – 1926. – кн. 3. – С. 53–60.

К.О. Редінов^{1,2},
З.О. Петрович¹

¹Регіональний ландшафтний парк «Кінбурнська коса»,
²Національний природний парк «Білобережжя Святослава»

ПРОПОЗИЦІЇ ДО УКЛАДАННЯ РЕГІОНАЛЬНОГО ЧЕРВОНОГО СПИСКУ МИКОЛАЇВСЬКОЇ ОБЛАСТІ: ЗЕМНОВОДНІ ТА ПЛАЗУНИ

Анотований список батрахо-герпетофауни Миколаївської області не укладено. Літературні джерела та дані власних досліджень свідчать, що у Миколаївській області мешкає 11 видів земноводних (Amphibia) та 12 видів плазунів (Reptilia) (Котенко, 1996; Маркауцан, 2003; Тарашук, 1987; 2003 а, б; Доценко, Радченко, 2005; Писанец, 2007; Довідник..., 2008; Біляков, Тарашук, 2008; Селюніна, 2004, 2008; Некрасова, 2013, Тарашук, Коломієць, 2014 та ін.).

Всі види земноводних та плазунів області мають охоронний статус (Тарашук, 2003 а; Довідник..., 2008; Некрасова, 2013 та ін.). Деякі із них охороняються також згідно рекомендації № 119 від 30.11.2006 р. Постійного комітету Бернської конвенції «Про збереження деяких видів амфібій і плазунів, які знаходяться під загрозою зникнення в Європі (включаючи види комплексу тритона гребінчастого, ящірку прудку (*Lacerta agilis*), тощо). Болотяна черепаха (*Emys orbicularis*) внесена до Червоного списку Міжнародної спілки охорони природи (МСОП), як вид близький до стану загрози зникнення (NT) (Некрасова, 2013). Стан більшості видів у списку МСОП є відносно благополучним (Lc.). Сім видів внесені до «Червоної книги України» (2009): тритон дунайський (*Triturus dobrogicus*), ящірка зелена (*Lacerta viridis*), полоз каспійський (*Hierophis caspius*), полоз ескулапів (*Zamenis longissimus*), полоз сарматський (*Elaphe quatorlineata*), мідянка звичайна (*Coronella austriaca*), гадюка степова (*Vipera ursinii renardi*).

Чисельність більшості видів земноводних та плазунів значно зменшилась, або є невідомою. Спеціальні дослідження по ним проводились переважно на територіях об'єктів природно-заповідного фонду. Щодо водяного вужа (*Natrix tessellata*), то він на узбережжях моря, лиманів та морських островах є численним.

До Червоного списку Миколаївської області (ЧСМО), затвердженого в 1990 р., було внесено 7 видів земноводних та 6 видів рептилій (табл.). Ми пропонуємо всі ці види, окрім зеленої ящірки (*Lacerta viridis*), гостромордої жаби (*Rana arvalis*) та водяного вужа (*Natrix tessellata*) залишити у списку. Додатково пропонуємо внести джерлянку червоночереву (*Bombina bombina*) та часничницю звичайну (*Pelobates fuscus*). Таким чином, список, що пропонується, включає 7 видів амфібій та 5 видів рептилій (табл.).

Таблиця. Перелік видів земноводних та рептилій, котрі пропонується включити у новий та виключити із затвердженого ЧСМО

№	Клас, ряд, вид	ЧСМО, рік		Охоронний статус*	Категорія **	Примітки
		1990	2017			
Клас Земноводні Amphibia						
Ряд Хвостаті Gaudata						
1	Тритон звичайний <i>Lissotriton [Triturus] vulgaris</i>	+	+	МСОП (LC), БК (3)	DD	Сучасні знахідки невідомі
2	Тритон гребінчастий <i>Lissotriton [Triturus cristatus]</i>	+	+	МСОП (LC), БК (2)	DD	---
Ряд Безхвості Anura						
3	Джерлянка червоночерева <i>Bombina bombina</i>	-	+	МСОП (LC), БК (2)	DD	Мешкає локально по всій території області
4	Часничиця звичайна <i>Pelobates fuscus</i>	-	+	МСОП (LC), БК (2)	DD	---
5	Райка звичайна, або деревна <i>Hyla arborea</i>	+	+	МСОП (LC), БК (2)	DD	---
6	Ропуха сіра, або звичайна <i>Bufo bufo</i>	+	+	МСОП (LC), БК (3)	DD	---
7	Жаба трав'яна <i>Rana temporaria</i>	+	+	МСОП (LC), БК (3)	DD	---
-	Жаба гостроморда <i>Rana arvalis</i>	+	-			Достовірні сучасні знахідки невідомі
Клас Плазуни Reptilia						
Ряд Черепахи Testudines						
1	Черепаха болотяна <i>Emys orbicularis</i>	+	+	МСОП (NT), БК (2)	DD	Мешкає локально по всій території області
Ряд Лускаті Squamata						
2	Ящірка піщана <i>Eremias arguta</i>	+	+	МСОП (LC), БК (3), ЄЧС (NT)	DD	Мешкає на Кінбурнському пів-ві
3	Ящірка прудка <i>Lacerta agilis</i>	+	+	МСОП (LC), БК (2)	DD	На Кінбурнському п-ві представлена підвидом <i>Lacerta agilis euhippica</i> , на материковій частині <i>L. a. hersonensis</i>
-	Ящірка зелена <i>Lacerta viridis</i>	+	-			Внесена в Червону книгу України (2009)
4	Ящірка кримська <i>Podarcis tauricus</i>	+	+	МСОП (LC), БК (2)	DD	Виявлена локально на півдні області
5	Вуж звичайний <i>Natrix natrix</i>	+	+	МСОП (LR/lc), БК (3)	DD	Зустрічається по всій території, нечисленний
-	Вуж водяний <i>Natrix tessellata</i>	+	-			Звичайний у приморській смузі
	Разом:	13	12			

Умовні позначення: *МСОП – Червоний список Міжнародної спілки охорони природи (IUCN Red List); БК – Бернська конвенція. В дужках подано категорію охоронного статусу, а для конвенції – номер додатку. **Категорії в області подано згідно критеріїв IUCN Red List.

Список використаних джерел:

1. Біляков І.В., Таращук С.В. До поширення у Північно-Західному Причорномор'ї деяких видів змій, які перебувають під особливою охороною в Україні // Знахідки тварин Червоної книги України. – К., 2008. – С. 16–21.
2. Довідник найцінніших природних територій Кінбурнського півострова в межах Миколаївської області / Під ред. Г.В. Коломієць, Я.І. Мовчана, Т.І. Котенко. – К.: Інститут зоології ім. І.І. Шмальгаузена НАН України, 2008. – 96 с.
3. Доценко І.Б., Радченко В.И. Герпетофауна антропогенних ландшафтов Николаевской и Одесской областей // 36. праць Зоологічного музею, 2005. – № 37. – С. 109–120.
4. Котенко Т.И. Земноводные и пресмыкающиеся // Вестник зоологии. – 1996. – Отд. выпуск № 1. Позвоночные животные Черноморского биосферного заповедника (аннотированные списки видов). – С. 14–19.
5. Маркауцан О.Е. Краткий обзор герпето-батрахофауны регионального ландшафтного парка «Кинбурнская коса» // Розбудова екологічної мережі Українського Причорномор'я: стан та перспективи. Матер. наук.-практ. конф. – Миколаїв: МДУ, 2003. – С. 46–50.
6. Некрасова О.Д. Герпетофауна Приінгульського регіонального ландшафтного парку // Екологія водно-болотних угідь і торфовищ (збірник наукових статей). – Київ: ДІА, 2013. – С. 200–205.
7. Писанец Е. Амфибии Украины (справочник-определитель земноводных Украины и сопредельных территорий). Киев, 2007. – 311 с.
8. Селюніна З.В. Сучасний стан герпетофауни Чорноморського біосферного заповідника (1998–2003) // Сучасні проблеми зоологічної науки: Матеріали Всеукраїнської конференції «Наукові читання, присвячені 170-річчю заснування кафедри зоології та 100-річчю з дня народження О.Б. Кістяківського». – К.: ВПЦ «Київський університет», 2004. – С. 161–163.
9. Селюніна З.В. Плазуни Чорноморського біосферного заповідника в 1990–2005 рр. // Знахідки тварин Червоної книги України. – К., 2008. – С. 306–315.
10. Таращук С.В. Герпетофауна Северо-Западного Причерноморья и ее изменения под действием антропогенных факторов. – Дисс....канд. биол. наук. – Киев, 1987. – 311 с.
11. Таращук С.В. Герпетофауна регіонального ландшафтного парку (РЛП) «Кінбурнська коса» у контексті міжнародної охорони і співробітництва // Розбудова екологічної мережі Українського Причорномор'я: стан та перспективи. Матер. наук.-практ. конф. – Миколаїв: МДУ, 2003 а. – С. 72–75.
12. Таращук С.В., Коломієць Г.В. Дані щодо земноводних і плазунів нижньої течії р. Інгулець та пониззя р. Вісунь // Сучасні проблеми зоологічної науки: Матеріали Всеукраїнської конференції «Наукові читання, присвячені 170-річчю заснування кафедри зоології та 100-річчю з дня народження О.Б. Кістяківського». – К.: ВПЦ «Київський університет», 2004. – С. 171–172.
13. Таращук С.В. Плазуни – об'єкти моніторингу у регіональному ландшафтному парку «Гранітно-степове Побужжя» // Роль природно-заповідних територій у підтриманні біорізноманіття: Матеріали конференції, присвяченої 80-річчю Канівського природного заповідника. – Канів, 2003 б. – С.284–285.

З.О. Петрович¹,
К.О. Редінов^{1,2}

¹Регіональний ландшафтний парк «Кінбурнська коса»,
²Національний природний парк «Білобережжя Святослава»

ПРОПОЗИЦІЇ ДО УКЛАДАННЯ РЕГІОНАЛЬНОГО ЧЕРВОНОГО СПИСКУ МИКОЛАЇВСЬКОЇ ОБЛАСТІ: ПТАХИ

Анотований список птахів Миколаївської області не укладено. Літературні джерела та дані власних досліджень свідчать, що на території області протягом ХХ ст. та до цього часу спостерігали близько 280 видів птахів (Подушкин, 1913; Волчанецкий, 1959; Черничко и др., 1992; Костюшин, 1994, 1997; Домашевский, 2001; Костюшин, Прокопенко, 1995; Ардамацкая, 2003; Костюшин, Редінов, 2004 та ін.).

Протягом всього періоду досліджень виявлено 72 види птахів, внесених до «Червоної книги України» (2009), з них в останні 25 років спостерігали 65 (Редінов, Петрович, 2016).

До Червоного списку Миколаївської області (ЧСМО), затвердженого в 1990 р., було внесено 19 видів птахів. Пропонуємо з нього виключити наступні види: яструб великий (*Accipiter gentilis*), яструб малий (*Accipiter nisus*), лунь очеретяний (*Circus aeruginosus*), куріпка сіра (*Perdix perdix*), перепілка (*Coturnix coturnix*). Також з списку виключаються види внесені до «Червоної книги України» (2009): лунь лучний (*Circus pygargus*), боривітер степовий (*Falco naumanni*), сова болотяна (*Asio flammeus*), совка (*Otus scops*) та сиворакша (*Coracias garrulus*).

До оновленого ЧСМО ми пропонуємо внести 41 вид птахів: пірникозу сірощоку (*Podiceps grisegena*), бугая (*Botaurus stellaris*), бугайчика (*Ixobrychus minutus*), квака (*Nycticorax nycticorax*), чепуру велику (*Egretta alba*), чепуру малу (*Egretta garzetta*), чаплю сіру (*Ardea cinerea*), чаплю руду (*Ardea purpurea*), лелеку білого (*Ciconia ciconia*), гуску сіру (*Anser anser*), лебедя-шипуну (*Cygnus olor*), лебедя-кликуну (*Cygnus cygnus*), галагаза (*Tadorna tadorna*), чернь морську (*Aythya marila*), морянку (*Clangula hyemalis*), синьгу (*Melanitta nigra*), турпана (*Melanitta fusca*), підсоколика великого (*Falco subbuteo*), підсоколика малого (*Falco columbarius*), кібчика (*Falco vespertinus*), боривітра звичайного (*Falco tinnunculus*), сивку звичайну (*Pluvialis apricaria*), пісочника малого (*Charadrius dubius*), чайку (*Vanellus vanellus*), хрустана (*Eudromias morinellus*), грицика великого (*Limosa limosa*), крячка рябодзьобого (*Thalasseus sandvicensis*), крячка річкового (*Sterna hirundo*), горлицю звичайну (*Streptopelia turtur*), сову вухату (*Asio otus*), рибалочку (*Alcedo atthis*), бджолоїдку (*Merops apiaster*), жовну сиву (*Picus canus*), дятла середнього (*Dendrocopos medius*), дятла малого (*Dendrocopos minor*), ластівку берегову (*Riparia riparia*), кам'янку лису (*Denanthe pleschanka*), кам'янку попелясту (*Denanthe isabellina*), синьошийку (*Luscinia svecica*), соловейка східного (*Luscinia luscinia*), ремеза (*Remiz pendulinus*). Вони належать до рядів: Пірникозоподібні (*Podicipediformes*) – 1, Лелекоподібні (*Ciconiiformes*) – 8, Гусеподібні (*Anseriformes*) – 8, Соколоподібні (*Falconiformes*) – 4, Сивкоподібні (*Charadriiformes*) – 7, Голубоподібні (*Columbiformes*) – 1, Совоподібні (*Strigiformes*) – 1, Сиворакшеподібні (*Coraciiformes*) – 2, Дятлоподібні (*Piciformes*) – 3, Горобцеподібні (*Passeriformes*) – 6 видів.

Обґрунтування складу цього списку ми не наводимо, оскільки воно займає багато місця. Але вкажемо, що в пропонуемий список включено всі види, котрі мають високий міжнародний природоохоронний статус, окрім трьох, яких, на нашу думку, важливо охороняти у місцях гніздування:

- Попелюх (*Aythya ferina*) (VU – вразливий) – на лиманах та морі масовий вид в період міграції та зимівлі – тисячні зграї. Влітку зустрічаються кочові групи на водоймах, окремі пари подекуди гніздяться. Мисливський вид.
- Щеврик лучний (*Anthus pratensis*) (NT – близький до стану загрози зникнення) – зустрічається під час міграцій та взимку по всій території області, звичайний. Загроз для нього ніяких немає.
- Дрізд білобровий (*Turdus iliacus*) (NT) – зустрічається під час міграцій переважно у приморській смузі, зокрема на Кінбурнському півострові, нечисленний. Загроз для нього ніяких немає.

Список використаних джерел:

1. Ардамацкая Т.Б. Орнітофауна Кинбурнской косы в 1950–1980-е годы // Біорізноманіття як ключовий елемент збалансованого розвитку: регіональний аспект: Мат. всеукраїнської конференції молодих вчених. – Миколаїв: МДУ, 2003. – С. 7–11.
2. Волчанецкий И.Б. Материалы по орнітофауне юга Правобережной Украины и Молдавии // Уч. Зап. Харьк. ун-та. Тр. НИИ биологии и биол. ф-та, 1959. – вып. 28. – С.75–79.
3. Домашевский С.В. Орнітофауна регіонального ландшафтного парку «Гранитно-Степное Побужье» // Заповідна справа в Україні. – 2001. – Т. 7., вип. 2. – С. 23–29.
4. Костюшин В.А. Новые находки охраняемых и редких птиц в Николаевской области // Вестник зоологии, 1994. вип. 4-5. – С. 47.
5. Костюшин В.А., Прокопенко С.П. Орнітофауна зоны строительства Ташлыкской гидроаккумулятивной электростанции // Вестник зоологии. – 1995. – №1. – С. 77–81.
6. Костюшин В.А., Редінов К.О. До орнітофауни долини р. Інгулець та пониззя р. Вісунь // Сучасні проблеми зоологічної науки: Матеріали Всеукраїнської конференції «Наукові читання, присвячені 170-річчю заснування кафедри зоології та 100-річчю з дня народження О.Б. Кістяківського». – К.: ВПЦ «Київський університет», 2004. – С. 91–93.
7. Костюшин В.А. Еколого-фауністичне обстеження природно-заповідних територій з метою виявлення їх значення в збереженні видового різноманіття птахів (на прикладі Миколаївської області) // Вестник зоологии. – 1997. – №31 (5–6). – С. 78–85.
8. Подушкин Д.А. Заметки о перелетах и гнездовании птиц в окрестностях Днепровского лимана // Записки Крымского об-ва естествоиспыт. 1912. – Симферополь, 1913. – № 2. – С. 72–121.
9. Редінов К.О., Петрович З.О. Значення заповідних об'єктів Миколаївської області для птахів внесених до Червоної книги України // Troglodytes: Праці Західноукраїнського орнітологічного товариства. Львів, 2016. – вип. 7. – С. 94–102.
10. Черничко И.И., Юрчук Р.Н., Змиенко А.Б. Миграции куликов на морском побережье юго-запада Украины // Сезонные миграции птиц на территории Украины. – Киев: Наукова думка, 1992. – С.164–182.

К.О. Редінов^{1,2},
З.О. Петрович¹

¹Регіональний ландшафтний парк «Кінбурнська коса»,
²Національний природний парк «Білобережжя Святослава»

ПРОПОЗИЦІЇ ДО УКЛАДАННЯ РЕГІОНАЛЬНОГО ЧЕРВОНОГО СПИСКУ МИКОЛАЇВСЬКОЇ ОБЛАСТІ: ССАВЦІ

Анотований список теріофауни Миколаївської області не укладено. Літературні джерела та дані власних досліджень свідчать, що на території області протягом ХХ ст. і до цього часу спостерігали близько 65 видів ссавців (Селюнина, 1996, 2013, 2014; Мерзлякин, 2012; Русев та інші, 2014 та ін.). З цього числа до Червоної книги України (2009) внесено 30 видів: рясоножка мала (*Neomys anomalus*), білозубка білочерева (*Crocidura leucodon*), нічниця водяна (*Myotis daubentonii*), нічниця ставкова (*Myotis dasycneme*), нічниця вусата (*Myotis mystacinus*), вухань бурий (*Plecotus auritus*), вухань сирій (*Plecotus austriacus*), вечірниця мала (*Nyctalus leisleri*), вечірниця руда (*Nyctalus noctula*), нетопир карликовий (*Pipistrellus pipistrellus*), нетопир лісовий (*Pipistrellus nathusii*), нетопир білосмугий (*Pipistrellus kuhlii*), лилик двоколірний (*Vespertilio murinus*), кажан пізній (*Eptesicus serotinus*), горностай (*Mustela erminea*), тхір степовий (*Mustela eversmanni*), тхір лісовий (*Mustela putorius*), норка європейська (*Mustela lutreola*), видра річкова (*Lutra lutra*), мишівка степова (*Sicista subtilis*), кандибка звичайний (*Stylodipus telum*), тушкан великий (*Alactaga major*), сліпак піщаний (*Spalax arenarius*), сліпак подільський (*Spalax zemni*), хом'як звичайний (*Cricetus cricetus*), хом'ячок сирій (*Cricetulus migratorius*), ховрах подільський (*Spermophilus odessanus*), білобочка чорноморська (*Delphinus delphis*), афаліна чорноморська (*Tursiops truncatus*), морська свиня (*Phocoena phocoena*).

Коментарі до цього списку такі.

1. Зміни у зв'язку зі змінами поглядів на таксономію: 1а) нічницю вусату розділено на два види, відповідно, на півдні України мешкає нічниця степова (*Myotis aurascens*) (Годлевская та ін., 2011); 1б) мишівка степова розділена на кілька видів, з яких на Миколаївщині мешкає мишівка південна (*Sicista loriger*) (Загороднюк, 2009);
2. Зміни, пов'язані зі зникненням видів: 2а) до списку не включено тюленя-монаха (*Monachus monachus*), вечірницю велетенську (*Nyctalus lasiopterus*) та перегузню (*Vormella peregusna*), які відомі лише за давніми знахідками; 2б) до списку не включено сліпака білозубого (*Nannospalax leucodon*), оскільки в місцях мешкання цього виду в Миколаївській обл. виявлено інший вид – сліпак подільський.

У оновлений Червоний список Миколаївської області (ЧСМО) ми пропонуємо включити шість видів ссавців. До ЧСМО, затвердженого в 1990 р., були внесені всі види рукокрилих та ще 8 видів ссавців з інших родин (табл.).

1. Скорочення списку. Пропонуємо вивести наступні види: 1а) кам'яну куницю (*Martes foina*), 1б) бобра річкового (*Castor fiber*), 1в) вовчка горішкового (*Muscardinus avellanarius*). З списку також виключено види, які внесено до «Червоної книги України» (2009) (табл.).

2. Доповнення списку. Пропонуємо ввести наступні види: 2а) крота європейського (*Talpa europaea*), 2б) мідицю малу (*Sorex minutus*), 2в) мишу-кріхітку (*Micromys minutus*), 2г) соню лісову (*Dryomys nitedula*), 2д) борсука (*Meles meles*), 2е) ласку (*Mustela nivalis*).

Таблиця. Перелік видів ссавців котрі пропонується включити у новий та виключити із затвердженого ЧСМО

№	Ряд, вид	ЧСМО, рік		Охоронний статус*	Кат-рія в обл.**	Примітка
		1991	2017			
Ряд Мідицеподібні Soricomorpha						
1	Кріт європейський <i>Talpa europaea</i>	-	+	-	DD	Спорадично поширений вид, знаходиться на межі ареалу
2	Мідиця мала <i>Sorex minutus</i>	-	+	БК (3)	DD	Вид поширений в природних біотопах. Комахоїдна тварина
Ряд Рукокрилі Chiroptera						
-	Всі представники ряду на території області	+	-			Всі види внесено до Червоної книги України (2009)
Ряд Гризуни Rodentia						
-	Бобер європейський <i>Castor fiber</i>	+	-	БК (3)		Інтродукований вид (Селюніна, 2014), зараз не мешкає на території області
-	Хом'як звичайний <i>Cricetus cricetus</i>	+	-			Внесений до Червоної книги України (2009)
3	Миша-кріхітка <i>Micromys minutus</i>	-	+	-	DD	Спорадично поширений вид
-	Ліскулька руда (Вовчок горішковий) <i>Muscardinus avellanarius*</i>	+	-	БК (3)	DD	Перебування виду потребує підтвердження, оскільки для НПП «Бузький Гард» приведено інший вид
4	Соня лісова <i>Dryomys nitedula*</i>	-	+	БК (3)	DD	Спорадично поширений в острівних лісах, маловивчений вид. Перебування лісової соні підтверджено колекційними зразками (ос. пов. співробітника Миколаївської обласної СЕС В.Є. Кириченка)
-	Ховрах крапчастий <i>Spermophilus suslicus</i>	+	-			Внесений до Червоної книги України (2009). У сучасному розумінні представлений двома видами – ховраха крапчастого та ховраха подільського; обидва в Червоній книзі України (2009)
Ряд Хижаки Carnivora						
-	Видра річкова <i>Lutra lutra</i>	+	-			Внесена до Червоної книги України (2009)
-	Куниця кам'яна <i>Martes foina</i>	+	-	БК (3)		Звичайна в населених пунктах, в тому числі мешкає в містах. Вид синантропувався
5	Борсук <i>Meles meles</i>	-	+	БК (3)	LC	Вид було внесено до Червоної книги України (1994), але виключено з останнього видання ЧКУ, як відновлений. Існує браконьєрський промисел виду, тому він потребує регіональної охорони

№	Ряд, вид	ЧСМО, рік		Охоронний статус*	Кат-рія в обл.**	Примітка
		1991	2017			
-	Горностай <i>Mustela erminea</i>	+	-			Внесено до Червоної книги України (2009)
6	Ласка <i>Mustela nivalis</i>	+	+	БК (3)	DD	Поширений по всій території області, але нечисленний та малодосліджений вид

Умовні позначення: *БК – Бернська конвенція. В дужках подано номер додатку. **Категорії в області подано згідно критеріїв IUCN Red List.

Примітка: * – в огляді поширення вовчків в Україні (Безродний, 1991) знахідки цих тварин для Миколаївської обл. не вказано.

Список використаних джерел:

1. *Годлевская Е.В., Гхазали М.А., Тыщенко В.Н.* Результаты первого полномасштабного учета рукокрылых в подземельях континентального Причерноморья // Заповідна справа в Україні. – 2011. – Т. 17, вип. 1–2. – С. 34–41.
2. *Загороднюк І.В.* Таксономія і номенклатура немішовидних гризунів фауни України // 36. праця зоологічного музею. – 2009. – № 40. – С. 147–185.
3. *Мерзлікін І.Р.* Деякі дані про фауну дрібних ссавців РЛП «Тилігульський» у зв'язку з будівництвом Тилігульської ВЕС // Природоохоронні аспекти використання відновлюваних джерел енергії в Україні (мат-ли Всеукраїнської науково-практичної конф., 15–16.03.2012 р.). – Миколаїв, 2012. – С. 95–98.
4. *Русев І., Закусило В., Тверезовський М., Кириченко В., Винник В., Приходько В., Радьков Д., Коробер М.* Дрібні ссавці цілинного степу полігону «Широколанівський» // Вісник Львівського університету. Серія біологічна, 2014. – вип. 65. – С. 210–218.
5. *Селюніна З.В.* Млекопитающие / Позвоночные животные Черноморского биосферного заповедника (аннотированные списки видов) // Вестн. зоол. – 1996. – Отд. вып. № 1. – С. 39–44.
6. *Селюніна З.В.* Результаты мониторинга териофауны Черноморского биосферного заповедника в 2000–2012 гг. // Природничий альманах. Серія: Біологічні науки. – Херсон, 2013. – Вип. 18. – С. 147–167.
7. *Селюніна З.В.* Зміни складу териофауни регіону Чорноморського заповідника в результаті інвазії видів (історія вивчення ссавців та господарського освоєння регіону) // Праці Териологічної Школи. 2014, Том 12. – С. 69–80.

Г.В. Драбинюк

Регіональний ландшафтний парк «Пріінгульський»

ДО ПИТАННЯ ОХОРОНИ *COTONEASTER MELANOCARPUS* FISCH. EX BLYTT. (ROSACEAE)

Науковцями впродовж останніх десятиріч відмічене значне скорочення ареалу природних популяцій *Cotoneaster melanocarpus*. Як наслідок, в країнах СНД цей вид включено в Червоні книги та регіональні списки охорони. Це Червоні книги Вологодської, Мурманської, Нижегородської, Пензенської, Самарської, Оренбурзької, Ленінградської, Саратовської областей, Східної Фенноскандії, Республік Білорусь, Комі, Марій Ел, Мордовія, Латвійської Республіки, Хабаровського краю, Ханти-Мансійського автономного округу. В згаданих джерелах кизильники належать до категорії вразливих видів, яким в майбутньому загрожує зникнення, якщо фактори, які визивають скорочення їх чисельності, будуть діяти надалі. До цієї категорії відносять види, у яких чисельність популяцій помітно зменшилась внаслідок надмірної експлуатації, порушення їх місцезростань чи інших змін зовнішнього середовища.

В межах України *Cotoneaster melanocarpus* внесений до регіональних списків охорони у Дніпропетровській (категорії «рідкісний»), Житомирській («порівняно рідкісний»), Львівській («рідкісний»), Запорізькій («рідкісний»), Рівненській (без визначення категорії рідкісності), Тернопільській (без визначення категорії рідкісності) та Чернаській областях («види, щодо яких недостатньо даних для визначення созологічного статусу, але які можуть належати до групи ризику») [1].

З метою визначення показників, від яких залежить існування та перспективи збереження популяцій *Cotoneaster melanocarpus*, нами протягом 2005–20016 рр. було обстежено популяції виду в різних частинах ареалу України, зокрема і в Миколаївській області. Фіксували чисельність та вікову структуру популяцій *Cotoneaster melanocarpus*.

Встановлення вікової структури проведено за методами авторів школи Т. А. Работнова (1950) та А.А. Уранова (1976) [2, 3]. Підрахунки рослин різних вікових станів проводили на ділянках від 50 до 2000 м², враховуючи всі наявні особини. За особину приймали окремі куці та зарості, утворені внаслідок вегетативного поновлення (табл. 1).

Результати досліджень свідчать, що популяції кизильників характеризуються низькими показниками чисельності та на площі ареалу зберігають основні риси вікової структури: переважають середньовікові генеративні особини і часто відсутні особини прегенеративного віку. За таких обставин популяції можуть досить довго існувати за рахунок вегетативного поновлення. Отже, популяції кизильників є стійкими, неповночленими.

Причинами зміни чисельності є порушення та знищення природних екоотопів – створення кар'єрів, будівництво гребель, випасання худоби. Несприятливі еколого-кліматичні фактори негативно впливають на проростки та ювенільні особини, що відображається в онтогенетичних спектрах.

Проведені нами дослідження стану природних популяцій *Cotoneaster melanocarpus* на Миколаївщині та інших регіонах вказують на необхідність охорони цих видів. Отримані дані можуть бути використані для наукового обґрунтування та созологічної категоризації при внесенні видів *Cotoneaster* до охоронних списків, в тому числі регіонального списку охорони Миколаївської області.

Таблиця 1. Кількісні характеристики популяцій *Cotoneaster melanocarpus* в Миколаївській області

Ділянки	Площа, м ²	Загальна чисельність, шт	Вікові групи (% співвідношення)							
			p, %	j, %	im, %	v, %	g1, %	g2, %	g3, %	s, %
1	100	11	0	0	0	0	18,2	72,7	9,1	0
2	1000	14	0	0	0	14,3	14,3	64,3	7,1	0
3	100	5	0	0	0	0	0	40	60	0
4.а.	50	25	68	0	4	0	0	20	8	0
4.б.	1000	11	0	0	0	0	63,6	27,3	9,1	0
4.в.	100	18	0	0	0	11,1	16,7	72,2	0	0
5	2000	150	47,3	4	8,67	4,67	7,3	23,3	4,67	0
6	1000	30	0	0	0	3,3	20	66,67	10	0
7	2000	9	0	0	0	0	0	33,3	66,7	0
8	2000	80	0	0	0	0	15	80	5	0

Умовні позначення ділянок: 1 – на лівому березі р. Південний Буг між селами Довга Пристань та Підгір'я Первомайського р-ну; 2 – на лівому березі р. Південний Буг між селами Підгір'я та Чаусове Первомайського р-ну; 3 – на лівому березі р. Арбузинка поблизу впадіння в р. Мертвовод неподалік с. Трикрати Вознесенського р-ну в межах національного природного парку (НПП) «Бузький Гард»; 4 – на околицях с. Станіславчик Первомайського р-ну. Популяція представлена трьома фрагментами: 4.а – на правому березі р. Синюха в середній частині склеподібних відслонень неподалік від мосту через річку; 4.б – на правому березі річки Малий Ташлик за 100 м до устя на майже прямовисних відслоненнях та прилеглий ділянку схилу; 4.в – на правому березі р. Синюха вниз за течією від мосту через річку перед устям глибокої балки на високих скелястих відслоненнях; 5 – на правому березі р. Велика Корабельна в Арбузинському р-ні в межах НПП «Бузький Гард»; 6 – на лівому березі р. Чорний Ташлик за 2 км вниз за течією від с. Новоолександрівка Первомайського р-ну; 7 – на лівому березі р. Мертвовод в південній околиці с. Крива Пустош Братського р-ну; 8 – на лівому березі р. Інгул від мосту вниз за течією навпроти с. Софіївка в Новобузькому р-ні в межах регіонального ландшафтного парку (РЛП) «Приінгульський».

Позначення вікових груп: p – сходи; j – ювенільні; im – іматурні; v – віргінільні; g1 – молоді генеративні; g2 – середньовікові негенеративні; g3 – старі генеративні; s – сенільні.

Список використаних джерел:

1. Офіційні переліки регіонально рідкісних рослин адміністративних територій України (довідкове видання) / Укладачі: докт. біол. наук, проф. Т.Л. Андрієнко, канд. біол. наук М.М. Перегрим. – Київ: Альтерпрес, 2012. – 148 с.
2. Работнов Т.А. Жизненный цикл многолетних травянистых растений в луговых ценозах. // Тр. Ботан. ин-та АН СССР, сер.3, вып.6, 1950.
3. Ценопопуляции растений (основные понятия и структура) / Т.И. Серебрякова. – М.: Наука, 1976. – 217с.

Ю.Ю. Тюх,
Т.М. Нірода

Національний природний парк «Синевир»

ДЕЯКІ ПІДХОДИ У ФОРМУВАННІ РЕГІОНАЛЬНОЇ ОХОРОНИ БІОРИЗНОМАНІТТЯ НАЦІОНАЛЬНОГО ПРИРОДНОГО ПАРКУ «СИНЕВИР»

На сучасному етапі розвитку суспільства значну роль у збереженні ландшафтного і біологічного розмаїття відіграють незаймані природні екосистеми, де їх видове розмаїття представлене різними біотопами. Тому не дивно, що охорону природних екосистем потрібно проводити комплексно. Перш за все потрібно провести інвентаризацію флори і фауни, а також рослинності та грибів. Як правило, з міжнародним та національним статусом охорони визначитись легше, оскільки існують списки видів і характеристики біотопів, що підлягають особливій охороні. Найбільш вразливими і складними в визначенні охоронного статусу є типові для даного регіону біотопи і види, які ми називаємо фоновими. Тут потрібно враховувати не тільки біологічну характеристику, а й такі ознаки як біотоп, ареал, рясність, шляхи поширення, вплив антропогенних чинників, сезонні міграції, парування, конкуренція, природний відбір тощо.

Враховуючи всі ці обставини, що впливають на чисельність виду, а також його біологічну характеристику, використовуючи дані багаторічного моніторингу ми можемо твердити про особливий соціологічний статус, природної екосистеми біотопу, рослинного угруповання, асоціації, формації, чи виду флори або фауни, на регіональному чи локальному рівні. Якщо процес зменшення площі екосистеми чи чисельності видів продовжується, то виникає потреба внести цей вид у списки національної охорони.

Сьогодні ми можемо стверджувати, що не завжди антропогенне втручання веде до деградації біологічного розмаїття природних екосистем. Наприклад, періодичне викошування прилісових та лісових лук забезпечує їх стабільний стан та підтримує видове розмаїття. Якщо довгий час не робити цього, то вказані луки заростуть чагарниками, а згодом стануть лісовою площею та втратять низку видів флори і фауни, що знаходились в лучних екосистемах.

Ряд видів флори, що не входять до національної охорони, такі як: *Calla palustris* L., *Drosera rotundifolia* L., *Paris quadrifolia* L., *Carum carvi* L., *Arnica montana* L., *Blechnum spicant* L.Sm., *Trolius europaeus* L., *Menyanthes trifoliata* L., *Primula polonensis* L. та інші в НПП «Синевир» віднесені до регіонально-рідкісної флори, тому що деякі з них на межі зникнення, інші мають високий інтерес із-за лікувальних та декоративних властивостей, хоча вони є звичайними видами у флорі Українських Карпат.

Інші питання у веденні спостережень тваринного світу, який є більш вразливим до зміни умов середовища. Якщо великі ссавці, такі як олень *Cervus elaphus* L., кабан *Sus scrofa* L., ведмідь *Ursus arctos* L. надають перевагу старовіковим лісам та пралісам, то козуля європейська *Capreolus capreolus* L. надає перевагу більш відкритим ландшафтам, лукам, вирубкам тощо. Щодо питання охорони грибів макроміцетів, оскільки їх вегетація коротка, то

наші спостереження проводяться щорічно на постійних пробних площадках (ППП) і ділянках природного лісу, що мають різну експозицію, висоту над рівнем моря, склад насаджень тощо. За останні п'ять років ми дійшли до висновків, що плодові тіла грибів макроміцетів мають почергову динаміку: один рік домінує на ППП, а інший рік його або зовсім немає, або трапляється поодинокі. Ресурсні (харчові гриби), що збирають щорічно, трапляються частіше. Їх збирання стимулює природне відновлення, оскільки під час збирання пошкоджується міцелій, що сприяє росту гіфів грибів.

На зміну середовища активно реагують риби з родини лососевих, які заселяють гірські потічки Українських Карпат. Наприклад, форель струмкова *Salmo trutta morpha fario* L. надає перевагу затіненим водоймам. Якщо зникає навколо ліс і водойми стають більш освітленими, в них поселяється харіус європейський *Thymallus thymallus* L., який має національний статус охорони, а форель струмкова з освітлених водойм мігрує в більш затінені, і вона має регіональний статус охорони.

У формуванні регіональних списків охорони флори і фауни, в розробці стратегії їх охорони ми повинні враховувати основні фактори середовища та особливості конкретного виду.

Список використаних джерел:

1. *Делеган І.В., Делеган І.І., Делеган І.І.* Біологія лісових птахів і звірів. Навчальний посібник. Львів, 2005 р.
2. *Матеріали літопису природи, том XXV, 2016 р.*
3. *Чопик В.І., Федорончук М.М.* Флора Українських Карпат. Тернопіль: ТзОВ «Терно-граф», С. 2015 – 712.

КОНТАКТНІ АДРЕСИ АВТОРІВ

Артамонов Владислав
ava2008@ukr.net

Біляшівський Микола
m.biliashivskiy@gmail.com

Василюк Олексій
vasyliuk@gmail.com

Веремійчик Георгій
veremiychuk@gmail.com

Гаврилюк Руслан
gavrilyuk.ruslan@gmail.com

Горобцов Іннокентій
inimyo7@gmail.com

Деркач Олег
oleh.derkach@gmail.com

Драбинюк Галина
meryngia@ukr.net

Журбас Катерина
kzhurbas08@gmail.com

Захарова Марина
zaharovamarina03@gmail.com

Ковтун Олег
hydrobiostation@gmail.com

Коломієць Ганна
koloanka@gmail.com

Коломійчук Віталій
vkolomiychuk@ukr.net

Кривульченко Анатолій
tavryda@mail.ru

Куземко Анна
anyameadow.ak@gmail.com

Куценко Сергій
skutsenko@gmail.com

Куцоконь Юлія
llyngodionduon@gmail.com

Лисак Юлія
ulisoak@gmail.com

Марушак Олексій
vse_okei@bigmir.net

Мельничук Віктор
victor.p.melnychuk@gmail.com

Мовчан Ярослав
yaroslav.movchan@gmail.com

Мойсієнко Іван
ivan.moysiyenko@gmail.com

Некрасова Оксана
oneks22@gmail.com

Патрушева Лариса
vasilenko8888@yandex.ru

Петрович Зіновій
borisfenida_och@ukr.net

Редінов Костянтин
brufinus@gmail.com

Романенко Марина
romanenko1marina@gmail.com

Савченко Сергей
serj6670@gmail.com

Тарасова Оксана
tarasova.oksana@gmail.com

Товкайло Микола
mukolatovkaylo@ukr.net

Тюх Юрій
yura.tyukh@mail.ru

Цокур Віталій
vtl.zkr@gmail.com

Чаус Василь
ppbs@ukr.net
(Національний природний парк
«Білобережжя Святослава»)

Ярема Юрій
pp-synevyr@ukr.net

ПОКАЖЧИК УСТАНОВ ПРИРОДНО-ЗАПОВІДНОГО ФОНДУ

Біосферні заповідники

Чорноморський: 39, 61

Природні заповідники

Єланецький степ: 61

Національні природні парки

Білобережжя Святослава: 39, 41

Бузький Гард: 7, 9, 13, 20, 22, 27, 29, 57

Нижньодніпровський: 36

Синевир: 50, 81

Регіональні ландшафтні парки

Гранітно-степове Побужжя: 7, 9, 13, 20, 22, 27, 29, 57, 61

Кінбурнська коса: 39, 41, 61

Приінгульський: 57, 59, 79

Тилігульський (Миколаївська область): 44

Наукове видання

**Матеріали V Наукових читань
пам'яті Сергія Таращука.**

(м. Миколаїв, 21 квітня 2017 року)

Серія: «Conservation Biology in Ukraine». – Вип. 3.

УДК: 502.14:061(477)

ББК: 20.1(4Укр)

П 70

До збірки включено праці учасників V Наукових читань пам'яті Сергія Таращука, що присвячені збереженню Бузького Гарду, дослідженню екологічного стану р. Південний Буг у зв'язку з розбудовою Південноукраїнського енергокомплексу, формуванню регіональних екомереж, створенню регіональних «червоних» списків флори і фауни, історичній спадщині та практичним аспектам управління територіями екомережі.

Видання буде корисне особам, що приймають рішення у сфері управління об'єктами підвищеної екологічної небезпеки, зоологам, ботанікам, історикам і краєзнавцям, працівникам установ природно-заповідного фонду, спеціалістам у галузі туризму та рекреації, викладачам, студентам, громадським діячам.

